נחמה קנר

כפר שאול - ציוני דרך

צאת אגודת ידידי בית חולים כפר שאול

כפר שאול – ציוני דרך

כפר שאול – ציוני דרך

תולדותיו של בית חולים לחולי נפש

מראשית דרכו במשך מחצית יובל שנים

נחמה קנר

בהוצאת 'אגודת ידידי בית חולים כפר שאול'

צילום העטיפה: השלט המקורי של תחנת האוטובוס
צילמה נחמה קנר

גרפיקה, סדר, הדפסה וכריכה: דפוס העיר העתיקה והמחלקה הגרפית
נדפס בירושלים 1993

כפר שאול

חולפים הימים לאטם / ימים של חלום ימים של תקווה / ימים של עשייה נמוגים במצעדם אל הנשייה / חדש חלף על פני ישן צעירים הפכו שיבה / יום נעלם בלילו ושחר יבקיעו / נופנו פניו הפך מולנו / זכרונותינו נמוגים ונאספים אל עמם

עם ישראל נעקר בסערה והושלך לחופנו / עקורים באו להינצל מצער רוחם שטרפו המשחית / בסער וכאב הוכן המקלט / אם חטאנו בדרך כפרתנו שכאב עז מזה חשנו לרפא / לא שכחנו העבר להתעלם ממנו / לא נשכח אלו שהיו ואינם / לרשת ארץ באנו עברה ועתידה

דורנו דור שני לעושים / באנו בעקבות והם עוזבים / ביקשתי להעלות זכרונות מיטשטשים / להציל חוויות נפוגים / חוב שאנו חבים לראשונים

לא אל כולם הגענו לא יכולנו וחלק אינם / לא נוכל לכתוב כל שנעשה שעה ויום ושנה / שנים רבות מעשים רבים חיים תמימים

ביקשתי להציל דברים שחלפו לפני שיימחקו מזכרון עושים / לחלוק כבוד ויקר / לאלו שנטעו אבני דרך / במסילה בה אנו צועדים

אפס קצם של ימים מעט מטעמם של מעשים / אם יצילם הכתוב ויזכיר ניחוחם ישמש הדבר לסליחת אלו שלא הזכרנום בשמם /

שאו תודה ומחילה על כי לא כל והכול עלו בדפים אלו.

בצלאל כנען

תוכן העניינים

הקדמה

בית החולים כפר שאול הוקם בין בתיו של הכפר דיר יאסין. תחילתו היתה קומץ של בתים הרוסים למחצה ועוד מחצית הקומץ חולי נפש בעיקר מקרב ניצולי השואה. היה זה בקיץ 1951. קדם לו במקום בית עולים מטעם הסוכנות שפעל כשנתיים ושימש כמחנה מעבר לעולים חדשים. מטרת חיבורנו זה היא לתעד את תולדותיו של בית החולים למן ימיו הראשונים, בחודש אוגוסט 1951 ועד מחצית שנות ה- 70. כרקע לדברים עוסק חלקו הראשון של החיבור בתיאור המצב טרם זמנו של בית החולים. פרק ראשון מתאר את הכפר דיר יאסין בתקופת השלטון הבריטי בארץ ושלושת הפרקים הבאים מתארים את בית העולים, שהפעילה הסוכנות היהודית, בשנים 1949 - 1951.

הגם ששמנו לנו מטרה זו, לעסוק בתקופה מוגדרת ולהותיר את השנים שלאחר מכן לדיון אחר, נמצאנו לעיתים חורגים. בנושאים הדנים בגיאוגרפיה של המקום – מעמד הקרקע פיתוח תשתיות והתפתחות הבנייה, לצורך השוואה ובעיקר לשם שמירה על רצף, הבאנו בפני הקורא גם תיאורים של המצב עכשיו, בשעה שאנו כותבים שורות אלו. ואכן חלק מהצילומים הנוגעים לנושאים הללו נעשה לא מכבר. לעומת זאת, חלקו השני של החיבור המספר על אוכלוסית כפר שאול, שייך כולו לעבר והתיאורים בו הם פרי מחקר ארכיוני מלווה בזכרונות של אנשים.

החולים שהגיעו שוכנו בין בתי הכפר. וכך קרה כי בשל המבנה הכפרי שהיה בנמצא קיבל בית החולים את אופיו המיוחד. לא מסדרון מרכזי ארוך אשר לו חדרים משני צידיו אלא יחידות קטנות של בית, חדרים – ומשפחתיות. על המערכת הרפואית והתפיסה שרווחה באותם הימים נשמע בהמשך מפי ד״ר יאיר בראל, מנהל בית החולים הנוכחי.

ובכן, הלכנו אל הניירות ואל הזכרונות. בין דפי הארכיון המצהיבים מצאנו את העובדות היבשות, ויחד עם הסיפורים וקטעי הזכרונות שליקטנו מפי האנשים עלתה בפנינו תמונה מקורבת של מה שהיה. סייעו בכך כמה מתוך אנשי צוות בית החולים שהיו שותפים לעשייה של אותם ימים. חלק מהם עדיין עושה בכפר שאול עד היום.

כאן המקום לשאת תודה – לפרופ׳ רות קרק, מהמחלקה לגיאוגרפיה האוניברסיטה העברית, שהקדישה מזמנה וליוותה אותי בכתיבת הדברים; לבצלאל כנען, איש כפר שאול, שפרש לגמלאות ממש בימים אלה, על עמלו הרב בהוצאת הספר; לאביבה כהן שהיתה שותפה לרעיון; לד״ר יאיר בראל מנהל בית החולים ולרבקה אוריון מנהלת שירותי הסעד בבית החולים על הערותיהם הבונות; למיכל אורן, משה מצליח, אתי

פדידה, מרדכי ורסנו, אליהו אמדדי ולכל האחרים הרבים במשפחת כפר שאול. תודה על הסיוע שנתנו כל אחד בדרכו.

תודה לכל מי שהקדיש מזמנו ונאות להעניק לי ריאיון אישי. אל כל הדברים שסיפרו לי, חזרתי שוב ושוב. חובה היא לנו לזכור את בלה לירון האחות הראשונה של בית החולים שהעניקה לי ריאיון אישי והעלתה בפני זכרונות של ימים עברו. בלה הלכה לעולמה עם כתיבת שורות אלו. יהי זכרה ברוך.

תודה לארכיון הציוני ולגינזך המדינה, על כך שאיפשרו לי להשתמש בתיקים שברשותם, ולצוות העובדים, על העזרה והסיוע שנתנו לי.

תודה לספריית המפות המחלקה לגיאוגרפיה האוניברסיטה העברית, ולארכיון תצלומי אויר, המחלקה לגיאוגרפיה האוניברסיטה העברית על כך שסיפקו לי חומר המעטר את הספר.

ל׳אגודת ידידי בית חולים כפר שאול׳ על שאיפשרה את הוצאת הספר.

לדפוס העיר העתיקה ולמחלקה הגרפית, על העבודה הרבה שהשקיעו.

ואחרונים חביבים — בני משפחתי, אישי ברוך וילדי, אורי, אבי, רוני וסיון — על התמיכה ואורך הרוח.

תודה לכל מי שסייע ועזר להוציא לאור ספר זה.

נחמה קנר

מבוא

הכפר דיר יאסין

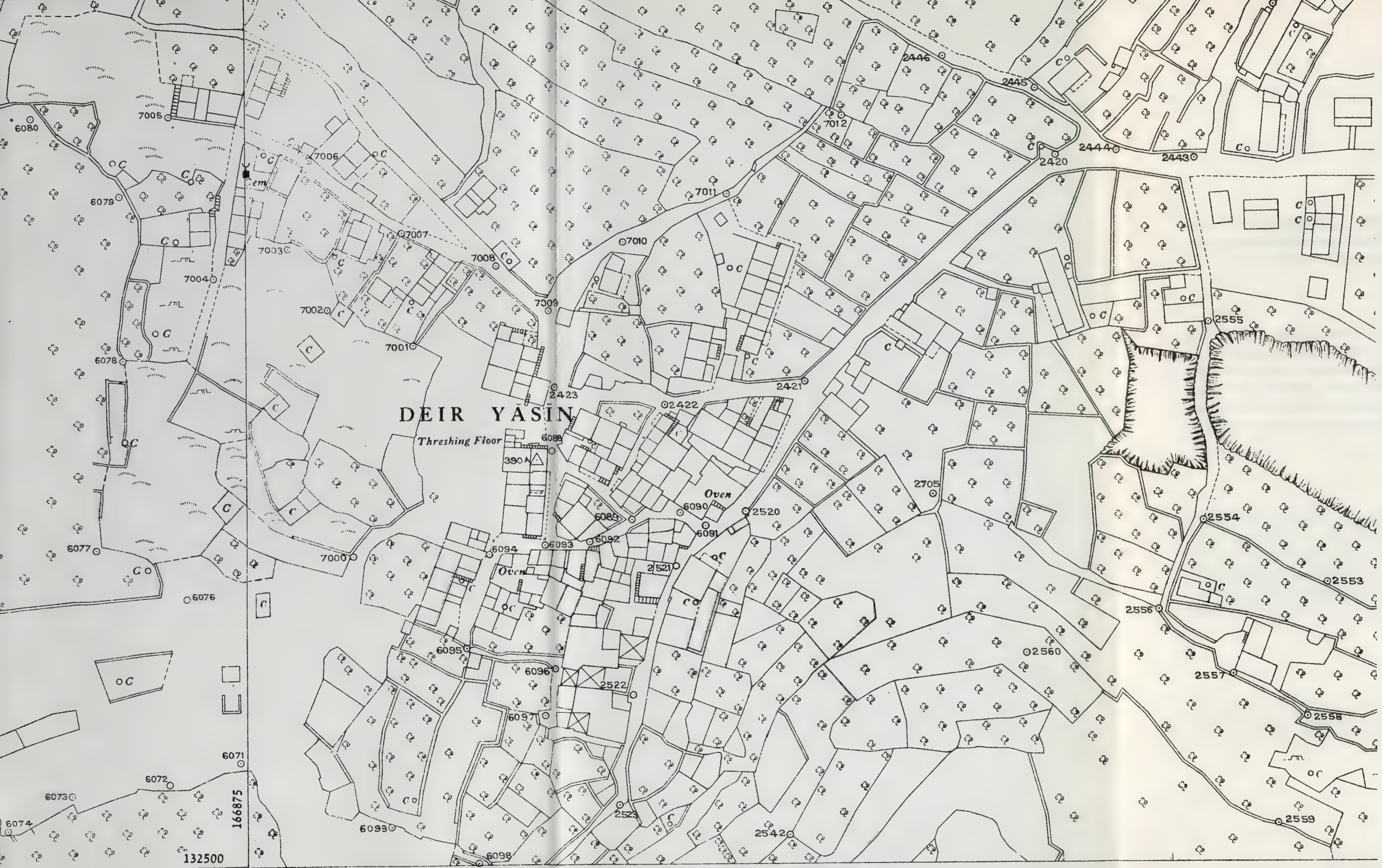
מפה מס. 1

אדמות הכפר דיר יאסין

קטע של מפה מנדטורית משנת 1944,
ירושלים גליון מס. 1
מקור המפה משרד הפנים ירושלים

צ

קנ.מ. 1:10,000

מפה מס. 2

תכנית הבתים בכפר דיר יאסין

קטע של מפה מנדטורית משנת 1944
על פי סקר משנת 1942 (הדפסה 1944)
סדרה (1) AA Jerusalem
גליון מס. Palestine 165.130 6c/6d
מקור: ספריית מפות, המחלקה לגיאוגרפיה,
האוניברסיטה העברית

קנ.מ. 1:1250

פרק 1: תולדות הכפר

דיר יאסין[1] שכן מערבית לעיר ירושלים בנקודת ציון 167000/132500, על שלוחה בגובה של כ-800 מ' מעל פני הים. הוא היה אחד מתוך שרשרת כפרים ערביים שהיו ממוקמים סביב העיר וביניהם ליפתה עין כרים[2], מלחה וקלניה (מפה מס. 1).

א. גיאולוגיה

הסלעים הבונים את הרי יהודה מכונים בשם כולל 'חבורת יהודה'. אלו הם סלעי משקע ששקעו בתנאי הרבדה ימיים. הסלע העתיק ביותר המתגלה על פני השטח הוא מגיל קרטיקון תחתון והצעיר ביותר מקרטיקון עליון ופאליאוקן. מרבית הסלעים בהרי יהודה הם גיר, דולומיט וקירטון. אזור דיר יאסין זכה לתצורה אופיינית המכונה 'תצורת גבעת שאולי וגילה הוא קנומן עליון. התצורה מופיעה לסרוגין בשני רבדים. רובד אחד מורכב מחילופי גיר וחוואר והרובד השני מורכב מגיר המופיע בצורת פלטות דקות ומכונה 'מיזי דיר יאסיני'.

ב. היסטוריה[3]

ראשיתו של הכפר היתה מנזר בודד מהתקופה הצלבנית. באותם ימים של מלחמות הצלבנים, נבנו מנזרים למטרה כפולה: כמרכז דתי להפצת הנצרות וכמצֻודה צבאית. המצודה שימשה את כוחות הלוחמה הנוצריים שהתקדמו במסעותיהם מזרחה ובדגלם חקוק רעיון שחרור האדמה הקדושה. דיר יאסין היה אחד מהם ובמשך תקופה שימש את הצלבנים בפעילותם הדתית והצבאית כאן בארץ הקודש. שלא כמו הכפר השכן, עין כרים, שהמשיך בפעילותו כמרכז דתי ומוקד משיכה לצליינים ננטש דיר יאסין ובמשך מאות שנים עמד בשממונו.

1. דיר (DEIR) - פירושו מצודה. מצודת יאסין.
2. עין כרם.
3. במסגרת מבצע 'הסדר הקרקעות' שערכו הבריטים בארץ, נתבקש פקיד הרישום המקומי לכתוב דוח מקיף על מצב הכפר, היסטוריה, תושבים, מבנים, חקלאות, חינוך ועוד. ב- 1945 הגיש הפקיד את הדוח לממונה הכללי על מבצע ההסדר. חלק גדול מהעובדות המובאות בפרק שלפנינו נלקח מדוח זה. מקור חטיבה 22/1 בתיק מס. 2463-12 Deir Yasin GP 9/14 גנזך המדינה (להלן גנ"מ).

בתחילת המאה ה- 18 גילו את המבנה כ- 15 נוודים ערבים מוסלמים וקבעו בו את מושבם. היה בו די מקום לאנשים ולבהמות ויחד הסתופפו בחדרי המנזר. עם השנים התרבו הנוודים והמנזר נעשה צר מהכילם. הם החלו להתפשט מסביב במבנים חדשים אותם בנו סביב המבנה המרכזי - המנזר.

ג. אוכלוסיה

שינוי משמעותי חל בתקופת השלטון הבריטי בארץ. ב- 1924 מנתה אוכלוסית דיר יאסין כ - 250 נפש. כ- 20 שנה אחר כך מנתה אוכלוסית הכפר כ- 780 נפש. ואמנם תצלום אוויר של הכפר משנת 1917[4] מראה מספר מועט ביותר של מבנים פזורים על המורדות המזרחיים של הגבעה. לעומתו תצלום אוויר משנת 1944[5] מראה על גידול ניכר במספר הבתים. גודל השטח הבנוי של הכפר לא השתנה בצורה משמעותית ועמד על 12 דונם[6]. לפיכך עלתה מאוד צפיפות הבתים.

ד. חקלאות ותעסוקה

שלא כבמרבית הכפרים האחרים, בדיר יאסין לא נובע אף לא מעיין אחד. החקלאות היתה מושתתת על גידולי בעל ומטעים ואת גינות הירק שלהם השקו הכפריים במי גשמים שנקוו בבורות המים הרבים המפוזרים בשטח הכפר. כשבעים מאגרי מים נמצאו בשטח הכפר. עצי זית מהווים מרכיב חשוב בגידולי המטעים. אדמות הכפר (החואקיר) שהן ברובן הרריות וסלעיות, סוקלו ודורגו לטרסות עם קירות אבן תומכים. הכפריים השקיעו מאמץ רב בתחזוקן של הטרסות הללו במטרה למנוע סחף. לעומת זאת חצרות הבתים והשטח הסמוך להן שימשו לגן ירק ולמטעים של עצי שזיף, משמש, שקד, גפן, תאנה ועוד.

בנוסף לחקלאות עסקו תושבי הכפר בעבודת חציבה. כאמור, אדמות הכפר ביסודן סלעיות והסלע המצוי היה באיכות טובה לחציבה. מסיבה זו התפתחו בשטח כמה מחצבות[7] שבהן נחצבה האבן ושווקה החוצה על גבי משאיות. עבודת החציבה נעשתה בסיוע ארבע מכונות המנתצות את האבן (STONE CRUSHER) וליד כל מכונה כזו היו מועסקים כ-20 עובדים. האבן נמכרה בכסף רב ובמשך הזמן הפכה עבודת החציבה למקור הכנסה עיקרי למספר לא מועט של בתי אב.

4. ארכיון תצ"א המחלקה לגיאוגרפיה האוניברסיטה העברית תצלום מס. G 1411.
5. שם. (המקור האחרון המוזכר לעיל). תצלום מס. PS1 5007. התצלום מעטר את הספר.
6. מתוך קובץ נתונים סטטיסטיים שפרסמה הממשלה הבריטית בשנת 1938 ובשנת 1944. GOVERNMENT OF PALESTINE VILLAGE STATISTICS 1938; 1944.
7. ראה מפה מס. 1.

הלנת אורחים היתה מקור הכנסה נוסף לכמה משפחות בכפר. אלה מבין הכפריים שלא היו קשורים בכל העיסוקים הללו הועסקו בצבא הבריטי או יצאו לעבודות מזדמנות בעיר על בסיס יומי.

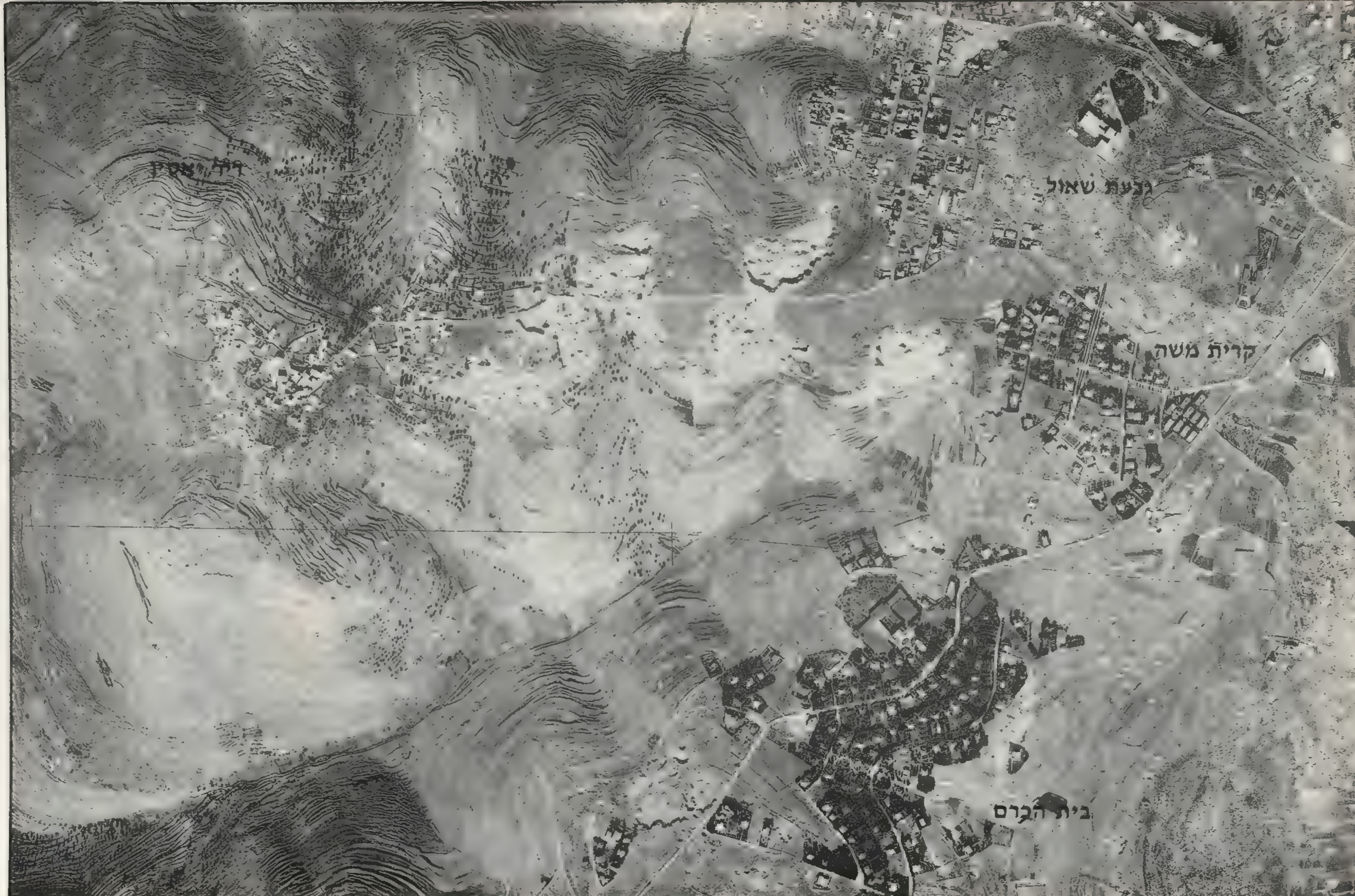
ה. בעלות על הקרקע

שטח הכפר דיר יאסין עמד על 2857 דונם[8], מתוכם כ- 200 דונם היו בבעלות של יהודים[9], וכל השאר כ- 2567 דונם, היו שייכים לכפריים[10]. אדמות הכפר היו כולן בבעלות "מפרוז", דהיינו לכל משפחה בעלות מלאה על חלק מסוים מסך כל שטח הקרקע. לא היו בכפר זה אדמות שהן בבעלות "מושאע" (בעלות משותפת).

כמה שנים לאחר כתיבת הדוח על ידי פקיד הרישום הבריטי ניטשה מלחמת העצמאות ומעשי האיבה הוחרפו. הכפר דיר יאסין עלה לכותרות בשל הדרך בה נכבש. עד היום נתון אירוע זה של כיבוש הכפר לפרשנויות שונות בקרב קבוצות פוליטיות מן השמאל והימין. בחיבורנו זה אין כוונה לאשר או לסתור דעתו של צד זה או אחר. נציין כאן כי בתאריך 9-4-1948, אור ליום ו', עלה כוח משולב של אנשי אצ"ל ולח"י לכבוש את הכפר. הקרב נמשך כל אותו היום והוא גבה מחיר דמים רב. עם ערב נכבש הכפר. תושביו הפכו פליטים ונפוצו לכל עבר. הכפר עצמו, על בתיו ובוסתניו ננטש.

בחודשים הבאים רבו המאורעות. מלחמת העצמאות התחוללה. מדינת ישראל קמה וגלי עלייה הציפו את שעריה. במציאות חדשה זו שוב דובר בדיר יאסין, ובחודש נובמבר אותה שנה נעשה צעד ראשון לקראת ייעוד חדש.

8. על פי רשימות תשלומי מס הקרקעות. ואמנם מדידה גראפית של השטח מתוך מפה מס. 1 מראה כי שטח הכפר עומד על 2844 דונם.
9. אחד היהודים רכש קרקע במקום עוד בשנת 1930. טופס הבעלות המקורי שלו נמצא בתיק מס. KKL5 18288 ארכיון ציוני מרכזי. (להלן אצ"מ).
10. בממוצע מעל 3 דונם לנפש.

קטע מתצלום אוויר משנת 1944 תצלום מס. PS1 5007 ארכיון תצ״א המחלקה לגיאוגרפיה האוניברסיטה העברית

שער ראשון
בית העולים

פרק 2: הכנות לקראת פתיחת בית עולים

באחד מימי חודש נובמבר של שנת 1948 מגיעה לדיר יאסין משלחת של רופאים מטעם לשכת הבריאות המחוזית. המשלחת באה לבחון את המצב התברואתי במקום. כידוע היו ימים אלה ימי תנופת עלייה, מאות אלפי עולים הגיעו לארץ והלחץ למקום שיכון הלך וגבר. מלאי הדיור שהיה מצוי באותה תקופה התבסס על שני מקורות: הרכוש הערבי הנטוש ומחנות צבא שהיו ירושת הצבא הבריטי.

האפשרות אם כן לשכן עולים בבתי הכפר נראתה כורח המציאות. שטח הכפר נחשב לרכוש נטוש מאז התפנו הבתים מתושביהם הערבים במאי 1948. המשלחת מצאה מצב סניטרי ירוד ביותר, הרס ועזובה בכל. אותות הקרבות היו פזורים בשטח, בורות המים שימשו מוקדי דגירה ליתושים והבתים על תכולתם הדלה העלו צחנה.

"ראשית כל דבר", קבעו הרופאים, יש לבצע שתי פעולות:

א. טיפול אנטימלרי בבורות המים הרבים הנמצאים בכפר.

ב. ריסוס הבתים ב - ד.ד.ט.

להלן קטע מתוך מסמך המדווח על הסיור שנעשה בכפרים דיר יאסין ועין כרם בהשתתפות בא כח השילטון הצבאי ונציג המחלקה לטיפול בעולים של הסוכנות[1]:

"שני הכפרים נמצאו מתאימים לשכון בתנאי שיבוצעו שיפורים לפעולות נקוי מתאימים... בשני המקומות נמצאו יתושים ודגירת יתושים. בעין כרם נמצאו רק יתושי פלבוטומוס מעביר מחלת הפפטצי. בדיר יאסין נמצאו גם יתושי אנופלס - מעבירי הקדחת. אם יבוצע השכון בנקודות אלו יהיה צורך ברסוס ד.ד.ט בבתים ובפעולה אנטימלרית בבורות. מי המעין בעין כרם ראויים לשתיה ללא טפול מוקדם. את מי הבורות בדיר יאסין יש לבדוק בדיקה כימית ולבצע כלורינציה לפני השמוש בהם לצרכי שתיה. רצוי שעם עלית הקבוצה הראשונה של משתכנים יקבע אחראי לעניני סניטציה. לשכת הבריאות המחוזית מוכנה לבצע את הפעולות הסניטריות הדרושות ולהדריך את המתישבים.

ש.ז."

1. אצ"מ S84/28 11-11-48. הקטע מובא כלשונו ראה נספח.

העתק

לשכת הבריאות המחוזית
ירושלים ת.ד. 584
טל. 4239-8

בתשובה נא להזכיר 12/3

לכבוד
מח׳ השכון
המושל הצבאי
כאן

א. נ.,

לאחר בקורנו בעין-כרם ובדיר יסין החלטנו לטפל במקומות האלה בשתי פעולות סניטריות: -

1. טפול אנטי מלרי בבורות

2. רסוס הבתים בד.ד.ט.

הפעולה האנטימלרית חלה עלינו בלא הקפה ודרשנו תקציב לכך מהקריה.

הרסוס בד.ד.ט. יקבל את תמיכתנו ע״י זה שנספק את הד.ד.ט. ואת מכונות הרסוס בחשאלה, אולם אין לנו כל תקציב ל-8 - 10 הפועלים הנחוצים לשם בצוע הרסוס.

אשמח אם כב׳ ימצא פתרון לבעיה זו בזמן; יתכן שאפשר להעסיק בעבודה זו את xxxxxxxxxxxx המתישבים במקום (בתקוה של 2 מומחים). העבודה עצמה היא קלה ביותר. אמנם רצוי להשתמש בשעת העבודה בכפפות (שנוכל לספק) ובגדי עבודה (שחסרים לנו).

אודה לכב׳ אם יעיין בבעיה התקציבית ויודיע לנו מתי השכון יוצא לפועל.

בכבוד רב

/-/ דר.ס.ג. זולטן
רופא ממשלתי

איור 1 : דוח לשכת הבריאות המחוזית
אצ״מ 12-1948 S84/28

העתק

51/1/4

יח׳ כסלו תש"ט
20.12.48

לכבוד
דר.ס.ג. זולטן
לשכת הבריאות המחוזית
ירושלים

א. נ.

הנני לאשר בתודה את קבלת מכתב כב׳ מס׳ 12/3 מיום 12 בדצמבר 1948.

לעת עתה אין מתכוננים לישב את דיר-יסין. בעין-כרם כבר הוחל בתכניות שכון. אני מעביר העתק ממכתבכם הנ"ל לסוכנות ולקצין השלטון לשם ול.

בכבוד רב

/-/ א. ברגסן
ב. המושל הצבאי

העתק: לסדור לטפול בעולה,הסוכנות היהודית
קצין השלטון, מרחב דרום
מחלקת השכון בית ס״ר שפירס

איור 2 : תשובת המושל הצבאי
אצ״מ S84/28 21-12-1948

״אם כך מתי יצא השיכון לפועל?״, שאל ד״ר זולמן מנהל המשלחת הסניטרית את המושל הצבאי.

״לעת עתה אין אנו מתכוננים לישב את דיר יאסין״, ענה לו המושל במכתב תשובה[2].

עמדה שלילית זו של המושל הצבאי לא נמצאה משכנעת ואל השטח יצאה משלחת שנייה והפעם מטעם הסוכנות. את מסקנותיה היא הגישה בצורת דוח מקיף[3]:

א. שטחי הקרקע

״שטחי הקרקע מקיפים את הכפר בצורת חצי עגול וגובלים במזרח עם שכונת בית הכרם, בצפון עם ליפתה התחתונה, במערב עם אדמות מוצא תחתית ובדרום עם שטחי עין כרם. חלק ניכר מאדמות הכפר מהווה גושי סלעים ומחצבות ואינו ניתן לניצול חקלאי. אין בידינו נתונים בדבר גודל השטחים הואיל ואין מפות מדויקות משטח הכפר והסביבה אולם במידה ואפשר לדון מהתרשמות במקום השטחים הניתנים לניצול חקלאי ניכרים והם מגיעים למאות דונמים של אדמה טובה הראויה לעיבוד, שטחים אלה עובדו במשך שנים רבות על ידי תושבי הכפר הקודמים״.

ב. הבניינים בכפר

״הבניינים בדרך כלל בנויים בצורה יסודית ויפה ואינם דורשים תיקונים יסודיים. ליד כל בית נמצא בור מים לשימוש ביתי. קירבת הצנור המרכזי המספק מים לירושלים מאפשר גם אספקה נוספת במקרה של צורך. אין אמנם חדרי שמוש מודרניים אולם דבר זה ניתן לתיקון. בכפר גם בנינים צבוריים כמו בית ספר, בית מרכזי למוסדות צבוריים ועוד״.

מתוך כך המליצה המשלחת לחלק את הכפר לשתי צורות התיישבות:

״א. שיכון עם משק עזר, שיהיה בנוי על שטח קרקע בגודל של כחמישה דונם עם בית וחצר לכל מתישב. בחלקת הקרקע יגדל פרחים ועצי פרי, כמו כן תהיה אפשרות לכל מתישב להקים לול בגודל 500—1000 עוף.

ב. מרכז הכפר ישמש למגורי בעלי המלאכה, הסדנאות והמחצבות.

בסך הכל יכול להגיע גודל הישוב בכפר ל- 150—200 משפחות, 50 יחידות עם משקי עזר והשאר שיכון בלבד. אמנם צורת שיכון זו לא תאפשר ניצול מלא של כל שטחי

2. שם, 21-12-48. המושל הצבאי דאז היה דב (ברנרד) יוסף. נתמנה ביום כ״ו תמוז תש״ח 2 באוגוסט 1948.
3. מר נחום וקס, מר גלוברמן, מר צבי מאיר. שם 23-12-48. הקטעים מובאים כלשונם.

הקרקע המשתיכים לכפר זה, אולם דבר זה ניתן לתיקון על ידי סיפוח של כל השטחים המרוחקים, למפעל התישבותי אחר אשר יבנה בסביבה הקרובה"[4].

בעקבות דוח זה, שהונח על שולחן מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, הוחלט לפעול מיד גם אם עדיין לא ניתן האור הירוק על ידי הממשלה.

רענן ויץ, שהיה אז מזכיר המחלקה להתיישבות הורה לאגף הקליטה על כוונותיו להקים בדיר יאסין מושב המבוסס על משקי עזר ולצידו מרכז קליטה עירוני. מעתה והלאה נחלק שטח הכפר לשני חלקים: החלק החקלאי והחלק השיכוני. הטיפול בחלק החקלאי נשאר בידי המחלקה להתיישבות, שהתכוונה לשכן בו כ-60 משפחות עם משקי עזר שונים. בחלק השיכוני הוחלט להקים בית עולים, ולפיכך עבר הטיפול בו, למחלקת הקליטה של הסוכנות בראשותו של ד"ר גיורא יוספטל. במהותו אמור היה מרכז זה לשמש את העולים כמרכז שיכון זמני, אליו יגיעו מבתי עלייה שונים בארץ. העולים שיגיעו ייקלטו במקום עבודה ויגורו בו עד שימצא להם בעיר ירושלים שיכון קבע.

הסוכנות קיבלה על עצמה לארגן מפעל זה. אלא שכרגיל עלתה בעיית המימון והיצרה רגליהם של היזמים. המקום היה מוזנח, ירוד מבחינה סניטרית, בתי הכפר הרוסים למחצה, קיימת בעיה של מים, חשמל, בתי שימוש וכבישים. כל זה דרש שיפוץ ושיפור בטרם ישוכנו בו העולים. בשלב ראשון בהתאם להמלצות המשלחת הרפואית נעשה חיטוי כללי של הבתים ושל בורות המים.

עדיין ללא אור ירוק מצד הרשויות המשיך ד"ר גיורא יוספטל ראש מחלקת הקליטה בסוכנות, לנסות ולקדם את המפעל. בחודש פברואר של שנת 1949 פנה לגזברות בבקשה לאשר לו סכום כסף עבור גבעת שאול ב'[5]. מטרת הכסף היתה, לדבריו, "התאמת הבתים למחנה מעבר עבור 1000 עולים". מתוך המכתב לא ברור מה בדיוק היה בדעתו לעשות בכסף זה. גם לא ברור אם אושר לו הסכום שביקש. היה זה בעצם סכום זעום בתוך תקציב חודשי שוטף של המשרד. לאמיתו של דבר הבעיה היתה מסוכה יותר, אולי אפילו מדינית במימדיה. מקבלי ההחלטות בדרג המדיני עדיין לא אמרו כן ליישובו של הכפר דיר יאסין. כך שגם אם אישרה לו גזברות הסוכנות את הסכום שביקש לא יכול היה ד"ר יוספטל להקים מפעל בהיקף כה גדול באמצעים הללו.

ואז חל מפנה. המדיניות לגבי דיר יאסין השתנתה והרעיון של יישוב עולים במקום החל לקבל תאוצה[6]. לא עברו ימים ספורים ואנו שומעים על פגישה ארוכה שהתקיימה בין נציגי הסוכנות (המחלקה הטכנית ומחלקת הקליטה) לבין נציגי עירית ירושלים, לגבי

4. כנראה המדובר היה בכפר הסמוך עין כרם.
5. מכאן ואילך השתנה שם הכפר דיר יאסין לגבעת שאול ב' (ג.ש.ב.) המופיע כאן לראשונה. שם זה ניתן למקום בשל סמיכותו לשכונת גבעת שאול שהיתה כבר קיימת.
6. לא נמצא כל מסמך המסביר שינוי זה.

ההכנות לקראת פתיחת מפעל דיר יאסין[7]. בפגישה מסר נציג הסוכנות על הכוונה להקים מחנה לעולים בגבעת שאול ב׳, הלוא הוא הכפר דיר יאסין. בחלק המרכזי והעליון של הכפר ישוכנו העולים והחלק התחתון של הכפר ובו שטח גדול יותר ישמש לשיכון אינדיבידואלי.

כיון שכך היה צורך להתאים את המקום לשינויים שיווצרו, תוך מתן הדעת לצורכי האוכלוסיה החדשה. אחד הצרכים היסודיים היה מים זורמים. תושבי דיר יאסין השתמשו בבורות מים אך אין להסתפק בכך. היה צורך להעביר למקום צינור מים שיגיע מן העיר ויספק צרכיה של אוכלוסיה שקרוב לודאי תעלה במספרה בהרבה על אוכלוסית הכפר הקודמת. עלות הנחת צינור כזה הוא כ- 4000 — 5000 ל״י. כרגיל עלתה בעיית המימון. עירית ירושלים מצידה מוכנה להשתתף ב - 50% מההוצאה אלא שכרגע לא היה בידה הכסף הדרוש. על כן פנתה היא לסוכנות בבקשת הלוואה. את החוב היא התחייבה להחזיר לסוכנות ברגע שתקבל את הכספים עבור המים שיסופקו למקום. ומי אם לא הסוכנות מתחייבת כלפי העיריה לשלם לה עבור חשבון המים שיצרכו התושבים החדשים...

כך נפתרה בעיית המימון של הנחת צינור המים. הסוכנות שילמה בעד הנחת הצינור ואת חלקה של העיריה בעסקה הורידה הסוכנות מחשבונות צריכת המים, של העולים אותם שילמה היא בעצמה לעיריה מדי חודש[8].

מסמך אחר מדווח על עוד פגישה שנערכה באותו יום. פגישה בין נציגי הסוכנות ובין בא כח ׳סולל בונה׳ וקבלן פרטי נוסף. הוחלט כי השניים האחרונים יקחו על עצמם את מפעל שיפוץ בתי הכפר לצורך התאמתם למגורי עולים. כמו כן הוחלט להפריד בין עבודות הקמת מחנה המעבר ובין עבודות ההתאמה לשטח מגורים אינדיבדואלי או חקלאי. הפרדה זו היתה טבעית. בית העולים אמור היה לקלוט אוכלוסית עולים גדולה המגיעה לירושלים, ולשמש להם כשיכון זמני עד ימצא להם שיכון קבע. לעומתו החלק החקלאי אמור היה לשמש פתרון קבע לכ-60 משפחות בלבד. חלק זה שהיה אף הוא בטיפולה של הסוכנות, הועבר למחלקת ההתיישבות. עיקר המאמץ נסב אם כן סביב הקמת בית העולים.

במסגרת ההכנות לקראת פתיחת בית העולים היה צורך לדאוג גם לתחבורה סדירה שתגיע למקום. הסוכנות פנתה אל הנוגעים בדבר כדי לסדר עניין זה. באותם ימים הפעילה חברת ׳המקשר׳ תחבורה ציבורית לשכונת קרית משה הסמוכה ועם פתיחת בית העולים עלה הצורך להמשיך את מסלול האוטובוס עד פתח המחנה. הפעלת קו אוטובוס למחנה הצריכה תיקון הדרך הקיימת שהיתה למעשה דרך עפר והיה על כן צורך

7. אצ״מ S84/28 21-3-49.
8. במשך הזמן נתגלעו חלוקי דעות בין הסוכנות לעיריה בדבר חשבונות צריכת המים הויכוחים נמשכו עוד ימים רבים עד לשנות ה-50 המאוחרות.

במילוי בורות, פיצוץ סלעים, בניית קירות תומכים וכמובן סלילת כביש אספלט. עלות העבודה נאמדה בכ- 600 ל״י ולא היה ברור מאין ימצא לכך הכסף. אך כפי שנראה בהמשך, גם לבעיה זו נמצא פתרון ולא רחק היום וקו אוטובוס הגיע עד שער בית העולים[9].

כ' בסיון תש"ט
17.6.49

לכבוד
מר אדלר,
במשרדי הממונה על המחוז
ירושלים

הנדון: גבעת שאול ב'

א. נ.,

בקשר לשיחתו של מר ויניצקי הננו פונים אליכם בבקשתנו להמליץ בפני הנהלת "המקשר" על פתיחת קשר אבטובוסים עם בית העולים בגבעת שאול ב' שיפתח ביום ב', 21.6.49, ל-2000 עולים.

מזכיר בית העולים מר יעקב גרינבר, יתקשר אתכם במיוחד בענין זה וימסור לכם את הפרטים הדרושים.

בכבוד רב

המדור לטפול בעולה

איור 3 : מכתב בקשה להפעלת קשר ״אבטובוסים״
אצ״מ S84/28 17-6-1949

9. עוד בנושא זה ראה להלן בפרק 7 בסעיף תחבורה.

מ ד י נ ת   י ש ר א ל
<u>אגף לעבודות צבוריות ושרותיה הכנייה</u>

מחלקת עבודות צבוריות
מחוז ירושלים.

רושלים. רח. הנביאים.
טל. 4369. ת.ד. 132.

ו' תמוז תש"ט
3.7.49
12/7/4/1-1099

מנהל משרד הרשוי,
<u>ירושלים.</u>

<u>הנדון:</u> כביש גבעת שאול -
גבעת שאול ב'

<u>הנזכר:</u> מכתבך 17-867 מיום 20.6.49

הסכום הדרוש לתקון דרך העפר הקיימת הוא -.600 ל"י. מזה כ-.350 ל"י לעבודה ע"י עולים חדשים ו -.250 ע"י פועלים מומחים.

2. העבודות הדרושות כוללות פיצוץ סלעים בולטים ומלוי בורות ובנין קירות תומכים.

3. הנני מסב את תשומת לבך לזה שאחר התקון, הדרך תהיה בטוחה לתנועת אוטובוסים מנקודת ראות בטחון הנוסעים אבל אינני יכול להמליץ שחברת המקשר תמשיך בזה.

ש. פרידמן
<u>מהנדס המחוז</u>

העתק: מנהל מ.ע.צ.

איור 4 : כביש גבעת שאול
אצ"מ S84/28 3-7-1949

ביום ג׳ ב- 21 ביוני שנת 1949, נפתח רישמית בית העולים בגבעת שאול[10]. ההכנות כמעט הושלמו. בתי הכפר שופצו, המים הגיעו בצנרת שהתקינה עירית ירושלים, הותקן זרם חשמל, הוזמן טלפון ואף נעשו מהלכים להפעלת קו אוטובוס שיגיע לכפר. במכתב ששלחה דבורה אלינר[11] אל המפקח על המזונות הודיעה בשמחה כי ״במשך השבוע הקרוב החל מ - 26.6.49 יגיעו למחנה כ-500 עולים״[12]. בו ביום הגיע משלוח ראשון של עולים, ״טרנספורט״ כפי שהיה מכונה, ובו 358 עולים. אחריו היו רבים. מדי יום היתה מגיעה קבוצה של עולים למחנה. הרכב הקבוצה היה מגוון, משפחות שלמות עם ילדים קטנים, הורים מבוגרים שאליהם הצטרפו לפעמים גם סבא או סבתא, צעירים בודדים בגיל העשרה, לעיתים הגיעה האם עם הילדים והאב היה מצטרף מאוחר יותר. מקרה מיוחד עליו דווח ברשומות היה מקרה של זוג הורים צעירים שהגיעו למחנה ותינוקם הגיע מאוחר יותר יחד עם קרובי משפחה שהגיעו אף הם למחנה.

מתוך הרשימות עולה כי נעשה רישום מדויק של כל העולים שבאו בשערי מחנה גבעת שאול ב׳[13]. בימים הראשונים לפתיחתו הגיעו כ - 900 עולים ובסך הכל עד סוף שנת 1949 הגיעו למחנה כ - 1,832 עולים. כמובן שלא כולם נותרו במקום. אלה מבין העולים שנמצא להם שיכון קבע עזבו את המחנה ופינו את מקומם לעולים אחרים שהמשיכו להגיע למחנה.

העולים היו מגיעים בכלי רכב ששכרה הסוכנות למטרה זו. הכל היה כשיר: אוטובוסים, טנדרים, משאיות, מוניות. הנהגים היו פורקים את ״המטען״ בפתח המחנה והיו אצים לדרכם חזרה. היו מקרים בהם זכו הנהגים למכתב הוקרת תודה על כך שביצעו נסיעה מיוחדת, או על כך שנאותו להסיע לירושלים עולים דתיים ביום שישי סמוך מאד לכניסת השבת. בפתח המחנה היו יוצאים לקראתם אנשי הסוכנות והיו מסייעים להם בסידורים של השעות הראשונות. למעשה הסיוע של אנשי הסוכנות לעולים נמשך לאורך כל תקופת שהותם במחנה. ימים, שבועות לעיתים אף חודשים.

גם מסיבה ערכה הסוכנות לרגל פתיחת בית העולים.

10. לפעמים מוצאים שימוש במושג מחנה עולים גבעת שאול ב׳, הכוונה לאותו מקום.
11. ראש מדור הקליטה של הסוכנות היהודית בירושלים.
12. אצ״מ S84/28 .
13. תיק הרשימות שמור בארכיון הציוני המרכזי ומספרו S84/31. עיון מעמיק ברשימות יכול להוות נושא למחקר בפני עצמו.

הסוכנות היהודית לארץ ישראל

טלפון 1671 — ת. ד. 92

המחלקה ....

מספר ....

טז בתמוז תש :

ירושלים 13.7.49

לכבוד

א. נ.,

הננו מתכבדים להזמין בזה את כב'
למסיבת הפתיחה של מחנה העולים בגבעת
שאול ב' שתתקיים ביום ב' כא' בתמוז תש"ט.
(18.7.49).,

בשעה 5.30 אחה"צ יתקיים סיור
במחנה ובמוסדותיו ובשעה 6.30 תתקיים
המסיבה במגרש המרכזי של המחנה.

בכבוד רב

מנהל המחנה

טופס 110|0006 — 5000 — 2.49

איור 5 : הזמנה לפתיחת מחנה העולים
אצ"מ S84/28 13-7-1949

הזמנות נשלחו למספר רב של אישים אנשי ציבור, ראשי מוסדות, עיתונאים, אירגונים שונים, רשימה ארוכה ביותר.

__רשימת המוסדות שהוזמנו לפתיחת מחנה גבעת שאול ב'__

1 - 10 מח' הקליטה, ת"א
11 מר צבי הרמן
12. י. ברגינסקי - ת"א
13. קלמן לוין, חיפה
14. דר. ע. חייקס ת"א
15. מר גרילי

16. הנהלת הסוכנות היהודית
17. המח' לכספים
18. המח' לעליה
19. המח' הטכנית
20. המח' לפתוח ירושלים
21. בית העולים "עציון"
22. מר ד. ברזל
23. ש. איינזנברג
24. פ. כרמלי
25. מ. גלעדי
26. פ. כצנלסון
27. עובדי מח' הכספים
28. משרד הבריאות המחוזי, דר. מ. זימן
29. דר. קויפמן
30. משרד לחרבות
31. משרד מחוזי לעבודה ובנוי
32. דר. ברגמן, הממונה על המחוז
33. מר שאמנר, נציגות משרד האוצר
34. ג. יפין
35. ראש העיר ד. אויסטר
36. סגן ראש העיר ר. קרייכמן
37. מר פרידמן, מהנדס המחוז
38. הרבנות הראשית
39. השרות הסוציאלי לעולה, לידי גב' דרוקמן
40. מח' התזונה של הדסה, בית הבריאות
41. לשכת העבודה הכללית
42. המח' לעבודה סוציאלית של העיריה
43. מועצת פועלי ירושלים
44. הפועל המזרחי
45. פועלי אגודת ישראל
46. מועצת הפועלות של ההסתדרות הכללית
47. מועצת הפועלות של הפועל המזרחי
48. התאחדות עולי יוגוסלביה

איור 6: רשימת מוסדות שהוזמנו לפתיחה
אצ"מ S84/28 13-7-1949

לפי הדיווחים שלאחר מכן עולה כי ההתרגשות היתה גדולה. חשוב לציין שהגוף הממשלתי שהיה אמור לספק דיור לעולים היה אגף השיכון שהוקם בשנת 1949 בתוך משרד העבודה. בהיותו גוף חדש לא היתה לו היכולת וגם לא הניסיון להתמודד עם ביקוש עצום כזה של פתרונות דיור. מכאן שחלק גדול מעומס בעיית הדיור נפל על הסוכנות היהודית. לא פלא איפוא שמסיבת הפתיחה למפעל שכזה גרמה הרגשה של סיפוק רב למארחים ולאורחים כאחד.

והחיים במחנה כיצד התנהלו? מתוך המסמכים שהצהיבו במשך השנים ניסינו להעלות תמונת מצב.

"המחנה מיועד להכשרת העולים לעבודה פיזית והכנסת ראשי המשפחות לחיי עבודה"[14]. כך ראו בסוכנות את ייעודו של המקום. אך לא על הלחם לבדו. לחיים במחנה היו גם פנים אחרות. מבחינה חברתית היתה זו קבוצה מאוד רבגונית. ארץ, מוצא, שפה, תרבות, גיל, עיסוק, אמונה דתית. בעצם פרט לדבר אחד, היותם כולם עולים חדשים לא היה שום דבר משותף ביניהם. כאן בשנים הראשונות לשהותם בארץ או אפילו בחודשים הראשונים נכנסים הם לכור היתוך שמטרתו להכשירם לחיים חדשים בארץ ישראל, שהיתה חדשה אף היא. עוד טרם הפתיחה ישבו גורמים רבים על המדוכה בניסיון לגבש את דמותו ודרך פעילותו של המקום. נחטא אם נגיד הצליחו תמיד. באותה מידה נחטא אם נגיד נכשלו. כאן, היום, הדברים מקבלים מימד אחר. בפרק הבא ננסה להתוודע מעט לחיים במחנה ולחוש מעט את האווירה שהיתה בו.

14. אצ"מ S84/28 7-7-1949.

פרק 3: החיים בבית העולים

א. עבודה

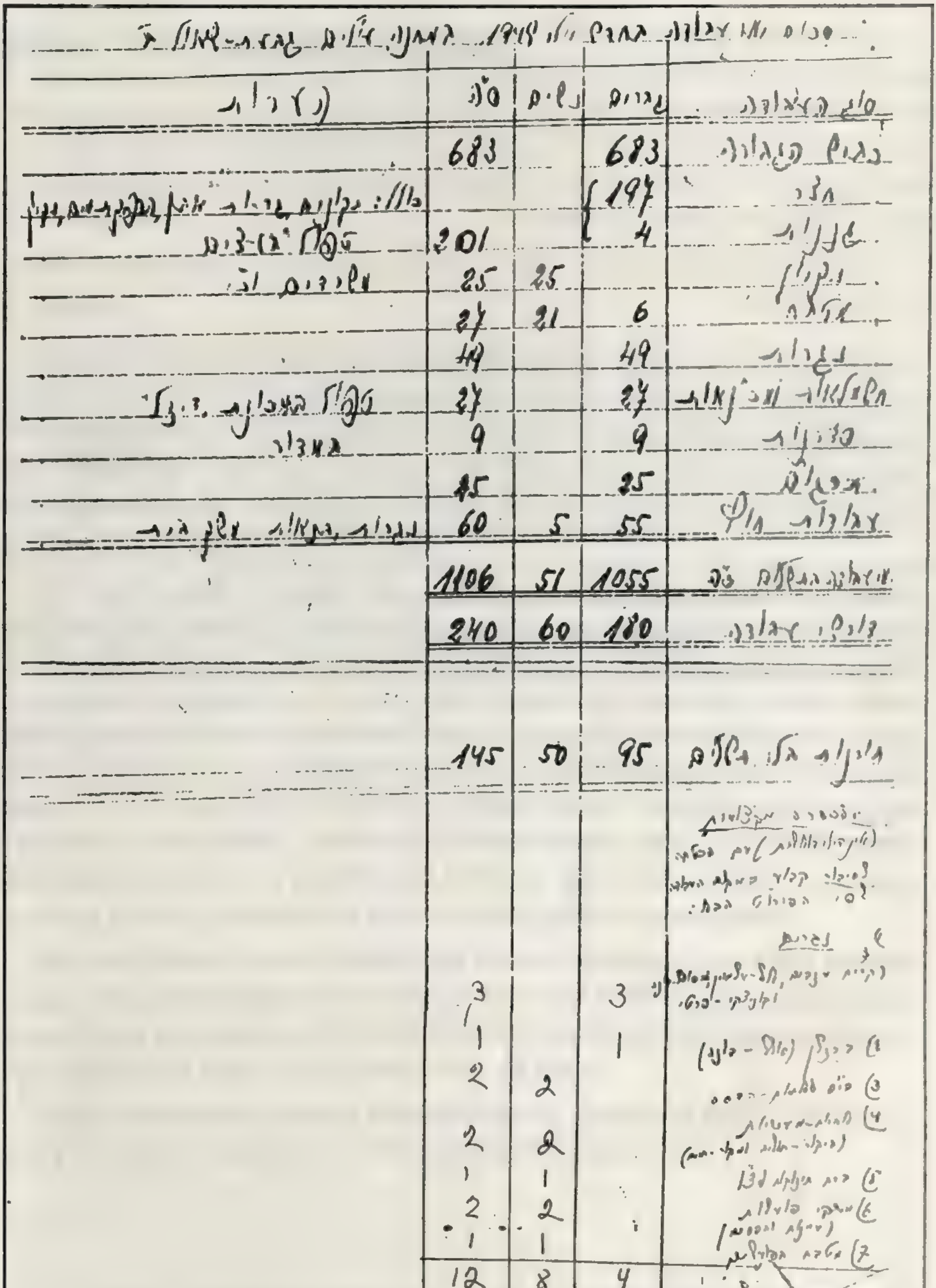
העבודה היתה הציר סביבו נסבו חיי העולים במחנה. עד כדי כך שהיה צורך במיון מדוקדק של העולים עוד במרכזי הקליטה השונים בארץ מהם נשלחו לגבעת שאול. הוראות מפורשות על כך יצאו ממחלקת הקליטה של הסוכנות אל ראשי 'המדור לטיפול בעולה' ברחבי הארץ. הדרישה היתה למיין מבין העולים בתי אב עם ראש משפחה צעיר בריא וכשיר לעבודה. רק אנשים עד גיל 40 יכולים היו להיות מועמדים לבית עולים גבעת שאול ב', כל מועמד מבוגר יותר נפסל[1].

לא תמיד נשמרו ההוראות ומדי פעם היה יוצא מכתב מחאה על הרכב 'הטרנספורטים' שהגיע לירושלים בכלל. "בודאי ידוע לך מאכזבתינו הרבה מהרכב הטרנספורטים שהגיעו"... "אנו מתפלאים מאד שבעת הרכבת הטרנספורטים לירושלים לא התחשבתם בהמלצותינו..." מצידה עשתה הסוכנות ככל שביכולתה לסייע לעולים נזקקים, ובמרבית המקרים נמצאו עבור העולה לאחר תקופת שהות קצרה ביותר מקום עבודה ומקום מגורים קבוע. על מנת לספק את הדרישה הגואה של זרם העולים שהגיע למחנה היה צורך דחוף ומידי ביצירת הרבה מקומות עבודה. העסקתם בעבודות שונות החלה מיד עם הגיעם למחנה. הגברים עבדו בסלילת כבישים, בנייה, נגרות וגינון. הנשים הועסקו במשק בית, בעבודות בישול ומטבח על פי רוב בסיוע 'ויצ"ו ו'הדסה'. בין הנשים היו אחיות ומטפלות שנתאפשר להן לעסוק במקצוען במסגרת שהותן במחנה.

חלק גדול מהעולים שהגיעו למחנה נזקק להכשרה מקצועית בטרם ישובץ בעבודה. מרביתם הגיעו מרקע מקצועי שונה לחלוטין ועל כן נזקקו להדרכה. מתוך הרשימות ניתן למצוא ביניהם צורף, ספרן, מהנדס, מורה למוסיקה, אופה (קונדיטור), נהג משאית, ספר, תופר. רובם ככולם הצהירו כי הם מוכנים לקבל כל עבודה.

להלן טבלה המתארת את מצב התעסוקה במחנה בחודש יולי 1949, כחודש לאחר פתיחת בית העולים[2]. אחרות דומות לה התפרסמו מדי חודש:

1. מכתב מ-27-10-49 אצ"מ S84/28.
2. אצ"מ S84/28.

סיכום ימי עבודה בחודש יולי 1949 במחנה עולים [illegible]

הערות	סה"כ	נשים	גברים	סוג העבודה
	683		683	[illegible]
[illegible]			197	חצר
[illegible]	201		4	[illegible]
[illegible]	25	25		ניקיון
	27	21	6	[illegible]
	49		49	נגרות
[illegible]	27		27	חשמלאות ומכונאות
[illegible]	9		9	[illegible]
	25		25	[illegible]
[illegible]	60	5	55	עבודות חוץ
	1106	51	1055	[illegible]
	240	60	180	[illegible]
	145	50	95	[illegible]
	3		3	[illegible]
	1		1	[illegible]
	2	2		[illegible]
	2	2		[illegible]
	1	1		[illegible]
	2	2		[illegible]
	1	1		[illegible]
	12	8	4	

איור 7: סיכום ימי עבודה בחודש יולי 1949
אצ"מ S84/28

סיכום ימי עבודה בחודש יולי 1949

סוג העבודה	גברים	נשים	סה"כ	הערות
כביש הגבורה	683	-	683	כולל תיקונים, גדרות אבן אספקת מים, נקיון
חצר	197	-	197	
גננות	4	-	4	טיפול בעצים, משרדים וכוי
נקיון	-	25	25	
מטבח	6	21	27	
נגרות	49	-	49	
חשמלאות ומכונאות	27	-	27	טיפול במכונות דיזל
סדרנות	9	-	9	
תירגום	25	-	25	
עבודות חוץ	55	5	60	נגרות, בנאות, משק בית
סה"כ בתשלום	1055	51	1106	
דורשי עבודה	180	60	240	
תורנות בלי תשלום	95	50	145	

12 אנשים, 4 גברים ו-8 נשים קיבלו הכשרה מקצועית במקצועות הבאים: נגרות ברזלנות ב׳סולל בונה׳, אחיות, מטפלות ועובדות מטבח.

מתוך הטבלה עולה בידינו ללמוד מעט על החיים במחנה.

סלילת כבישים היתה העבודה הזמינה ביותר שפירנסה הכי הרבה בתי אב. 683 עובדים כולם גברים המהווים כ- 60% מסך כל העובדים. בפרק הקודם דובר על דרישת חברת ׳המקשר׳ לתקן את כביש הגישה למחנה כתנאי להפעלת קו תחבורה ישיר למקום. ובכן היה על הסוכנות למלא דרישה זו. עלותו של כביש הגבורה, הלוא הוא כביש הגישה לבית העולים, נאמדה בכ- 600 ל"י. חלק מזה כ- 350 ל"י היה מיועד לתשלום משכורות לאותם עולים חדשים שעסקו בסלילתו[3].

3. החלק השני כ- 250 ל"י שולם לבעלי מקצוע שעסקו במלאכת הסלילה.

זוהי נקודה חשובה המדגימה את דרך פעולתה של הסוכנות. לא רק עזרה במציאת דיור ומציאת מקום עבודה לעולה, אלא אם יש צורך בכך, אף העסקתו בפועל בעבודה ומתן תשלום שכר עמלו.

פרט לסלילת כבישים, עבודה שכללה תיקוני בנייה שונים, בניית גדרות אבן וכו׳, הועסקו העולים באחזקת המקום על כל הפעילויות שבו: גינון, נקיון, עבודת חצר, הפעלת מטבח, חשמלאות, עבודות משרד. ניתן לראות בברור כי עבודות הנקיון היו יחודיות לנשים וכמו כן העבודה במטבח. האף שזו האחרונה העסיקה מספר גברים.

בקרב העולים היו גם שעבדו מחוץ למחנה. אלה נכללו תחת הסעיף עבודות חוץ. בחוץ השתכרו האנשים בדרך כלל שכר יותר גבוה אך מספרם היה מועט. כנראה לא הרבה זכו למצוא עבודה בשוק החופשי, מחוץ למחנה. על פי הנתונים שלפנינו, כ- 60 עולים העסקו בעבודות חוץ: נגרות, בנאות, ומשק בית. במקום אחר נמצא כי עולים חדשים דיירי המחנה הועסקו בחוץ כפועלים בבית חרושת לנעליים ׳נעלי ירושלים׳, או כפועלים בחברת ׳סולל בונה׳.

שלא מתוך הטבלה אנו יודעים על עבודות אחרות בהן עסקו העולים במחנה. בתוך המחנה נמצאו סנדלריה, נגריה, מתפרה, מחצבה. בכל הענפים הללו עבדו עולים ועיקר תוצרתם היה לשימוש תושבי המחנה. אך היו גם עבודות שנעשו עבור גורמי חוץ. בסנדלריה למשל עבדו שני סנדלרים מקצועיים[4]. הם היו ממונים על תקוני נעלי העולים שהתבלו בימי שהותם במחנה. הם גם תפרו נעליים חדשות עבור העולים. מדי פעם קיבלו כמות מסוימת של עורות במגוון סוגים וצבעים ובזה השתמשו בעבודתם[5]. לצורכי המחנה היה מספיק בהעסקתם של שני סנדלרים. אך בקרב העולים היו עוד סנדלרים. כפי שכבר הוזכר חלקם עבד בחוץ בבית החרושת ׳נעלי ירושלים׳. הללו היו עוזבים בבוקר את המחנה ושבים אליו עם תום יום העבודה[6].

העבודה במתפרה המקומית היתה בפיקוחן של נשות ויצ״ו ותופרות מקצועיות הדריכו את העולות. היו בה כעשר מכונות תפירה שהעסיקו כעשרים עובדים מדי חודש. עיקר הייצור היה פיג׳מות עבור ׳אתא׳. יותר מאוחר תפרו בה גם חולצות עבור הצבא. המתפרה המשיכה בפעילותה עד שנסגר בית העולים בחודש יוני 1951. במכתב תודה המופנה להסתדרות נשות ויצ״ו משבחת מחלקת הקליטה של הסוכנות את ״מפעל המתפרה המועיל והיפה. הרבה נשים שעבדו במתפרה, קבלו הכשרה מקצועית שמשמשת להן כיום יסוד לפרנסתן ולפרנסת משפחתן״[7].

4. אחד מהם א.ש. עולה חדש ממרוקו, בחור בן 27 שמשפחתו מנתה 6 נפשות. אצ״מ S84/28.
5. קיימת קבלה על משלוח של 100 ק״ג עור לסנדלריה המקומית. שם.
6. בריאיון שנערך עם משפחת שפירנגר נמסר לי כי אבי המשפחה היה במשך כמה שנים פועל בבית החרושת ׳נעלי ירושלים׳. ראה להלן על משפחת שפרינגר פרק 7.
7. אצ״מ S84/30 27-6-1951.

נתון אחר שעולה מתוך הטבלה, אולי הנתון החשוב ביותר, הוא סעיף דורשי העבודה. כ- 240 דורשי עבודה היו בחודש יולי, למעלה מ- 20% ממספר העובדים. זאת היתה אחת מהבעיות שעמדו בפני ההנהלה - אספקת מקורות פרנסה לעולים. יום לאחר מסיבת הפתיחה שיגרה דבורה אלינר מהסוכנות מכתב אל נציג האוצר ובו ביקשה באופן מיידי, "עוד השבוע", למצוא הקצבת סכום כסף עבור לפחות 50 משרות על מנת שתוכל לשלם משכורות לעולים המועסקים בעבודות השונות.

"הרגשנו בזמן הפתיחה את הברכה המיוחדת של רעיון משטר העבודה, שהתחלנו להגשים במחנה זה לפי יוזמתך. ביחד עם זה התרשמנו קשה מהסכנה העומדת לפנינו באם לא נצליח בימים הקרובים ביותר לדאוג לעבודה... אנו שוללים את זכות העולים לעבודה ואנו גורמים להם בעצמינו אכזבה ויאוש. הרגשות אלו עלולים ליצור קשיים גדולים גם במחנה וגם ביחס העולים לעבודה בצאתם"[8].

תקציב הסוכנות כלל איפוא גם תשלום של משכורות לעולים החדשים. אמנם הן היו נמוכות, 6—10 ל"י לחודש[9], אך עבור העולים היה זה דבר בעל חשיבות רבה, ונציגי הסוכנות הבינו זאת.

ב. הכשרה מקצועית

נושא זה אף הוא קשור בעבודה. וכבר עמדתי על כך שבקרב העולים היו בעלי מקצוע רבים שלא נתאפשר להם לעבוד במקצוע שלהם אותו "הביאו עמם" לארץ, או שהיו מקרים של אנשים צעירים מקרב העולים שהגיעו לארץ ללא שום מקצוע בידיהם בעיקר מקרב אוכלוסית הנשים. אלה גם אלה קיבלו הכשרה מקצועית בזמן שהותם במחנה. ההכשרה ניתנה בצורות שונות. אחת מהן ניתנה בתוך המחנה במתכונת של כיתת לימוד, עם מדריך מקצועי. דוגמא לכך היא המתפרה שפעלה במקום. באותה מתכונת פעל הקורס לעובדי מטבח או הקורס למשק בית. גם בהם נמצאו מדריכים מקצועיים שהגיעו למחנה ללמד את העולות[10].

צורת הכשרה אחרת היתה כשהעולים היו יוצאים את המחנה אל המפעל בו עבדו. דוגמאות לכך היו בית חרושת לנעליים 'נעלי ירושלים'[11]. או פועלים שיצאו לעבוד בחברת 'סולל בונה' ברזלנים, בנאים, סוללי כבישים.

8. אצ"מ S84/28. 14-7-1949.
9. כך שילמה הסוכנות לפועלי בית חרושת 'נעלי ירושלים'. בית החרושת מצידו סיפק את ההכשרה המקצועית לאנשים.
10. א. ציוד עבור המטבח הלימודי נרכש בחנות לכלי בית המוכרת לנו עד היום 'לויזון' אצ"מ S84/30. 13-5-1951.
ב. קורס לעבודת משק בית ניתן במיוחד לנשים תימניות עולות חדשות ששהו במחנה. ינואר 1950. שם.
11. במקרים אלו המעסיק עצמו לא שילם כלל לעובדים המתלמדים. את שכרם שהיה נמוך מהרגיל קיבלו העולים מהסוכנות.

היתה צורה נוספת של רכישת מקצוע והיא לימודים בבית ספר. עולות חדשות בעיקר בחורות צעירות למדו בקורס לאחיות בבית חולים 'שערי צדק' עוד כשהיה במרכז העיר. הקורס נמשך כמה חודשים והתלמידות היו יוצאות בבוקר וחוזרות בערב לביתן שבגבעת שאול[12].

אי אפשר לסיים נושא זה מבלי להזכיר את לימודי השפה העברית. כל עולה רשאי היה ללמוד באולפן ואכן הרבה עולים ניצלו את החודשים הראשונים ללימוד השפה העברית. הלימודים התנהלו בתוך המחנה בבוקר או בערב ומאוחר יותר לקראת סוף ימיו של המחנה נאלצו העולים לנסוע לאולפן שהיה מחוץ למחנה, במרכז העיר.

12. חנה אטיאס היתה אחת מהן. על חנה אטיאס ראה להלן בסעיף הבא.

דו"ח הכשרה מקצועית לחדש אפריל 1950
גבעת שאול ב'

סוג הקבוצה	ימי עבודה: גברים	ימי עבודה: נשים	מספר העובדים	גורם הקבוצה	תנאי ההכשרה	תשלום	הקצבה בחדש	מקור ההקצבה	הערות
מסגרות	97		7	סולל בונה	תשלום יומי	1.500 2.210			מא' ראשון עד ח' שלשי קביעת הסוג
סלילה	34		2	מע"צ	" "	1.500 2.210			מא' ראשון עד ח' שלישי קביעת הסוג
יהלומים	77		5	ד"ר פרקסנר	בקבלנות	[illegible]	ח' אחר 10 ל"י השני 5 ל"י [illegible]	האגף לעזרה ומפעלים	מחלקת הקליטה
בית חרושת לנעלים	2		1	נעלי ירושלים	בלי תשלום		בין 10–6 ל"י לפי [illegible]	האגף לעבודה ומפעלים	מפנהלת עזר סר' על מקורות [illegible] נוספים.
"		5	1	" "	" "		" "	" "	" "
עובדי סת"ב	36		2	הרב צימרמן	התשלום לפי התוצרת	דמי נסיעה			מרעצת ברפים
ס"ה	246	5	18						

בכל המקצועות הנ"ל פרט למסגרות גומרי הקורסים נשארים במקום עבודתם.

במסגרות הסדור בעבודה אחרי קבלת הסוג ע"י הלשכה.

איור 8 : דוח הכשרה מקצועית לחודש אפריל 1950
אצ"מ S84/30

מלואים לדו"ח הכללי על
ההכשרה המקצועית בין אנשי המחנות בירושלים
במשך תקופת ינואר – אפריל 1950

יהלומים כרגע לומדים את המקצוע הזה 10 עולים משני המחנות בקורס מטעם ביאח"ד לליטוש יהלומים של פוקסמנר בירושלים. הקורס הוקם בינואר. משטר העבודה ובטוח עתידי נושא בארצות ההדרכה המקצועית.

תלמידי הקורס מקבלים, לפי אשור אגף העבודה והמפעלים, בחודש הראשון סך –.10 ל"י ובחודש השני –.6 ל"י כדמי כיס, באור הלואה להקמת הקורס. במשך הזמן נגדיל את מספר תלמידי הקורס ל-20 איש. כל באח"ר מתחייב להעסיקם לאחר גמר הקורס. 3 עולים למדו בזמן האחרון בלי כל תמיכה מצדנו וכיום נקלטו יפה ומשתכרים עד –.30 ל"י לחדש. אחד מהם מיווח בזמנו מקרה סוציאלי קשה במדורנו.

נכנסו להכשרה

נעלים. בבאח"ר לנעלים אשר יקום במשך הזמן בירושלים/בסוף מרס 1950 7 עולים משני המחנות. כל ביאח"ר פתח את הקורס ללמוד המקצוע ביום 24.4.50. במשך חדשי מאי – אוגוסט 1950 יגדל מספר המתלמדים והפועלים מ-250 עד 300 איש.

ישנם כל הסיכויים שחלקנו בין אלה יהיה גדול, בערך כ-50%.

בתקופת הלמוד שנמשך בממוצע מ-4 – 3 חדשים, אין לקוות לקבל מבעל באח"ר שום תשלום. בעזרת הקצבה ואשור אגף העבודה והמפעלים יינתן סך –.6 ל"י לכ"א מהמתלמדים. בעזרת הממשלה, המח' לפתוח ירושלים וקרן אוצר עבודה של ההסתדרות תוצר קרן משותפת לשם מתן הלואה לכל אחד מהמתלמדים. אלה הנמצאים במחנה מקבלים שם כלכלה ובנוסף לזה סכום של 6 – 10 ל"י, לפי מצב המשפחה.

נקסנות 2 עולים מהמחנה מגבעת שאול ב' משתתפים בקורס לנקסנות המתנהל על ידי לשכת העבודה הכללית.

מודדים 2 עולים משתתפים בקורס למודדים.

מחצבה עולה אחד סודר ע"י "אבן וסיד" במחצבה ומשתכר ביום 2.700 ל"י ליום. לא מצאנו מועמדים נוספים ללמוד מקצוע זה.

מסגרות 7 עולים מהמחנות נקלטו בעבודה זו, לפי תנאי ההסתדרות. הם מקבלים בחודש הראשון א' 1.600 ל"י ליום, ובחודש השני 1.800 ל"י ליום. אח"כ יקבע סוגם.

סלילה 9 עולים מהמחנות לסדר סלילה. המח' לעבודות צבוריות מתחיבת להעסיקם, לפי תנאי למוד מקצוע של ההסתדרות. הם נקלטו בעבודה וכולם קבלו סוג ג

.11 15.5.57

איור 9 : מילואים לדוח הכשרה מקצועית
אצ"מ S84/30

ג. כלכלה

כל נושא הכלכלה היה מבוסס על חלוקת מזון בתלושים. על פי קריטריונים של גיל ומצב בריאות ובהתאם למספר הנפשות במשפחה, חילקה הסוכנות תלושי מזון לכל בית אב. תמורת התלושים הללו ניתן היה לקבל אוכל במטבח מרכזי שהיה ממוקם במרכז הכפר. היו שני מטבחים אחד למבוגרים ואחד לילדים. תינוקות קיבלו תלושים עבור אבקת חלב. חנה אטיאס מספרת[13]:

"היכן שנמצא חדר האוכל של הפרסונל שם היה המטבח ושם גם חילקו את האוכל. אנשים הלכו בבוקר עם קומקום וצלחת וקיבלו אוכל לפי המנות. אם היה מגיע לך ארבע מנות נתנו לך ארבע חתיכות דג מלוח, ארבע חתיכות מרגרינה, קצת ריבה ואת זה לקחנו לחדר. זה היה למבוגרים. והיכן שנמצאת היום הנגריה של ריפוי בעיסוק שם היה המטבח לילדים. שם הכינו שוקו וכל מיני מאכלי ילדים. מי שרצה לקחת את הילד לאכול שם היה יכול ואם לא רצה היה מביא את האוכל לחדר. כך יצא שהיינו צריכים לחכות בשני תורים. תור פה ותור פה ורק אחר כך היינו חוזרים לחדר".

הסוכנות סיפקה לעולים את תלושי המזון ללא תשלום, כל עוד לא היתה לעולה הכנסה כלשהי. ברגע שמצא עבודה והחל לקבל שכר נוכה משכרו תשלום עבור כלכלה. אלה שלא עבדו לא שילמו כלל.

היו עולים שסרבו להתפנות מבית העולים למקומות דיור אותם הציע להם נציג הסוכנות והם בחרו להמשיך לגור במחנה[14]. במקרים אלה איימה עליהם הסוכנות בהפסקת מתן תלושי מזון כל עוד הם עומדים בסירובם. חלוקת התלושים עבורם תתחדש ברגע שיעזבו את בית העולים עם ציון כתובתם החדשה. היה זה אחד הצעדים במסגרת פעילות מכוונת של הסוכנות "להעביר את העולה מחיי ניוון ואבטלה לחיים עצמאיים ופוריים"[15].

ד. מצב חברתי

תקופת שהותם של העולים במחנה לא היתה קלה. המאבק המתמיד "להסתדר", למצוא דיור, למצוא עבודה, גן או בית ספר לילדים, וכל זה עם בעיות שפה גרמו למצוקה נפשית אצל חלק מהעולים. וכבר עמדנו על כך כמה רבגונית היתה חברת העולים. המתיחות עלתה והתחדדה במיוחד על רקע עדתי והבדלי תרבויות. בתאריך 17-3-1950

13. חנה אטיאס היתה עולה חדשה שהתגוררה במחנה העולים. כשסיימה את לימודי הקורס לאחיות במסגרת הכשרה מקצועית נשארה לעבוד כאחות בכפר שאול. פגשתיה בביתה בירושלים, באפריל 1991.

14. ראה להלן בפרק 8 דיון בסוגיה זו.

15. כך התבטאה דבורה אלינר ממשרד הקליטה. אצ"מ S84/28.

התפרסם בעיתון 'יהד המזרח' מאמר בשם "רשמי בקור במחנה העולים גבעת שאול ב'". למאמר היה "יהד" חזק בכל הארץ[16].

האף שדרכם של כתבים לגלות מגמתיות בכתיבה ובכך להקצין דברים המסר קיים. היה מתח חברתי בקרב אוכלוסית העולים. גם על פי דיווחים של עובדי הסוכנות אנו שומעים מדי פעם על תסיסה בקרב העולים על רקע עדתי ובהנהלת הסוכנות היו ערים לבעיה. דוגמה מאלפת לכך מצאנו בבקשה מיוחדת שהגישה קבוצת עולים כולם יוצאי צפון אפריקה[17].

ירושלים גבעת שאול ב' כ"ט אדר תש"י 18-3-50

לכבוד גברת אלינר שלום רב

אנחנו החותמים מטה עדות המזרח. הננו מודיעים לכם שאין ברצוננו לאכול בפסח התבשיל שמבשלים במטבח יען שמנהגינו אנו שונה למנהגכם ובגלל שכמה דברים שאיננו אוכלים בחג הפסח. אפילו אכל שאנו מקבלים באמצע השנה רובו הולך לאבוד וזה לא תבשילנו. לכן אנחנו מבקשים ממעלתכם לתת לנו המגיע מנות לא מבושלות לשמונה ימי החג.

וגם מבקשים תשובת המכתב בהקדם האפשרי.

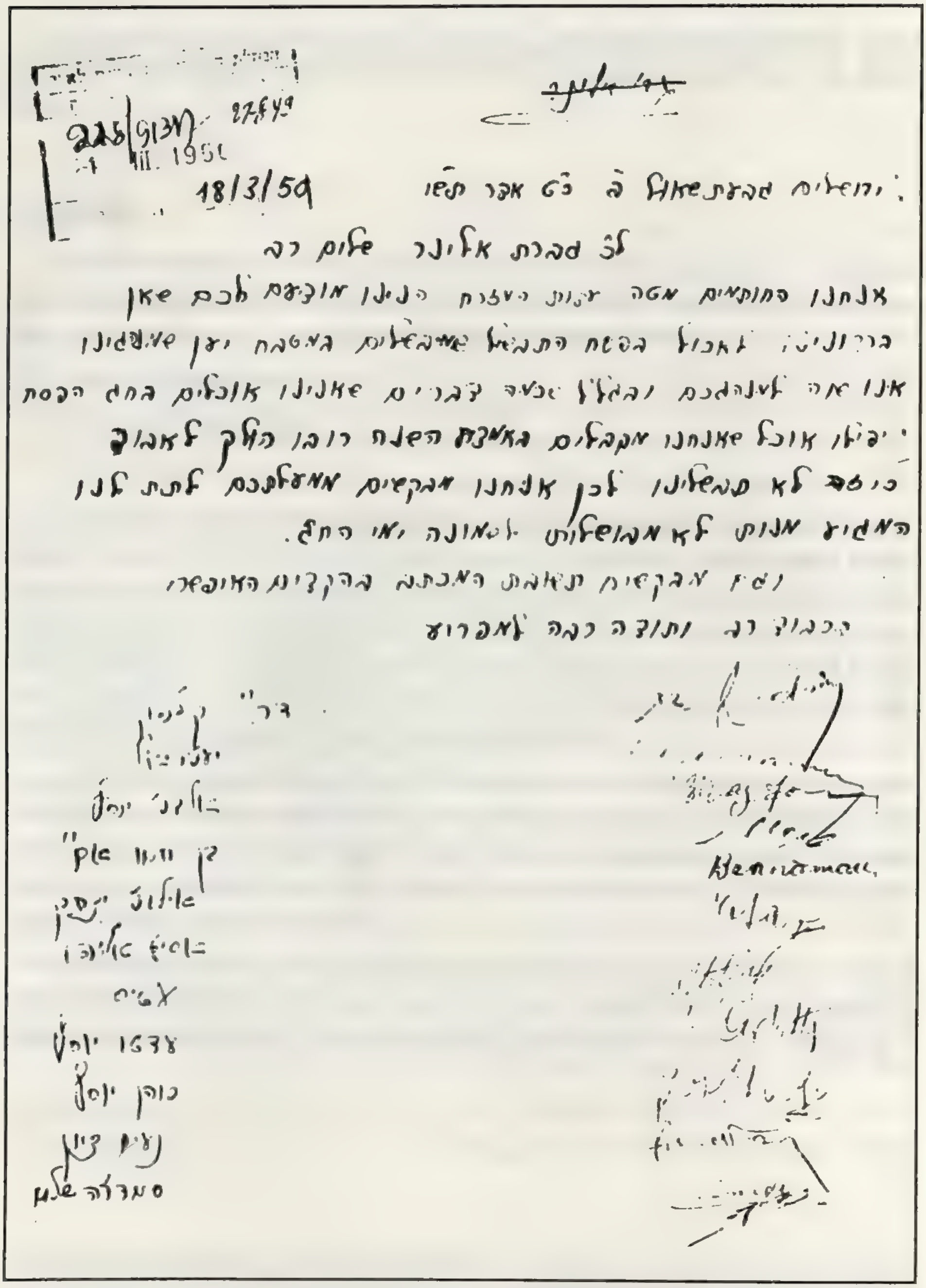
בכבוד רב ותודה רבה למפרע.

על החתום

11 ראשי משפחות

לאחר בדיקת הנושא נאותה ההנהלה להענות לבקשתם.

16. סוזין ד. רשמי בקור במחנה העולים בגבעת שאול ב'. יהד המזרח' גליון 20 י-ם י"ז באדר תש"י (6-3-50) אצ"מ S84/28 ראה נספח.
17. שם. המכתב מובא כאן כלשונו.

ירושלים שכונת שמואל ה' כ"ט אדר תשי"ט 18/3/59
לכ' חברת אלינר שלום רב
אנחנו החותמים מטה יהודי העדה [illegible] מודיעים לכם שאין
ברשותנו לאכול בפסח התבשיל שמבשלים במטבח יען שמנהגנו
אינו אותו מנהגכם [illegible] דברים שאנחנו אוכלים בחג הפסח
[illegible] אוכל שאנחנו מקבלים באמצע השנה רובו [illegible]
[illegible] לא תבשילנו לכן אנחנו מבקשים ממעלתכם לתת לנו
המגיע מנות לא מבושלות [illegible] ימי החג.
ושוב מבקשים תשובת המכתב בהקדם האפשרי
בכבוד רב ותודה רבה למפרע

איור 10: מכתב משפחות לדבורה אלינר
אצ"מ S84/30

היו גם התפרצויות זעם שלא על רקע עדתי. מתח נפשי מצטבר בעקבות ציפיות ואכזבות גרם לעולים לצאת נגד המערכת והדבר התבטא בתקיפת עובד או בארגון הפגנה[18].

ה. עזיבה

לאן עזבו משפחות העולים? במשרדי הסוכנות היה קיים טופס מיוחד. דוח שבועי על יציאת משפחות למקומות קליטה. רשימה שמית של כל המשפחות שעזבו באותו שבוע את בית העולים. מתוך הדוחות הללו בלטו שלש אפשרויות:

א. דיור בסיוע הסוכנות.

ב. פלישה לבתים נטושים.

ג. מציאת פתרון פרטי.

האפשרות הראשונה היתה הרווחת ביותר. נציגי הסוכנות בשיתוף עם חברת 'עמידר' מצאו למשפחה פתרון דיור באחד השיכונים בעיר. האפשרות השנייה היתה פלישה. משעברו חודשים רבים ולא נמצא למשפחה סידור וסבלנותו של ראש המשפחה פקעה בחר בדרך שהיתה פחות מקובלת אך רווחת באותם ימים, פלישה ל"בתי הפקר ורכוש נטוש" בעיקר בשכונות כמו בקעה, מושבה גרמנית, אבו טור, עין כרם. משפחות שלמות היו נכנסות לבית ומסרבות להתפנות משם גם כשהמשטרה התערבה. בדרך כלל הסתיים העניין בכך שהעולים נשארו לגור בביתם החדש[19].

פלישה מסוג אחר היתה בתוך שטח המחנה. כשנמצא סידור למשפחה והיא עזבה את בית העולים ניסו משפחות אחרות שגרו בסמוך לנצל את ההזדמנות ולפלוש לחדר המתפנה במטרה לשפר מעט את תנאי מגוריהם. עובדי הסוכנות היו צריכים להיות ערים לכך ולמהר לאכלס את החדר המתפנה במשפחה חדשה. ועוד נראה בהמשך על הצורך בהעמדת שומר מיוחד למטרה זו.

האפשרות השלישית היתה האפשרות הפחות רווחת מבין כולן. בהגדרה פתרון פרטי היתה הכוונה שהעולה דאג לעצמו באופן פרטי אם ברכישת דירה בכספו הפרטי או שעזב את המחנה ועבר לגור עם קרובי משפחה. כאמור לא היו הרבה מקרים מסוג זה.

18. מתוך דוח שבועי של חודש אפריל 1950 אצ"מ S84/30.
19. באותו מאמר של העיתון הד המזרח (ראה לעיל סעיף ד') קובלים העולים על כך שמבין משפחות הפולשים דואגת המשטרה לפנות את המשפחות מעדות המזרח ואילו למשפחות האשכנזיות מאפשרים להשאר בבתים. ראה נספח.

פרק 4: סגירת בית העולים ושינוי בייעוד המקום

כשנה עברה מאז פתיחתו של בית העולים. במשך השנה הזו עברו במקום כ- 2,400 עולים. מרביתם עזבו את המקום לאחר תקופת שהייה קצרה. כעבור שנה ירד מספר "הטרנספורטים" ומספרם הכללי של העולים המגיעים הלך והצטמצם[1]. בסוכנות החלו לחשוב על ייעול המערכת. בשלב ראשון החלו לדבר על שינויים במתכונתו של בית העולים. מתוך מכתב ששלחה דבורה אלינר אל ד"ר גיורא יוספטל בתל-אביב, ראש מדור הקליטה בסוכנות, בתאריך 14-6-50[2]:

"עם הפיכת מחנה תלפיות למחנה מעבר ישמש מחנה ג.ש.ב' לשתי מטרות עיקריות: למרכז הכשרה מקצועית, ולמקרים קשים."

כבר הוזכר לעיל כי במקביל לקיומו של בית העולים ב-גבעת שאול ב' פעל בית עולים נוסף בהיקף גדול יותר בתלפיות. תכולתו של זה האחרון הגיעה עד לכ-4,000 עולים לעומת כ-1,000 ששהו בגבעת שאול ב'. שניהם פעלו באותה מתכונת ואף היה קשר ביניהם. מידי פעם אנו שומעים על העברת עולים או ציוד מהאחד לשני. מתוך המכתב הנזכר נראה כי בית העולים בתלפיות המשיך לתפקד באותה מתכונת ואילו זה של גבעת שאול ב' שינה פניו. לא עוד מגורים לעולים אלא מרכז להכשרה מקצועית ומוסד למקרים קשים. רוב העולים מתוכו יעברו אל בית העולים הגדול בתלפיות ובמקום יוותרו רק אותם מקרים המסווגים בשתי קבוצות אלה. יתרה מכך אל המחנה בגבעת שאול ב', יתווספו המקרים הסוציאליים גם מקרב אוכלוסית בית העולים בתלפיות. כמובן שאותם עולים שהיו מסוגלים לנהל חיים עצמאיים זכו לטפול אינטנסיבי יותר על מנת לסייע בידם לעזוב את המחנה מהר ככל האפשר ולפנות את מקומם לרשות המטרה החדשה. לאט לאט עלה ריכוזם של המקרים הסוציאליים בגבעת שאול ב'. דוח שפירסם משרד הקליטה מוסר כי אוכלוסית המחנה מונה כ-1,000 איש ומתוכם 60%-70% מקרים סוציאליים "גיל עמידה, זקנים ונכים"[3].

מצב הילדים גם הוא היה בכי רע, רוב הילדים נמצאו במצב ירוד של התפתחות ותזונה. "בהתחשב בעובדה שהם נמצאים בחדרים עם עוד משפחות וכמעט שאין חדר

1. בחודש יוני 1950 הגיעו למחנה כ- 80 עולים ובחודש יולי אותה שנה הגיעו כ- 32 עולים בלבד לעומת 430 ו- 550 בחודשים מקבילים בשנת 1949 אצ"מ S84/31.
2. אצ"מ S84/30.
3. הדוח התפרסם ב-17-19-50. שם.

אשר לא נמצא בו חולה כרוני"[4]. כ-35 תינוקות עד גיל 11 חודש, שהיו אותה עת במחנה גרו יחד עם משפחותיהם ומשרד הבריאות דרש מהסוכנות להקצות להם מבנה מרכזי שישמש בית תינוקות. "רק כך ניתן יהיה לספק להם בצורה מבוקרת תנאי תזונה והתפתחות נאותים".

הנה כי כן אוכלוסית המחנה השתנתה. לצד משפחות ששהו במקום זמנית וחיכו לסידור קבע, נמצאו חולים כרוניים שגרו במקום בתנאי מוסד. מספרם של אלה הלך וגדל. בתחילת חודש יוני 1951 עלו הרהורים ראשונים על סגירת בית העולים, אך יחד איתם עלו הלבטים. שני גורמים מרכזיים נידונו בכובד ראש: הגורם הרפואי והגורם הדתי. מבחינה רפואית ירושלים היתה אחד המקומות ההרריים היחידים בארץ בהם ניתן היה לשכן עולים חולי אסטמה ושחפת, וכאן מצאו חולים אלה הקלה למכאובם. מבחינה דתית ירושלים תמיד היתה ותישאר מקום משיכה רוחני עבור הרבה קשישים ואנשי תורה שבאים אליה בערוב ימיהם. בלתי אנושי יהיה למנוע מאלה גם מאלה לגור בה[5].

"אולי לא נסגור, ננסה מתכונת אחרת" חשבו בסוכנות. או אז עלתה הצעה חדשה. חלק מבית העולים ישמש כמוסד והחלק השני ימשיך לשמש כשיכון למשפחות העולים המעוניינות בכך. משמעות הצעה זו היתה הפרדה פיזית בין העולים הבריאים לבין העולים החולים שבאה לידי ביטוי גם באיכלוס הבתים. השטח הבנוי של הכפר נחלק איפוא לחלק עליון וחלק תחתון[6].

"החלק העליון שכולל כ-10 בתים סה"כ כ-35 חדרים מצב הבתים בו טוב ובהוצאה נמוכה יחסית של התקנת מקלחות ושירותים אפשר להפכו לשיכון קבע" - כאן ישוכנו החולים. "החלק התחתון כולל כ-100 חדרים ביניהם אחוז ניכר של חדרים פרימיטיביים מאד,חלק זה ישמש כשיכון מעבר. כמובן שיהיה צורך לצופף משפחות אחדות בחדר אחד". כאן ישוכנו המשפחות שחיכו לסידור מחוץ לכותלי המחנה. נראה שבשיכון על בסיס מעבר היתה פחות נטייה להשקיע בשיפוץ. ראוי לציין כי גם בחלק התחתון היו מספר מבנים טובים שהיו יכולים לשמש אפילו כמבנים ציבוריים בית ספר או גן ילדים. אם יוחלט כי גם כאן יהיה שיכון קבע, אפשר יהיה לנצל את הסביבה החקלאית הקרובה הכוללת הרבה מטעים. כך תינתן למשפחות אפשרות לפתח משק עזר, רעיון שעלה כבר בעבר.

עוד נמשכים הדיונים וההתלבטויות בעתידו של המקום הגיעה במפתיע הידיעה כי מחלקת הקליטה של הסוכנות החליטה לסגור לחלוטין את בית העולים[7].

במכתב המופנה ללשכת הבריאות המחוזית הודיעה הסוכנות על ההחלטה "לחסל" את בית העולים. "טרם נקבע למה ישמש מקום זה, לפי השערתינו הוא יוקדש למוסד".

4. שם.
5. משתי בחינות אלה דמתה העיר צפת לירושלים.
6. ראה מפה מס. 3.
7. אצ"מ S84/30 27-6-51.

מועד הסגירה נקבע לחודש יולי של אותה שנה, שנת 1951. קשה לדעת מה היו השיקולים שעמדו מאחורי ההחלטות. כפי שכבר אמרתי במשך אותם חודשים דובר הרבה בדבר עתידו של המקום. הצעות שונות הועלו מדי פעם ולכל הצעה היו נימוקים בעד ונגד, חלקן התקבלו וחלקן נידחו, עד שבשלב מסוים מבלי שנמצא לכך הסבר ברור הוחלט לסגור את בית העולים. אלא שהסגירה איננה עזיבה מוחלטת, היתה קיימת מחויבות כלפי הנותרים הן החולים והן הבריאים. ברור היה לכל כי כל עוד נותרים במקום עולים המצפים לסידור, אחראית הסוכנות כלפיהם ולגביהם ימשיך המקום לשמש כבית עולים. במקביל ימצא סידור לאוכלוסית החולים. ואומנם לא בכדי נעשו מגעים עם משרד הבריאות על מנת להעביר לרשותו את העולים החולים. הכוונה היתה לפתוח במקום בית חולים.

אביבה ליאון היתה עובדת סוציאלית שעבדה בבית העולים. עם סגירתו כתבה דוח מקיף על עבודתה. בין השאר כתבה:

"בתוך בית העולים היה בית חולים קטן (כ- 30 מיטות) אליו נשלחו בעיקר חולי סרטן מבתי עולים אחרים אשר היו זקוקים לקרני ראדיום. בתוך כתליו נמצאו עוד חולים שונים מבין תושבי בית העולים אשר לא נתקבלו בבתי חולים גדולים יותר"[8].

8. אצ"מ S84/32 יוני 1951.

כג' בסיון תשי
27.6.51

לכבוד
דר.ש.ט.קאופמן
לשכת הבריאות המחוזית
ירושלים

הנדון: גבעת שאול ב'

א. נ.

בהמשך לשיחתנו הטלפונית הננו
להודיעך שמח' הקליטה החליטה לחסל את
בית העולים גבעת שאול ב'. המחלקה מפסיקה
העברת עולים לשם.

טרם נקבע למה ישמש מקום זה. לפי
השערתנו הוא יוקדש לפוריר.

המחנה יחוסל בסוף יולי 1951.

נבקשך להכין את הוצאת [illegible] החולים
מגבעת שאול ב'.

בכבוד רב

מח' הקליטה למחוז ירושלים

דא-.

איור 11 : חיסול בית העולים
אצ"מ S84/30 27-6-51

ירושלים, יז' באב תשי"א
19.8.51

אל : הנהלת המשק

מאת : מח' הקליטה למחוז ירושלים

הנדון: טלפון בגבעת שאול ב'

בקשר לחסולו של בית העולים בגבעת
שאול ב' אין לנו הלאה צורך בטלפון שם.

משרד הבריאות, המותח שם מוסד לחולי
נפש, מעונין לקבל את הטלפון ומוכן
לשלם את דמי השירותים.

נא להודיע על כך להנהלת הדואר ולהקל
האפשרית על משרד הבריאות על העברת
הטלפון לרשותו, החל מ-20.8.51.

ד. אליבר

דא.

איור 12 : העברת הטלפון לרשות משרד הבריאות
אצ"מ S84/32 19-8-51

בשלב ראשון העבירה הסוכנות לרשות משרד הבריאות את כל הבתים בחלק העליון של המחנה. שם כאמור היו משוכנים החולים והנכים. ברישום מדויק שהועבר למשרד הבריאות נמצא כי בחלק זה נמצאו 17 בתים. הבתים כללו בית ספר, גן ילדים, בית תינוקות, חדר אוכל, מטבח, מחסנים ומשרדים. סך הכל כ-68 חדרים. מבט קצר ברשימת הנוכחים במקום לא מותיר ספק לגבי טיב האוכלוסיה, כולם "חולים כרוניים, נכים או זקנים". החולים הועברו לטיפול 'מלבן' - מוסדות לטיפול בעולים נחשלים, ארגון בריאות שפעל במסגרת פעילות הג'וינט בישראל ומאוחר יותר בשנות ה- 50 המאוחרות התמזגה פעילותו עם פעילות משרד הבריאות. הזקנים והנכים שהיו בריאים עברו לטיפולה של המחלקה הסוציאלית בעירית ירושלים.

ב- 15-8-1951, נסגר סופית בית העולים. המטבח נסגר, ציוד גן הילדים נמסר לרשות גן אחר שהוקם במעברת מקור חיים, זרם החשמל הופסק ואף קו הטלפון נותק. "אין לנו הלאה צורך בטלפון שם", הודיעו אנשי הסוכנות, "משרד הבריאות הפותח שם מוסד לחולי נפש, מעונין לקבל את הטלפון ומוכן לשלם את דמי השרותים"[9].

פרט להודעה בדבר ניתוק קו הטלפון מכתב זה הינו בעל משמעות רבה לשנים הבאות. הוא מהווה אחד המקורות הראשוניים להחלטה להקים במקום מוסד לחולי נפש. הנה כי כן, זה עתה נולד הרעיון וכאן הונחו יסודותיו של מוסד, שברבות הימים גדל והתפתח והפך לבית חולים גדול וחשוב.

חלוקת הכפר לחלק עליון ותחתון המשיכה לשמש בסיס גם בעת הדיונים על העברת המקום לרשות משרד הבריאות. כאמור בשלב ראשון נמסר החלק העליון. בשם משרד הבריאות חתם ד"ר אוטו פלדמן, על קבלתם של המבנים, ריקים מאדם, בהתאם לרשימה הבאה[10]:

9. העתק ממכתב זה נשלח לד"ר אוטו פלדמן ב- 19-8-51, שם. ד"ר אוטו פלדמן היה איש משרד הבריאות שמאוחר יותר שימש כמנהלו הראשון של בית החולים.
10. ראה מפה מס. 3 דיון מפורט במספרי הבתים ראה להלן בפרק 6.

הבתים בחלק העליון של גבעת שאול ב'

מס' הבית			
4	בית ספר	2	חדרים + פרוזדור
5	גרים בו	4	"
6	"	5	"
7	"	2	"
8	בלתי גמור	–	
9	ריק	2	חדרים
10	בלתי גמור	–	
11	גרים בו	4	חדרים
12	מטבח, חדר אוכל, מחסנים	–	
13	גן ילדים	2	" + מטבח קטן
14	משרד המדור	2	"
15	משרדי התמלא	2	" + פרוזדור
בין 14 – 15		1	חדר קטן
16	בית תנוקות, גרים בחלקו	12	חדרים
36	מחסן ציוד (לא נתן לסגורים)	–	
37	גרים בו	14	"
		52	

17	לאחר פנוי כל החדרים	16	"
		68	

הערה: רשמנו לפנינו שמשרד הבריאות מעונין בבית מס' 17, שרק לאחר פנוי החדרים הנ"ל אפשר יהיה לפנותו.

ירושלים, 16.7.51

איור 13 : רשימת הבתים בחלק העליון
אצ"מ S84/30 16-7-51

בתים מספר: 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 36, 37. כולם בחלקו העליון של הכפר[11]. בית מס. 37 היה עדיין מאוכלס בעולים בעת שנמסר לרשות משרד הבריאות. כמו כן בית מס. 1. אמנם מיקומו של זה האחרון היה בחלק התחתון של הכפר, אך בשל השימוש שנעשה בו - בית חולים לאוכלוסית העולים, נראה הגיוני להעביר גם אותו לרשות משרד הבריאות כבר בשלב זה[12].

טרם העזיבה כתב ד״ר גיורא יוספטל מהסוכנות אל ד״ר חיים שיבא במשרד הבריאות[13]: ״כפי שנימסר לי הולכת ונשלמת מסירת הבתים בגבעת שאול ב׳ שנקבעו עבורכם. ברצוני להזכיר את הבטחתך שתקימו בשטח זה, מוסד לדבילים מתבגרים בגיל 13—18. בשני המוסדות האלו תקלטו לא פחות מ-100 איש ולראשונה מבין העולים החדשים הנמצאים בשערי העליה ובמחנות העולים״. זו הפעם היחידה בה מוזכרת המילה דבילים, בכל שאר המקומות דובר על חולי נפש.

מיד הוחל באיכלוס הבתים בחלק העליון של הכפר בחולי נפש. תחילה רוכזו לשם החולים מקרב אוכלוסית העולים המקומיים ואחר כך בקצב איטי, העבירו לכאן גם חולים ממקומות אחרים. בחלק התחתון שנשאר ברשותה של הסוכנות, המשיכו העולים להתגורר בחדרים שונים. הוא כלל את הבתים הבאים[14]: 2, 3, 17, 18, 19, 20, 21, 22-35, 38, 39, 40, 41, סך הכול כ- 90 חדרים.

אותה עת מנתה אוכלוסית גבעת שאול ב׳ בסה״כ 347 נפש. 94 משפחות ו- 39 בודדים שאיכלסו 58 חדרים. 32 החדרים הנותרים שהיו ריקים מאדם נחלקו על פי מצבם לשלוש רמות: סוג א׳ - 13 חדרים, סוג ב׳ - 8 חדרים, סוג ג׳ - 11 חדרים. החדרים מסוג ג׳ מצבם היה ירוד. הם היו בעיקר חדרי מרתף, או חדרים ללא חלונות ולא ברור אם ניתן היה בכלל לשכן בהם אנשים[15]. בנוסף לכך היו עוד 20 חדרים ובתוכם גרו כ-25 משפחות שנרשמו ״כחדרים שיתפנו בזמן הקרוב״.

בפרק הקודם דיברנו על תופעת הפלישה שהיתה רווחת בקרב העולים. שמענו על כך שכמה עולים חסרי סבלנות ״תפסו יוזמה״ ופלשו לבתים פנויים ברחבי העיר. גם כאן בשטח בית העולים ממש עלה חשש שמשפחות עולים מקומיים תפלושנה לחדרים הפנויים בכפר, כדי להקל על מצוקת הדיור בה היו נתונים. לצורך כך נאלצה הסוכנות לקחת שומר בשכר שישמור על החדרים הריקים לבל ייתפסו על ידי העולים האחרים שעדיין נותרו במקום.

11. על חלק מהבתים עדיין קיימת לוחית מקורית הנושאת את מס. הבית. שם.
12. חנה אטיאס שהתה כעולה במחנה העולים. אישרה בפני כי בבית מס. 1 רוכזו החולים מקרב העולים. היא עצמה היתה תלמידת בית ספר לאחיות בבית החולים ׳שערי צדק׳, ובמשך שהותה במחנה סייעה בידי הרופא המקומי לטפל בעולים החולים. המשיכה לעבוד כאחות בבית החולים עד שנות ה-80.
13. אצ״מ S84/30 22-8-51.
14. ראה מפה מס. 3. דיון מפורט במספרי הבתים ראה להלן בפרק 6.
15. עוד נראה מאוחר יותר כיצד הורסים בכפר בתים מחשש לסכנת חיים.

חששה של הסוכנות גבר מאד משהבחינה בפולש ממשי אחר. משרד הבריאות עצמו החל לוטש עיניים גם לחלק התחתון של הכפר. "אף פעם לא הובטח לכם על ידינו החלק התחתון של המחנה", זעמה דבורה אלינר, והתרתה קשות במשרד הבריאות לבל ישכן חולים בחלק התחתון. בצדק מחתה הגב' אלינר, על פי המכתב ששלח ד"ר יוספטל לד"ר שיבא[16], לא נאמר דבר על הבתים בחלק התחתון, יתרה מכך ד"ר יוספטל ביקש חזרה את "בית החולים", בית מס' 1, לכשזה יתפנה מדייריו. במכתב בהול שנשלח לד"ר יוספטל, בקשה דבורה אלינר "להחליט מיד אם למסור את החלק התחתון של גבעת שאול ב' למשרד הבריאות או למסור אותו לשיכון קבע. אם נחליט למסור אותו לרשות משרד הבריאות, יש להשלים עם העובדה ששם נמצאים עוד אנשים ומשרד הבריאות יקבל את החדרים הפנויים. אם נחליט להעביר את החלק התחתון לשיכון קבע, עלינו לבדוק את החדרים הריקים והתפוסים ולהכניס לשם עולים או מפונים ולמסור את השטח לאפוטורופוס על נכסי נפקדים"[17]. לא נמצא כל דיווח בדבר פגישה שנערכה בין הגורמים לצורך תיאום עמדתם.

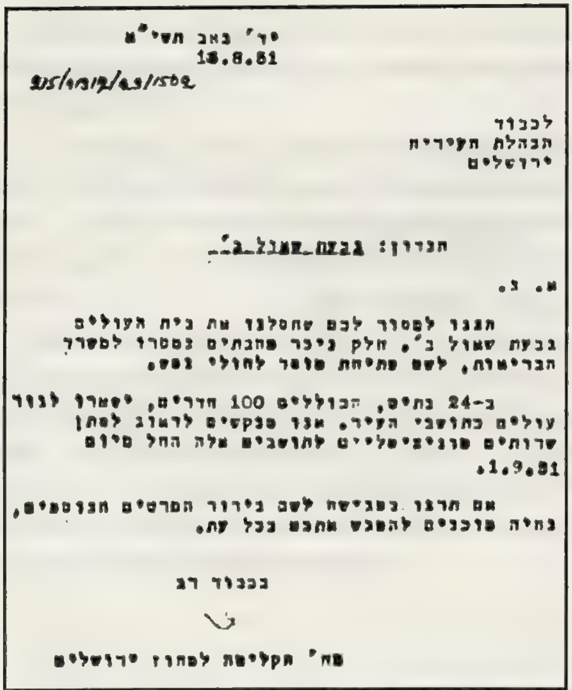
מתוך התכתבות ענפה הקיימת סביב הנושא עולה כי בין ה- 14 בחודש אוקטובר שנת 1951 לבין ה- 7 בחודש נובמבר אותה שנה נפלה החלטה: למסור לידי משרד הבריאות את כל השטח הבנוי של מרכז הכפר כולל החלק התחתון. בינתיים נותרו במקום כ-328 נפש, 87 משפחות ו- 36 בודדים שלפי התעודות הרפואיות: "אי אפשר היה להעבירם למעברות ... משרד הבריאות הסכים בשלב ב' לקבל את הבניינים עם העולים האלה תוך הבטחה מצידנו שכל חדר שיתפנה ע"י העולים ימסר לידם"[18].

רעיון המעברות ראוי להארה: משהוחלט כי כל השטח הבנוי של הכפר ימסר לידי משרד הבריאות, היה על הסוכנות לפנות את העולים מכל הבתים. לא כל העולים שהיו אמורים לקבל סידור של מגורים ועבודה, עזבו את המקום. חלק מהם כלל לא רצו להתפנות, עד כדי כך שהיה צורך לאיים עליהם, באי המשך קבלת שירותים מן הסוכנות ואף הפסקת הטיפול בהם. כדי להחיש את קצב פינויים משטח בית החולים, הוחלט לפנותם באופן מיידי לאחת המעברות בסביבה, שאף היא שימשה כתחנת מעבר, עד שימצא להם סידור הולם וקבוע.

16. אצ"מ S84/30 22-8-51.

17. ממכתב זה עולה כי גם לאחר שנמסר החלק העליון של הכפר למשרד הבריאות, עוד שקלו בסוכנות אפשרות של הפיכת חלק מהמקום לשכון קבע לעולים.

18. שם. כפי שנראה להלן הרבה מאמץ נדרש כדי לפנות עולים אלה שהמשיכו לאכלס 24 בתים, סה"כ כ- 88 חדרים.

י"ד' באב תשי"א
16.8.51

לכבוד
הנהלת העיריה
ירושלים

הנדון: גבעת שאול ב'.

א. נ.

הננו לספר לכם שחסלנו את בית העולים גבעת שאול ב', חלק ניכר מהבתים נמסרו למשרד הבריאות, לשם פתיחת מוסד לחולי נפש.

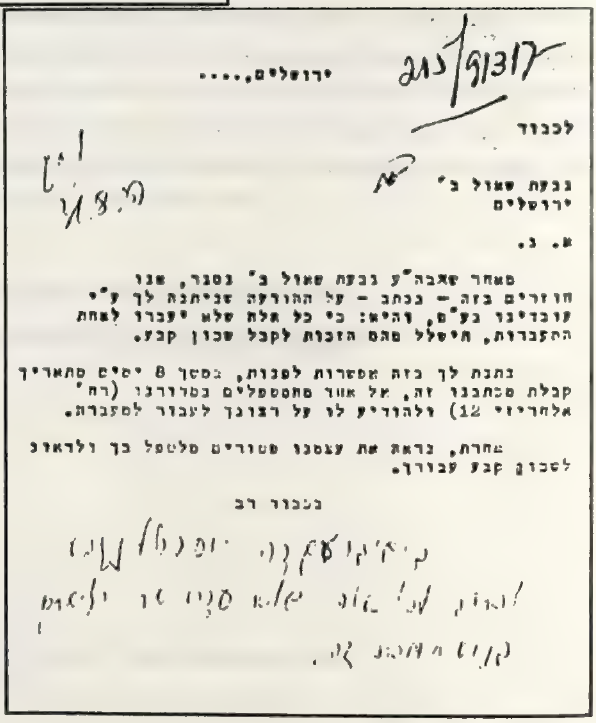
ב-24 בתים, הכוללים 100 חדרים, ישארו לגור עולים כתושבי העיר. אנו מבקשים לדאוג לתת שרותים מוניציפליים לתושבים אלה החל מיום 1.9.51.

אם תרצו בפגישה לשם בירור הפרטים הנוספים, נהיה מוכנים להפגש אתכם בכל עת.

בכבוד רב

מח' הקליטה למחוז ירושלים

איור 14 : פתיחת מוסד לחולי נפש
אצ"מ S84/32 16-8-51

ירושלים,....

לכבוד
גבעת שאול ב'
ירושלים

א. נ.

מאחר שאבה"ע גבעת שאול ב' נסגר, אנו חוזרים בזה – בכתב – על ההוראה שניתנה לך ע"י עובדינו בע"פ, והיא: כי כל אלה שלא יעברו לאחת המעברות, תישלל מהם הזכות לקבל שכון קבע.

נתנת לך בזה אפשרות לפנות, במשך 8 ימים מתאריך קבלת מכתבנו זה, אל אחד מהמטפלים במשרדנו (רח' אלחריזי 12) ולהודיע לו על רצונך לעבור למעברה.

אחרת, נראה את עצמנו פטורים מלטפל בך ולדאוג לשכון קבע עבורך.

בכבוד רב

איור 15 : פינוי למעברה
אצ"מ S84/32 31-8-51

"ניתנת לך בזה האפשרות לפנות במשך 8 ימים, מתאריך קבלת מכתבנו זה אל........ ולהודיע לו על רצונך לעבור למעברה. אחרת נראה את עצמנו פטורים מלטפל בך ולדאוג לשיכון קבע עבורך".

זו היתה לשון ההודעה הסטנדרטית שקיבלו כל העולים שנותרו במקום. כפי שנראה בהמשך, לא נענו העולים לקריאה זו והעדיפו להישאר במקומם הנוכחי עד ימצא להם סידור. כמובן שהסוכנות לא מימשה את איומה והמשיכה לעמול קשה בשיתוף עם 'עמידר' ועירית ירושלים על מנת לסייע לעולים במציאת סידור קבע ופינויים משטח בית החולים.

בעיה טריטוריאלית נוספת עמדה בפני בית החולים, אך היא היתה מזערית. במקום פעל בית תרבות בפיקוח לשכת התרבות המחוזית. היה זה מרכז תרבותי שהציע פעילות תרבותית לאוכלוסית המקום. גם אחרי שהפך הכפר לבית חולים התעקשה לשכת התרבות המחוזית, להחזיק במבנה שכלל כמה חדרים ולהמשיך בפעילות תרבותית. אך משהתחלפה האוכלוסיה מעולים לחולים, לא נראה היה כי יש טעם להמשיך בכך ומחלקת הקליטה של הסוכנות השתכנעה ותבעה מלשכת התרבות לפנות את המקום לטובת משרד הבריאות[19].

בית החולים בכפר שאול החל לפעול בחודש אוגוסט שנת 1951. תחילה נמסרו לידיו הבתים בחלק העליון של הכפר ומעט אחר כך גם הבתים בחלק התחתון. באותה עת שימש ד"ר אוטו פלדמן כמנהל המוסד החדש. הוא זה שחתם על ההעברה ועל קבלת המבנים לרשות בית החולים. ד"ר אוטו פלדמן המשיך לכהן כמנהל בית החולים עוד מספר שנים. בשנת 1954 עבר למשרד הבריאות שם כיהן כראש שרותי הבריאות ואת מקומו כמנהל בית החולים תפס סגנו ד"ר יוחנן שוסברגר[20].

תם פרק זה בתולדות הכפר ופרק חדש נפתח:

בית החולים כפר שאול – כפר עבודה ממשלתי.

19. במכתב אל מר ח. נבון לשכת התרבות המחוזית, י-ם אצ"מ S84/30 11-11-1951.
20. על ד"ר יוחנן שוסברגר ראה להלן בפרק 9.

שער שני
בית החולים

על בית החולים / ד״ר יאיר בראל

בית החולים כפר שאול גילה בשנים הראשונות לקיומו נתיבים חדשים וחדשניים לטיפול בחולי נפש שלא היו מקובלים בשנות ה- 50 וה- 60. ד״ר שוסברגר שניהל את בית החולים מ 1954 ועד פרישתו בשנת 1978, דגל בעקרונות שרק בשנים מאוחרות יותר הפכו לנחלת הכלל. מושגים כגון: ״קהילה טיפולית״, ״מגורים מוגנים״, ״ריפוי בעיסוק כחלק מהגישה הטיפולית״, הפכו את כפר שאול ל״כפר עבודה״, כפי שהוכר באותן שנים. החולה היה מוצא בכפר את ביתו, מקום בטוח מהלחץ החברתי שבחוץ, עם הרבה אהבה והשקעה. שיטה זו גרמה בהכרח לתלות הדדית בין צוות ובין חולים. הכפר הפך למקום יחיד בשביל החולה שניתק מרצון את קשריו ״עם החוץ״ וכל שינוי הפחיד אותו ואת הצוות.

עם השנים, תוך שהתרופות החדשות נכנסות לשימוש, החלה שיטת טיפול זו מפנה את מקומה לגישה חדשה בה האישפוז מוגבל והוא מהווה חוליה אחת בלבד מתוך מערכת טיפולית רחבה שבה אין החולה מתנתק מסביבתו הטבעית של: משפחה, קהילה ומקום עבודה.

בתחילת שנות ה-80, בעבודת צוות מאומצת, נערך סקר יסודי של כל החולים ששהו בכפר שאול. כ- 450 חולים היו מאושפזים אותה עת בבית החולים. מספר עצום שהיקשה על קשר אישי. בעקבות הסקר נמצאו חולים שניתן היה לשחררם מאישפוז ולהסתפק בהמשך טיפול של התחנות לבריאות הנפש במרכזים הקהילתיים. אחרים שהיו במצב קשה יותר הועברו למסגרות אחרות ובמקום נותרו כ- 240 חולים. עבורם הוכנה תכנית שיקום חדשנית. המטרה העיקרית בה - לעודד את החולה לא להיות תלוי במסגרת אישפוז ולנסות להתגבר על חוליו תוך שהוא מתפקד בכוחות עצמו.

בדיוק באותן שנים, במקביל לצוות המתחדש ולרעיונות החדשים, נכנס לתמונה גורם נוסף שסייע ותרם רבות. היתה זו - ׳אגודת ידידי כפר שאול׳. קבוצת נוצרים מהולנד שהחליטה לפעול למען יהודים ניצולי השואה. פעילותה התבטאה בעיקר בהעלאת תרומות לרווחת החולים בכפר שאול.

כיום מתגוררים בכפר כ- 240 חולים במחלקות השונות. כ- 40 חולים, מתוך כלל החולים, מסוגלים לשרת את עצמם, והם מתגוררים בבתי מגורים בקבוצות של בין 4 ל- 10 דיירים[1]. ״הבית״ עצמו מתפקד כבית רגיל, עם פינת אוכל משותפת, מטבחון, חדר כביסה, פינת טלויזיה. על דיירי ״הבית״ מוטלת כל חובת האחזקה, הנקיון, הכביסה, הבישול. בדרך כלל אין ל״בית״ פיקוח צמוד של צוות רפואי ואחות. ל״בתים״ שמות שנבחרו על ידי הדיירים עצמם: ׳בית שלום׳, ׳בית אחווה׳, ׳בית אורן׳ ועוד.

יתר החולים מטופלים במחלקות השונות השוכנות במבני הכפר המשופצים.

1. שיפוץ הבתים נעשה בסיוע תרומה הולנדית וצוות עובדים אף הוא הולנדי.

הרוח החדשנית שהביא עמו הצוות החדש בשנות ה- 80 ממשיכה להציב את כפר שאול כאחד מבתי החולים הטובים בארץ. זכות ראשונים שמורה לד״ר יוחנן שוסברגר וצוותו בהתהוותו של בית החולים וביישום שיטות טיפול חדשניות לשנות ה- 50 - 60.

תפקידנו אנו, הבאים אחריהם, וגם של אלה שיבואו אחרינו, לחפש ללא לאות ולנסות למצוא דרכים חדשות אשר תסייענה לנו לעזור לחולים.

ד״ר יאיר בראל

קיץ 1992 מנהל בית החולים ופסיכיאטר מחוזי

בית החולים נפתח רשמית בחודש אוגוסט שנת 1951. אותה עת היו מאושפזים בו כ- 20—30 חולים מקרב אוכלוסית העולים. במקביל המשיכו לגור בחדריהם עוד כ- 300 עולים, אשר המתינו לפינויים למגורי קבע. עם הזמן עזבו העולים את בתיהם שבכפר ואת מקומם תפסו חולים אשר הגיעו לכאן מכל רחבי הארץ. ממחנות עולים, מבתי חולים אחרים ומ״הרחובות״.

את סיפור בית החולים אנו מביאים בשני חלקים. בחלק הראשון נכיר את המקום מבחינה גאוגרפית פיזית. כיצד עוצבו שטחו ומבנהו של בית החולים, כיצד הונחה התשתית, כיצד שופצו הבתים ומה היתה הדינמיקה בבנייה. בחלק השני נכיר את הסיפור האנושי שבמפעל גדול זה את הנפש והרוח של המקום. וכל זה בפרק זמן של כ- 25 שנה, למן פתיחת בית החולים ועד אמצע שנות ה- 70.

כבר עמדנו על כך בהקדמה, כי חלק זה של החיבור יהיה משופע בעדויות חיות של אנשים שנאותו לחלוק עמנו את חוויות העבר.

גאוגרפיה של מקום

פרק 5: אדמות כפר שאול

א. בעלות על הקרקע

כפי שדיווח פקיד הרישום הבריטי, היה שטחו הכללי של הכפר דיר יאסין כ- 2800 דונם. מתוכם כ- 12 דונם שטח בנוי. שאר השטח כלל אדמה חקלאית, טרסות, מטעים, גינות ירק וכמובן אדמות טרשים שאינן מעובדות. עם קום המדינה הפכו כל אדמות דיר יאסין לרכוש נטוש ועברו לרשות האפוטרופוס הכללי לנכסי נפקדים.

משנת 1950 ניהלה ׳רשות הפיתוח׳[1] את כל ענייני השימוש בקרקעות בשם האפוטרופוס. בתחילה אישרה ׳רשות הפיתוח׳ לסוכנות להשתמש במקום לצורך הפעלת בית עולים. עתה משהשתנו ״דיירי הבית״, היה צורך בהסדר חדש ובחתימת חוזה עם ״הדיירים החדשים״ - הלוא הם משרד הבריאות. ואמנם חוזי החכירה הראשונים נחתמו בין ׳רשות הפיתוח׳ כבעלת הקרקע ובין משרד הבריאות[2]. בשנת 1960 כשהוקם ׳מינהל מקרקעי ישראל׳, הפך זה האחרון, לגוף הממלכתי החוקי לניהול קרקעות המדינה[3], ואדמות כפר שאול עברו לרשותו. מעתה והלאה בחוזי החכירה עם משרד הבריאות, אין מוצאים יותר את ׳רשות הפיתוח׳ כבעל הקרקע, את מקומה תפס ׳מינהל מקרקעי ישראל׳.

ב- 13-3-52 אישר ד״ר אוטו פלדמן כי נמסרו לרשותו כל בתי הכפר והקרקעות הנמצאות בסמוך להם[4]. טרם החתימה על ההסדר החדש עם משרד האפוטרופוס, ביקש ד״ר פלדמן להוסיף לתחום בית החולים קרקעות נוספות לשימוש חקלאי ביחוד בצד המערבי של התחום הנוכחי. הוא פנה אל ׳חברת מטעי ישראל בע״מ׳ בבקשה, ״למסור לנו את כל הקרקעות שעובדו מקודם על ידי תושבי הכפר״. התשובה לא אחרה לבוא. כעבור כמה ימים התבקשה הנהלת בית החולים, ״לקבוע מועד על מנת לתחום את

1. על פי חוק ׳רשות הפיתוח׳ (העברת נכסים) תש״י - 1950, ממנה הממשלה ״חבר בני אדם להיות רשות לפיתוח הארץ. ׳רשות הפיתוח׳ תהווה גוף מאוגד והיא תהיה רשאית להתקשר בחוזים להחזיק לרכוש רכוש ולהיות צד בכל משא ומתן משפטי או אחר״. מתוך מנהל מקרקעי ישראל, דינים והלכות פ. נרקיס עמ׳ 20.
2. גנ״מ 1/4/220/4 בתיק נמצאים חוזי החכירה המקוריים בין ׳רשות הפיתוח׳ ובין משרד הבריאות.
3. ״הממשלה תקים ׳מינהל מקרקעי ישראל׳, שינהל את מקרקעי ישראל״...מנהל המינהל כפוף במישרין לשר החקלאות. חוק מנהל מקרקעי ישראל תש״ך - 1960. מתוך דינים והלכות פ. נרקיס עמ׳ 11.
4. מתוך מכתב שנשלח אל סגן מנהל משרד הבריאות תיק מס. 13א׳ ׳חכירת קרקעות׳ - ארכיון כפר שאול (להלן אכ״ש).

התחומים אשר ברצונכם לעבד". לתשומת ליבכם "מטרת החכירה הנ"ל היא להעסיק את החולים שבמוסד זה בעבוד מטעים"[5].

מסתבר כי מתן קרקעות חקלאיות לבית החולים לצורך עיבוד היה הליך מורכב. היו מעורבים בו גורמים רבים שהתיאום בינהם היה כמעט בלתי אפשרי. גם כאן את האישור הסופי צריך היה לקבל ממשרד האפוטרופוס לנכסי נפקדים - מחלקת הכפרים. ימים ארוכים עסקו משלחות מודדים ברישום ובמיפוי מדויק של קרקעות הכפר. היה צורך למפות את השטחים שהיו כבר בשימוש בית החולים והנוספים שד"ר פלדמן ביקש לספח לשטח בית החולים. הכל נמדד, שטחי המגורים, השטחים החקלאיים, גינות הירק, מטעים, בורות המים, כל שהיה בשטח. משרד הבריאות מצידו היה מעוניין מאוד לסדר את עניין הבעלות על הקרקע כחוק, גם כדי להיות הבעלים החוקיים של המקום וגם בשל העובדה שבאותה עת קבל משרד האוצר על "האופנה" שפשטה בקרב "רשויות ממשלתיות וציבוריות, שהקימו מבנים שונים... על אדמות פרטיות מבלי שדאגו קודם לכן לרכישת הקרקע, להפקעתה או לקניית חזקה בה כדין". על כך מזהיר משרד הבריאות בחוזר שנשלח אל כל בתי החולים: "מכאן ואילך, לא יתן האוצר את ידו להפקעת קרקעות ולתשלום פיצויים עבור קרקעות שלא דאגו לרכישתן או להחזקתן כדין לפני תפיסתן".

כל אותה עת התחבטו הנהלת משרד הבריאות והנהלת בית החולים בשאלה, האם לרכוש את אדמות בית החולים מרשות האפוטרופוס, או להסתפק בחכירה בלבד ולשלם עבורן דמי חכירה שנתיים. מבחינה משפטית, נכסי המדינה הנמסרים לשימוש למשרד ממשלתי כלשהו אין עבורם כל יסוד משפטי לרכישת הנכס או להחכרתו, הואיל ושני הצדדים הם להלכה צד אחד - המדינה. בכל זאת, 'רשות הפיתוח' היתה הגוף האחראי על אדמות המדינה מטעם ממשלת ישראל. אדמות הכפר ובתיו נכסי 'רשות הפיתוח' והשאלה אם לרכוש את הנכס או לשלם עבורו דמי חכירה שנתיים היתה רלוונטית ביותר. כמובן שהנימוקים היו כלכליים. רכישת המקום מידי 'רשות הפיתוח' היתה הוצאה גדולה עבור משרד הבריאות ואילו דמי חכירה שנתיים היו הוצאה קטנה יחסית מתוך תקציב שנתי של המשרד. מאידך, רכישה מקנה שימוש בלעדי למשרד הבריאות להשתמש בנכס בעוד שבחכירה קיימת אפשרות של הפסקת החכרת הנכס למשרד הבריאות והעדפת משרד אחר או כל גוף אחר. ד"ר פלדמן תמך בדיעה כי יש לרכוש את השטחים והמבנים שבתוכם. הוא אף המליץ על כך בפני ועדת הדיור המחוזית. המלצתו התקבלה ובסוף שנת 1956, הוחלט במשרד הבריאות לרכוש את המקום[6].

5. שם.
6. במכתב ששלח מר גלברט, סגן מנהל כללי של משרד הבריאות אל יושב ראש ועדת הדיור המחוזית, הוא מצהיר "הנני בזה להודיע כי הוחלט לרכוש את הקרקע עם הבניינים המוחזקים על ידינו והמשמשים כבית חולים לחולי נפש". שם.

ד״ר פלדמן היה שבע רצון, אך התנה את הרכישה בתנאי מפורש: ״שהבניינים יפונו מעולים וזאת על חשבון בעל השטחים הנוכחי״. כמובן שכוונתו היתה לעולים שעדיין שכנו בחלק מהמבנים ומבחינה פורמלית הינם דיירי ׳רשות הפיתוח׳. כהכנה לקראת הרכישה התבקשה מ.ע.צ. - מחלקת עבודות ציבוריות במשרד העבודה, להמציא מפה מדויקת של השטח[7]. מפת גושים וחלקות עם ציון מדויק של המבנים הקיימים הן המקוריים והן אלה ששופצו במשך הזמן. מדובר בגושים: 30270, 30265, 30266, 30267, 30257, סה״כ כ- 140 דונם שכללו בתוכם גם את שטחי המטעים אותם ביקש ד״ר פלדמן לשכור עבור פעילות חקלאית לחולים. נדגיש עובדה זו של הכנת מפה מפורטת כדי להראות שאמנם היה בדעת משרד הבריאות לרכוש את הנכס ולהעבירו לבעלותו כחוק[8].

שנים נמשכו הדיונים, וכל אותו הזמן פעל בית החולים על בסיס של חוזה חכירה. דהיינו משרד הבריאות שוכר את הנכס - משכר מס׳ 164 - ומשלם עבורו דמי חכירה שנתיים. החוזה חודש מידי שנה.

מתוך החוזים ניתן ללמוד על הנכס. השטח הנחכר היה מורכב משני סוגים: אדמה חקלאית ששימשה לגידולים חקלאיים ושטחה כ-48 דונם ואדמת מגורים עליה ניצבו בתי הכפר ושטחה כ-27 דונם[9]. סך כל השטח הנחכר הוא כ-75 דונם, שינוי משמעותי מהמצב שדובר עליו בשעתו במאי 1957 שעה שנתבקשה מ.ע.צ. להכין מפה לצורך הרכישה. אז דובר על שטח של כ-140 דונם. עם הזמן הלך והצטמצם שטחו של בית החולים. מרכז הכפר על בתיו וחצרותיו נותר בעינו. הכירסום נעשה מסביב, באדמות המטעים וגן הירק שניתנו בזמנו לבית החולים לשימוש החולים. על שטחים אלו נבנתה לימים שכונת הר נוף הסמוכה.

7. בקשה דומה נשלחה אל מחלקת המדידות הממשלתית.
8. בהמשך הדברים נראה שמעולם לא יצאה עסקה זו לפועל.
9. מתוך חוזי החכירה שנחתמו בין משרד הבריאות ומשרד החקלאות בשנים1958—1962 גנ״מ 1/4/220/4.

ב. תיחום השטח

צילום מס. 1 כפר שאול כפר עבודה ממשלתי

בבית חולים לחולי נפש יש משמעות רבה למושג גדר. בדרך כלל משמשת גדר לשתי מטרות: גדר שתפקידה תיחום וסגירת השטח וגדר אשר קיימת לצורך סימון בלבד. בשנים הראשונות שימשה הגדר של בית החולים לסימון בלבד והתוואי שלה היה משתנה מדי פעם בהתאם לנסיבות. בפועל בית החולים מעולם לא היה שטח סגור. מקס בן משה שהיה מינהלן בית החולים בשנים 1952-1975 מתאר[10]:

"בכניסה לבית החולים היה שער ולידו היה מבנה קטן עבור השומר (צילום מס. 1). זו היתה הכניסה הראשית לבית החולים[11]. מאחורנית מסביב היה שטח בית החולים פתוח, הכל היה פתוח ואף אחד לא התעניין בזה. הלוא אנחנו גרנו שם 21 שנה ולנו היתה כלבה נהדרת ואני טיילתי איתה, לפעמים עם חולה ולפעמים בלי חולה, עד למטה הלכנו עד לבית זית, זה היה מרחק, לא היתה גדר ולא היה שום דבר".

10. מתוך ריאיון שנערך עם מיה ומקס בן משה ב- 16-3-91 בביתם בנהריה.
11. כפי שנראה בהמשך מיקומו של השער עבר שינוי קל.

חיי היום יום של החולים גלשו הרבה מעבר לשטח הבנוי של מרכז הכפר. זה כלל בין השאר עבודה חקלאית במטעי העצים או בגן הירק, נטיעת עצים בט״ו בשבט, תחרויות שונות של ספורט, מדורות ל״ג בעומר, טיולים רגליים מסביב ועוד. כל אלה הצריכו יציאה אל מעבר לתוואי הגדר.

בלה (ברפמן) אפרתי, שהיתה מרפאה בעיסוק ראשית, מספרת על נושא הגדר ותחומי בית החולים[12]:

״כאשר היינו חוגגים את חג ט״ו בשבט, היינו הולכים מעבר למגרש הכדורגל לפרוץ גבולות וכל פעם הזזנו את הגדר. כשבאו להרוס מבנים ישנים מעבר למה שהיום ה׳2, בן משה עוד היה גר שם בחדר רעוע וגם סטודנטים לרפואה היו גרים שם. יום אחד אני לא זוכרת למה קיבלו הוראה להרוס את כל זה. זה היה חלק מהמאבקים ואז ד״ר שוסברגר אמר: הם יהרסו ואנו נעשה שביל, אנחנו נעשה מגרש, אנחנו נסלול דרך, אנחנו ניטע עצים. וכך באמת כל ט״ו בשבט היינו מחפשים לאן ללכת בשביל לטעת עצים ולהרחיב גבולות. חורשת האורנים מאחור, היא פרי עבודת פרך של החולים״.

לימים נכללה חורשת האורנים בתוך שטח בית החולים.

כפי שמשתמע מן הדברים שטח בית החולים לא היה מוגדר אך מה שיותר חשוב הוא לא היה מגודר. היה זה שטח פתוח תרתי משמע. כפר שאול מעולם לא היה בית חולים סגור, פרט למחלקה הסגורה של מקרים קשים היה המקום פתוח והחולים היו חופשיים לצאת ולחזור ״יותר טוב שאחד יברח מאשר לסגור 300 איש. זו היתה מדיניותו של ד״ר שוסברגר״ מסבירה מיה בן משה. ״קרה בודאי לעיתים רחוקות שחולה ברח והיה קשה מאוד למצוא אותו שם כי היה זה שטח עצום אבל הודענו למשטרה ובדרך כלל הכל הסתדר״. מקרה קיצוני אחד קרה בשנת 1963. אחד החולים ברח מבית החולים הרחיק לכת חצה את הגבול והגיע לירדן. בסיוע ממשלת ירדן ומשטרת ישראל הוחזר החולה לכפר שאול[13].

גם היום, בית חולים כפר שאול הינו בית חולים פתוח. שטחו אמנם תחום על ידי גדר רשת קבועה, אך זו נבנתה בעקבות דרישה ביטחונית ובעקבות גל פיתוח שעבר על האיזור בשנות ה- 70. שטח בית החולים הוגדר וגודר. שטחי המטעים וגן הירק וחורשות ט״ו בשבט כולם נותרו מחוץ לתחום[14].

12. בלה (ברפמן) אפרתי עבדה בכפר שאול בשנים 1969-1959. כיום מנהלת בית הספר לריפוי בעיסוק הר הצופים. ריאיון עמה נערך בהר הצופים בתאריך 16-4-91.
13. מתוך מכתב תודה ששלח מקס בן משה למפקד נפת ירושלים ב- 4-6-63. אכ״ש תיק מס. 6 ׳אדמינסטרציה׳.
14. שטח בית החולים עומד היום על כ- 55 דונם.

כפר עבודה ממשלתי
"כפר שאול"

ירושלים י"ב בסיון תשכ"ג
4 ביוני 1963

ב.ש. 6/659

לכבוד
מפקד נפת ירושלים
<u>משטרת ישראל</u>

א.נ.,

חובה נעימה היא לנו להודות לכל אלה אשר נתנו ידם ועזרו בהחזרתו, מעבר הירדן, של החולה ב. עם הודעתנו על העדרותו לפני חג השבועות נקטתם בפעולה מהירה ונמרצת אשר ללא ספק היתה הגורם המכריע בהחזרתו.

יישר כוחכם.

בברכה ובכבוד רב

הנהלת כפר-שאול

מפ/לל

איור 16: מכתב תודה למשטרת ישראל
אכ"ש תיק מס. 6 'אדמיניסטרציה' 4-6-63

ג. על נסיון העתקת בית החולים

רק שנה עברה מאז עבר המקום לרשות משרד הבריאות וכבר ידע ד״ר פלדמן על הכוונה להעביר את בית החולים למקום אחר. מקס בן משה, שזה עתה החל את עבודתו בבית החולים, תחילה כמזכיר רפואי ואחר כך כמינהלן, מספר: ״כשאני התחלתי לעבוד בספטמבר 1952, אמר לי ד״ר פלדמן שהיה איש מיוחד במינו, ׳מקס, זה חבל מאד שאתה רק עכשיו מתחיל, אנחנו ממילא צריכים לעבור עוד מעט׳. ואותו משפט יכולת עדיין לשמוע ב-1975, מכיון שתמיד אמרו, חבל על המקום היפה הזה.״

פועה פלד מסבירה[15]: ״מה זאת אומרת. איזור נהדר, אויר נפלא, יופי של מקום״.

מיה בן משה אומרת: ״הם רצו לבנות פה וילות״.

״מי זה הם?״ שאלנו, כאן הם היססו ולא ידעו לתת תשובה ברורה. אך לכולם היתה התחושה כי נימוקים כלכליים עמדו מאחורי הדברים. האם אמנם היה נימוק של רווח כלכלי בעיני אלה שצידדו בדבר? התייחסות ראשונה לנושא, מצאנו במכתב ששלח ד״ר שוסברגר, שכיהן אז כסגן מנהל בית החולים, למשרד הבריאות בירושלים בתאריך 17-1-1954[16]. במכתב הוא מדווח על קבוצת פקידים של משרד הפנים שהגיעה למקום ברכב ממשלתי, עובדה ששכנעה את השומר לתת להם להכנס. אנשים אלו שהגיעו ללא הודעה מוקדמת, הסבירו את מטרת ביקורם כסיור מטעם ׳רשות הפיתוח׳.

״להפתעתי, ברמז ובדרך אגב, הבנתי ששוקלים אפילו להציע לנו מקום טוב יותר, אולי״.

אלא שהנהלת בית החולים לא מעוניינת ״במקום טוב יותר, אולי״, כל רצונה הוא במיקומו הנוכחי של בית החולים וכי יעשה תיחום של המקום, על מנת לסדר את הבעלות על הקרקע. או אז מתחילים מאבקים. ׳רשות הפיתוח׳ פוזלת לשטח היקר שהוא איזור המיועד לפיתוח בעתיד, ועל כן היא לוחצת לקיצוץ השטחים. תיחום הגבולות מתמהמה הנהלת בית החולים ומשרד הבריאות מנסים לדבר, לשכנע, מבטיחים להצטמצם, להסתפק רק במינימום. אך לשוא עמדתה של הפקידות הבכירה ב׳רשות הפיתוח׳ היתה שלילית ביותר כלפי עצם קיומו של בית החולים במקום זה.

כארבע שנים נמשכו הדיונים עד אשר נפלה ההחלטה. בפגישה כמעט חשאית שנערכה בין הגורמים השונים ללא נוכחות נציגי משרד הבריאות, הוחלט על העברת בית החולים. להבדיל מהפעמים הקודמות הפעם הוצע מקום אלטרנטיבי[17]. ״לפני באב אל ואד״, מתאמצת פועה להיזכר, ״היה שם איזה מושב לשם התכוונו להעביר אותנו, אבל

15. פועה פלד עבדה שנים רבות בבית החולים כפר שאול (1955-1987). ריאיון עמה נערך בביתה בירושלים, בחודש מרץ 1991.
16. אכ״ש תיק מס. 6 ׳אדמיניסטרציה׳.
17. במשך השנים העלו כמה הצעות. הפעם דובר במושב מחסיה ליד בית שמש.

אי אפשר היה לעקור את כל החולים, להוציא את כל מה שצריך ולעבור לבית חולים אחר. ושם זה לא היה בית חולים, אלא מבנה ישן והוא לא היה טוב ולא היה מתאים, פשוט אי אפשר היה..."

בחרדה רבה עקב ד"ר שוסברגר אחרי ההתפתחויות. כפי שכבר שמענו קודם לכן, הרבה סחבת נעשתה בנושא רכישת הקרקע על ידי משרד הבריאות וכאן המקום לגלות כי היא היתה מכוונת. כל העת היה מי שחתר להעביר מכאן את בית החולים משטח אדמה זה שהיה יקר מפז.

ב- 11-10-1959 שלח ד"ר שוסברגר מכתב אל ראש שירותי בריאות הנפש במשרד הבריאות דאז, ד"ר לואי מילר[18].

"הופתעתי לשמוע כי 'רשות הפיתוח' מסתכלת על המוסד כגורם מפריע במיוחד היות וב'רשות הפיתוח' שוררת דיעה, כי מוטב לשקם חולי נפש במרחק מן הישוב המאוכלס, על מנת למנוע מגע בין התושבים והמופרעים בנפשם".

נימוק זה בו השתמשה 'רשות הפיתוח' לצורך עניינה היה מכאיב מאד. הכיצד? הלא "לצורך בריאות הנפש חייב התיכנון לשרת את האדם ולא להיפך", טען ללא לאות ד"ר שוסברגר. "כמובן במקרה שיוחלט בדרג גבוה ממשלתי שהענין הציבורי דורש את העתקת מוסדינו, אזי נצטרך לקחת בחשבון הגורם האנושי, הגורם החברתי, את גורם הביצוע המעשי, את גורם המימון ואת הגורם הלא מבוטל ההתפתחותי המאתר צמיחת מוסד לזמן בו הוא נותר, אחרי הכל, כבר 9 שנים מתפקד המקום כמוסד לחולי נפש".

ימים ספורים לאחר אותו מכתב נרגש, החליט המנהל הכללי של משרד הבריאות, ד"ר ש. בטיש, בצורה נחרצת על לאו מוחלט. שני טעמים היו עמו:

1) נימוק כלכלי, "העברת 400 חולים למוסד חדש, פירושה השקעה יסודית, של לא פחות מ-10 מליון ל"י, דבר שאין להעלותו כלל על הדעת".

2) נימוק אנושי, "כפר שאול איננו בית חולים במלוא מובן המילה, אלא כפר עבודה. הינו מקום שבו מתגוררים אנשים מסויימים, אשר טיפולם העיקרי מבוסס על אפשרות השגת עבודה, אין להעלות על הדעת שמוסד מסוג כזה יהיה מרוחק מריכוז אוכלוסיה, אשר יאפשר מציאת עבודה למבריאים".

ההודעה נמסרה לרשות הפיתוח' על ידי ד"ר לואי מילר[19].

נראה כי בהחלטה זו החל הרעיון של העתקת המקום לדעוך[20], הוא לא ירד לגמרי מן הפרק, אך הוא נעשה פחות מאיים. הראייה הטובה ביותר לכך, האישור שניתן לבניית

18. גנ"מ 1/4/220 'בנינים משכרים'.
19. 5-11-59 שם.
20. אפשר שהסיבה לכך היתה יותר כלכלית מאשר אנושית, אין לדעת.

חדר אוכל חדש. הבקשה לאשר בניית חדר אוכל, עלתה כבר כמה שנים קודם לכן, ורק בימים אלה של תחילת שנות ה- 60 התקבל האישור לכך.

הדיונים בדבר העתקתו של בית החולים לא פסקו לחלוטין. עוד הרבה שנים נמשכו חליפת מכתבים, פגישות ודיונים בנושא. אפילו בשנת 1972 כשפנתה הנהלת בית החולים לבקש אישור לתוספת של בניית מסגריה, אמנם ניתן האישור, אך עם האישור צויין כי "הועדה המחוזית לא תוכל לאשר בקשות בניה נוספות במקומו זה, בהיותו נוגד את מגמות התכנון והפיתוח של העיר"[21].

על כך אמר ד"ר ל. מילר: "נחוץ לדרוש מהשוללים את מקומנו באתר הנוכחי את השאלה: "ואיפה בדיוק הם חפצים לאתר מוסדות לחולי נפש? במדבר יהודה למשל"?

היום בתחילת שנות ה-90, בית החולים שריר וקיים. אמנם לא עוד אדמות מטעים וגן ירק, כאמור על אדמות אלה נבנו בתיה של שכונת הר נוף הסמוכה, אך בית החולים על בתיו המקוריים והיפים ממשיך לפעול באותו מקום. על כך אמר מקס בן-משה:

"אבל אנחנו הלוא ידענו שבית חולים בצורה הזאת אף פעם לא היו בונים."

עם המדיניות החדשה שננקטה בדבר אי העתקתו של בית החולים למקום אחר, נרגעו הרוחות בקרב הנהלת בית החולים וממילא פסק הויכוח בדבר רכישה. בית החולים המשיך לחכור את בתי הכפר והאדמות שמסביבו[22].

21. שם.
22. הפרצלציה שנעשתה באדמות הכפר דיר יאסין, במטרה להפכם לשטחי בינוי לשכונת הר נוף, הגדירה בדיוק את שטח כפר שאול ל- 55.305 דונם. כיום בית החולים משלם עבור הנכס שכר דירה שנתי לועדת הדיור הממשלתית.

משרד הבריאות
הממונה על מחוז ירושלים

29. VIII. 1961

ירושלים ט"ו באלול תשכ"א
27 באוגוסט 1961.

1/0/220 966

אל: מר יוסף וייץ, מנהל מינהל מקרקעי ישראל, קרית רוממה, ירושלים

מאת: יו"ר הועדה המחוזית לבניה ולתכנון ערים, ירושלים

הנדון: גבעת שאול ב', ירושלים

לפני זמן מה אישרה הועדה המחוזית לבניה ולתכנון ערים תכנית בנין ערים לגבעת שאול ב' בירושלים. התכנית מקיפה את כל ההר של גבעת שאול ב' משדה ותעופה במזרחו ועד לאדמות בית זית במורד ההר במערב, וכוללת גם את שטח בית החולים כפר שאול. השטח של ביה"ח מיועד למרכז אזרחי ולאזור שיקום ותחציבנה אותו דרכים ראשיות. מובן שמציאותו של ביה"ח שמה מפריעה לבצועה של תכנית בנין ערים החשובה הזו.

2. באתי בדברים בענין זה עם המנהל הכללי של משרד הבריאות והפניתי תשומת לבו שזו שעה כשרה לבדוק את האפשרות להעתיק את ביה"ח למקום מתאים אחר, כי מניח אני שהמעוניינים בבצועה של תכנית בנין ערים החדשה יאותו לפצות את הממשלה בעד פינוי שטחו של ביה"ח, ואפשר להשתמש בכספי הפצויים לכיסוי חלק מההוצאות להקמת ביה"ח במקום אחר. ראש העיריה תמך בהצעה להעתיק את ביה"ח למקום אחר. המנהל הכללי של משרד הבריאות קדם את ההצעה בברכה, אבל הבעיה היא כמובן למצוא מקום מתאים אחר לבית החולים.

3. כידוע לך מתנהל ביה"ח בכפר שאול בצורת כפר עבודה, ולצורך זה דרוש לו שטח די גדול גם לעבודה חקלאית. בחפשי אחרי מקום אחר לביה"ח נזכרתי שמושב מחסיה ליד בית שמש פנוי כעת כמעט לגמרי ולא נותרו בו אלא משפחות מועטות. מחוסר קרקע בשטחים מספיקים ומטעמים אחרים אין סיכויים שמחסיה תיהפך שוב למושב חקלאי, ובינתיים ממשיך המקום להתקיים בצורה עלובה ומדכאת. משום כך נראה לי שמוטב להעביר לשם את ביה"ח כפר שאול. המקום מאד מתאים, ועל ידי כך גם נציל את הרכוש שהושקע בבנית עשרות הבתים הריקים שבמושב ההולכים ונהרסים מאין יושב.

אני מניח שלא יהיה קשה להעביר את המשפחות המועטות שעדיין מתגוררות במחסיה לבית שמש הסמוכה ושם יוטב גם למשפחות וגם לבית שמש.

אודה לך אם תתן דעתך לענין הזה ותודיעני אם מסכים אתה לדבר, למען נתחיל בצעדים מעשיים לבצוע התכנית.

בברכה,

ש.ב. ישעיה
יו"ר הועדה המחוזית לבניה ולתכנון
ערים ירושלים

העתק: למנהל הכללי, משרד הבריאות
ליו"ר הועדה המחוזית לדיור, מינהל המחוז, ירושלים
למחלקת ההתישבות של הסוכנות, ת.ד. 92, ירושלים
שבי/תח

איור 17: על ניסיון העתקת בית החולים
גנ"מ גל/3484 1/0/220 27-8-1961

מפה מס. 3

בית חולים כפר שאול

מקור המפה בלתי ידוע

שער	הכניסה לכפר
1	מחלקות א׳, ב׳
2	מחלקה ד׳
3	בית בודד
42	מרכז ריפוי בעיסוק
4	׳בית הברוש׳ (בית 10)
	בור המים
5	מחסן כביסה
44	שירותים
6	מספרה + נגריה
7	׳בית הדקל׳ (בית 15)
	׳בית שלוס׳ (בית 17)
9	מסגריה + מטבח
—	קבר השיחי
10	בית לא גמור
11	׳בית האורן׳
12	חדר אוכל מטבח ומחסנים
15-13	מחלקה ג׳
16	מזכירות רפואית
17	בית שקמה (אפסנאות)
37	בנין המנגנון
21-18	בנין הקפיטריה
40	הקפיטריה
23-22	מיני מרקט
25-24	מחלקה ש׳
31-26	ה׳חאן׳ (שיקום)
—	בית הכנסת
35-33	מחלקה ה׳1
46-45	מחלקה ה׳2
36-36 א׳	ביה״ס לאחיות
—	צריף המזכירות הרפואית

סדר המבנים בהתאמה עם פרק 6

פרק 6: הבנייה ובתי הכפר

בפרק 4, המתאר את העברת המקום מרשות הסוכנות לידי משרד הבריאות, ניתן תאור כללי על מיקומם של בתי הכפר. בפרק שלפנינו הכוונה להעמיק יותר ולהרחיב את הדיבור על מצבם של הבתים מבחינת גודל, איכות, כמות, שימושים ועוד. אל פרק זה מצורפת מפת הכפר שנמצאה מגולגלת באחת הפינות של משרדי בית החולים. (מפה מס. 3) לא הצלחנו לאתר את מקורה אך יש לה חשיבות רבה לענייננו. המפה סוקרת במדויק את בתי הכפר ואף מתארת את הדינמיקה של המקום וכיצד התפתחה בו הבנייה. כמו כן נעזרים אנו בצילומים המאפשרים לנו "החדשים" לראות מחזות של פעם. כמובן שהוותיקים בינינו אין להם אלא לרענן את זכרונם. כפי שנראה ישן וחדש משמשים בערבוביה.

כפר שאול בנוי בסגנון בנייה טיפוסי לכפר ערבי ועם השנים נעשה מאמץ רב לשמר סגנון זה. את ביתו של מוכתר הכפר אנו מוצאים כאן כשהוא ניצב בראש הגבעה, בנוי באיכות גבוהה וממנו והלאה במורד הגבעה כמעט בצורה היררכית, נבנו בתיהם של שאר התושבים. כבר עמדתי על כך שאיכותם של הבתים שנמצאו בחלק העליון של הכפר, היתה טובה יותר מֵאיכותם של הבתים בחלק התחתון. חלק מהבתים בחלק התחתון היו באיכות ירודה מאד, עד כדי סכנת חיים. ואכן, בשלב מסוים הוחלט על הריסתם. (צילומים מס. 2, 3, 4)

צילום מס. 2 מבנים שנועדו להריסה

צילומים מס. 4-3 הריסת מבנים על ידי טרקטור

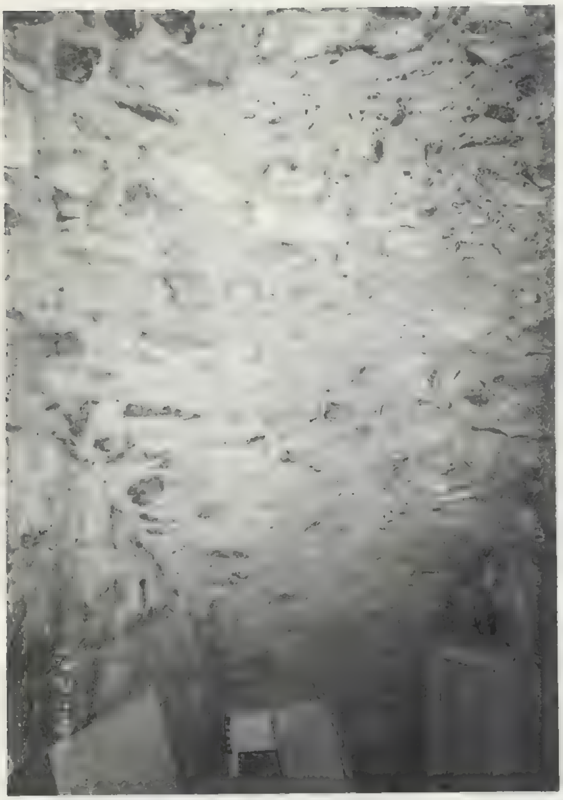
בין הבתים התפתלו סמטאות צרות, שהיו חסרות ריצוף או אספלט, והבוץ בחורף היקשה מאד על החיים. בשל רוחבן הצר של הסמטאות, נשקו לפעמים מרפסות הקומות העליונות זו לזו. הדרך המרכזית, שהיתה שביל רחב יותר, הובילה מהכניסה לכפר למטה, דרך מרכז הכפר, עד בית 15, הלוא הוא ביתו של המוכתר שנמצא למעלה בראש הגבעה[1]. במרכז הכפר היו כמה מבנים גדולים, מבני ציבור, ששימשו כבר בתקופת בית העולים כגן ילדים, מטבח מרכזי ומשרדים.

כל בתי הכפר בנויים קירות עבים מאד, ליבת הקיר עשויה תערובת של מלט ושברי אבנים, ובחזית הקיר קיים ציפוי חיצוני של אבן מסותתת. לא תמיד פנים הקיר, זה שפונה אל תוך הבית, מטויח בצורה אחידה, מה שמאפשר לנו לראות בבירור את תערובת המלט והאבנים המאפיינים את הבנייה (צלום מס. 5).

הבתים בכפר מגוונים בגודל וצורה. קיים חדר מרכזי, אליו נוספו מכל העברים חדרים וחדרונים, מדרגות, מרפסות, מרתפים ואפילו חצר פנימית. כל זה יוצר מיקבץ גדול של כמה בתים, בעלי כמה מפלסים והרבה פתחים. זוהי בנייה טפוסית לכפר ערבי (צילום מס. 6). בית מס. 17, הינו דוגמה טובה לכך. כמוהו ישנם אחרים בכפר. כמובן ישנם גם בתים קטנים שאינם בנויים בצורת מיקבץ, ללא מדרגות וללא תוספות. לדוגמה, בית מס. 3.

בסך הכל נמצאו בכפר כ- 45 בתים שהתחלקו לכ- 130 חדרים בגדלים שונים. חדרי הבתים בדרך כלל מרווחים ויכולים להגיע עד 30 ממ״ר ויותר. מעליהם תקרה גבוהה שיוצרת חלל גדול. לעיתים התקרה מקומרת, דבר המגדיל עוד יותר את חלל החדר. יש וכמה חדרים מחוברים יחד ונתמכים על ידי מערכת קשתות וקמרונות פנימיים (צילום מס. 7). החלונות בבתים קטנים יחסית, חלקם ישרים וחלקם מקושתים. כדאי להדגיש כי לקשת מקום מרכזי בארכיטקטורה של הכפר. אנו מוצאים אותה במגוון של גדלים וצורות. בחלונות, בדלתות, בפתחי הבתים ובכניסות. לפעמים נעשה שילוב בין זוית ישרה וקשת (צילום מס. 8). ברחבי הכפר אפשר לראות הרבה קשתות. אחת יפה במיוחד מעטרת כניסה לבית, שכנראה שימש את אחד האמידים מקרב תושבי הכפר[2] (צילום מס. 9).

1. זו היתה הדרך בה היה עובר האוטובוס. ראה להלן, פרק 7, סעיף תחבורה.
2. מספרים כי לפני כמה שנים הגיעו לכפר שני ערבים, מלווים בשוטר, שטענו כי בדיוק כאן, בבית הזה עם השער היפה הטמינו לפני שנים באחת הפינות, צרור של מטבעות. שעה ארוכה טרחו בחיפושים, ולא העלו דבר...

צילום מס. 5 תערובת המלט והאבנים
המרכיבים את ליבת הקיר

צילום מס. 6 מיקבץ מבנים.

צילום מס. 7 מערכת קמרונות

צילום מס. 8 שילוב בין זוית ישרה וקשת

צילום מס. 9 שער מקושת

הכפר משופע בבורות מים. בשנת 1942 נספרו ברחבי הכפר כ- 70 מאגרי מים (ראה מפה מס. 1). בעונת הגשמים, היו תושבי הכפר דיר יאסין, אוספים את מי הגשם אל תוך בורות מים סגורים והמים שימשו אותם בשאר ימות השנה. בתקופת בית העולים, החלו המים להגיע לכפר בצינור מרכזי אותו התקינה עירית ירושלים ומאז פסק כמעט לחלוטין השימוש בבורות המים (עוד בנושא זה ראה להלן).

גם קברו של אחד השיח'ים, מקומו לא נפקד בין בתי הכפר. הסתבר כי עד לפני כמה שנים, היו עולים לקבר מדי שנה אנשי משפחה וידידים מוקירי זכרו. לאחרונה התמעטו הביקורים וזה כמה שנים שלא בא איש לפקוד את קברו[3].

מבט כללי על בתי הכפר, מראה לנו כי בדרך כלל נשמר המבנה המקורי של הבתים[4]. פה ושם נעשו שינויים קלים בלבד. הקירות החיצוניים שופצו וחוזקו על ידי חומר מילוט חדש שהוכנס בין האבנים. בכמה בתים נעשה נסיון אטימה וקיר האבן כוסה במעטה דק של "שפריץ" - מלט לבן. מעל אחד המבנים נבנה גג חדש מעין סככה למנוע הצטברות מי גשם. אך בדרך כלל נשמרה חיצוניותם המקורית של הבתים. פנים הבתים הוא סיפור אחר. כאן הירשו המתכננים והמשפצים למיניהם, לחרוג מכל מוסכמות והגבול ששמו להם, היה הקירות החיצוניים של הבית והתקרה. לעתים אפילו ריצפת הבית לא נותרה על כנה[5]. חללים גדולים נחלקו על ידי מחיצות ודלתות, באחרים נפתחו פתחים ואפילו חלונות נקרעו בקיר החיצוני, הריצפה כוסתה בריצוף, הקירות טויחו, מערכות חשמל ומים הותקנו ובעיקר נבנו חדרי שירותים שלא היו בנמצא. חדרי השירותים היו נושא כאוב מאד. באותו מאמר שהופיע בעיתון 'הד המזרח', עוד בימי בית העולים מתאר הכתב[6]:

"בחדר בגודל 5.5 X 5.5 מטרים מתגוררות 6 משפחות תימניות הכוללות 17 נפשות אין כל נוחיות במקום שהינו בקומה שניה של הבנין ולמרבה הצרה עולים אלה הם עיורים או עיורים למחצה. את צרכיהם הם עושים בחדר המגורים ושופכים את מי השופכין למטה".

היום שנים לאחר אותם ימים לא שוכחים הוותיקים את המצב. כמעט כל אחד מבין אלה שפגשנו זכר להתייחס בדבריו לסוגיה זו. זה מראה לנו עד כמה הטריד נושא זה את אוכלוסית הכפר. החולים והעובדים כאחד. להלן מקצת מן העדויות.

פועה פלד - "כפי שקודמתי היתה אומרת, אנחנו מומחים בסלילת כבישים ובבניית בתי שימוש".

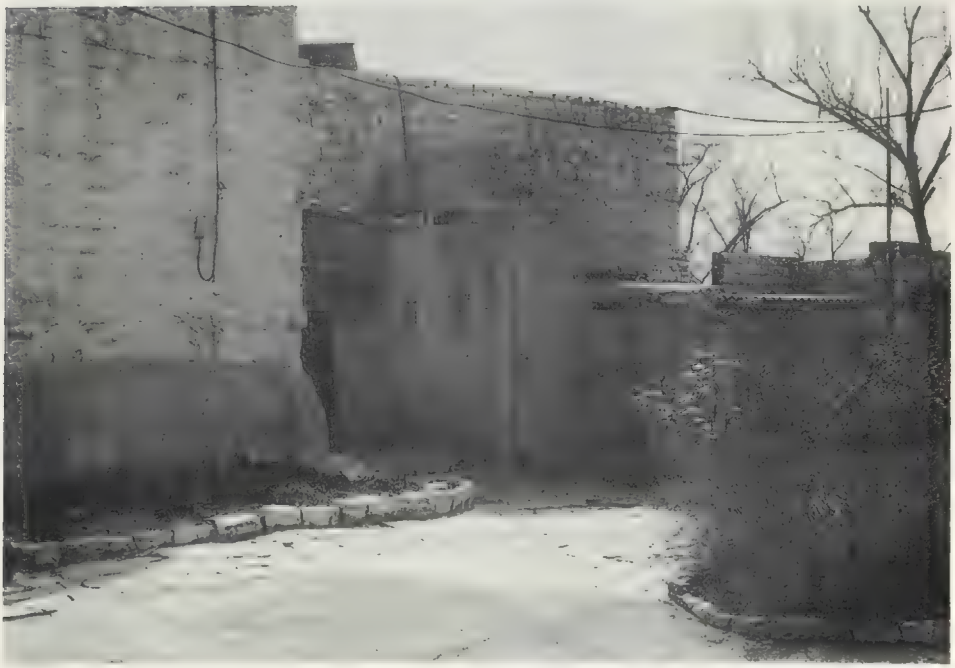
מקס בן משה - "שיפצנו, עשינו, בנינו שירותים. שירותים היתה בעיה בוערת מאוד, היה ריח רע בחלק גדול של הכפר. אז בנינו בתי שימוש בכל מקום".

3. העלייה לקברו החלה לאחר מלחמת ששת הימים.
4. אין הכוונה לתוספות מאוחרות או למבנים חדשים שנבנו.
5. דוגמה טובה לכך הוא בניין הקפיטריה הנוכחית.
6. ראה לעיל פרק 4.

רות ברוזה[7] - "היו בתים בלי שום דבר. בתים מוזנחים. אני זוכרת יפה שאחת הפעולות הראשונות היתה לדאוג שבכל חדר תהיה איזה מין גוזזטרה או רחבה. היינו שמים דלי עם שרשרת שיהיה לחולים היכן לעשות את צרכיהם. הם לא היו מסוגלים ללכת לשירותים הציבוריים".

בלה לירון[8] - "אני מוכרחה לומר לך שבאף מקום בבתים, לא היו מים או שירותים. כל התוספות שאת רואה שנבנו מבטון ולא מאבן, הם כולם שירותים. כך ניצלנו מרפסות".

במשך השנים נבנו בכפר עשרות בתי שימוש ומקלחות, בדרך כלל הם נבנו בתוך הבתים, לעתים כתוספת חיצונית לבית (צילום מס. 10).

צילום מס. 10 תוספת מאוחרת של מבנה שירותים

7. על רות ברוזה ראה להלן בפרק 8.
8. על בלה לירון ראה להלן בפרק 8.

טרם נעבור לסקירת הבתים נקדים ונאמר שקשה היה לאתר את מקורותיה של המפה (מפה מס. 3) ולאיזו מטרה הוכנה. כיון שכך קשה היה להבין את דרך מספורם של הבתים ואת ההיגיון שמאחורי דרך זו. במפה מסומנים כ- 45 בתים במספרים שונים לחלוטין מהמספרים המוכרים כיום למקומיים. למשל: הבית בו גרה משפחת בן-משה, במפה הוא מופיע כבית מס. 7 וברחבי הכפר הוא מוכר כבית מס. 15[9]. דוגמה אחרת הבית המשמש כמרכז ריפוי בעיסוק, מוכר כבית מס. 43 ועל המפה מספרו 42.

במטרה לנסות ולהבין את התופעה, יצאנו לסיור בין בתי הכפר[10]. עד מהרה התבהר העניין. המספר 15 דבק בבית עם השנים בשל סיבה פשוטה, קו הטלפון הפנימי שלו היה 15 , כמוהו בית 42 המוכר כבית 43 (בשל שלוחת הטלפון שלו שהיתה 43) וכמוהו בית 4 הידוע כבית 10.

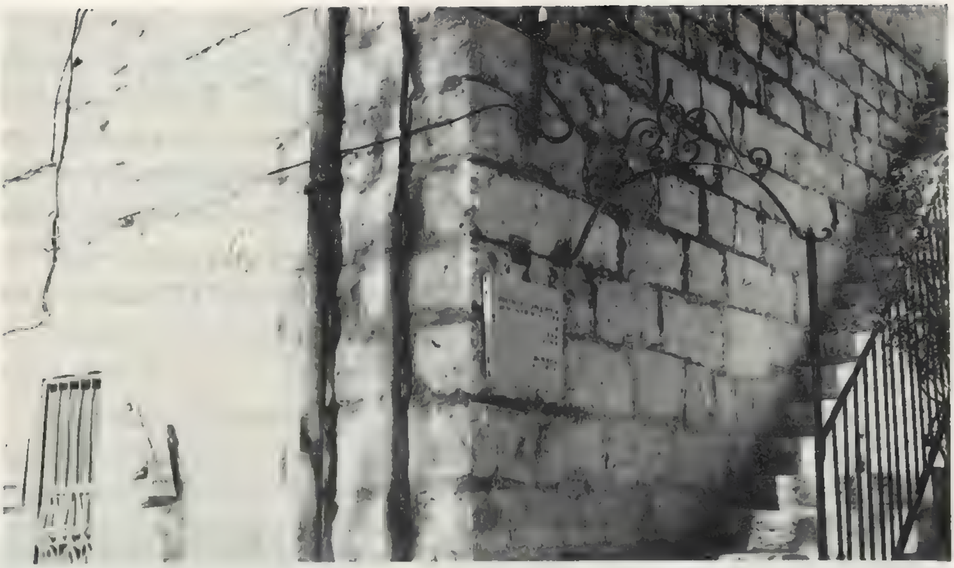
אז מה בכל זאת מקור המספר 7 או 42 או 4, גם עניין זה התברר לנו. כשהגענו לבית 9 המוכר כמסגריה, גילינו לוחית כחולה דהוייה מוצמדת על קיר חזית הבית. על הלוחית הופיעה בצורה מעורפלת הספרה 9. וראה זה פלא, לוחית דומה ברורה יותר מתנוססת על בניין המשרדים והמנגנון ומספרה 37, זהה למספר במפה. לוחיות דומות נמצאו על הבתים הידועים כמרפאת השיניים ובית המרקחת ומספריהם זהים לבית 22 ו-23 המופיעים על המפה (צילומים מס. 11, 12, 13).

השתכנענו, אלה הם המספרים שניתנו לבתים עוד בתקופת בית העולים. 42 שנים חלפו מאז ועד היום, כל השנים הללו מונחות הלוחיות המקוריות במקומן, עשרות פעמים ביום עוברים על פניהן ואיש לא יודע ואיש לא מכיר. אפשר למצוא עוד הרבה כאלה ברחבי הכפר בחלקן ניתן לזהות את המספר ובחלקן הזמן והטבע השחיתו את פניהן עד לבלי הכר. והרי לכם משחק מעניין - לך בעקבות המספרים.

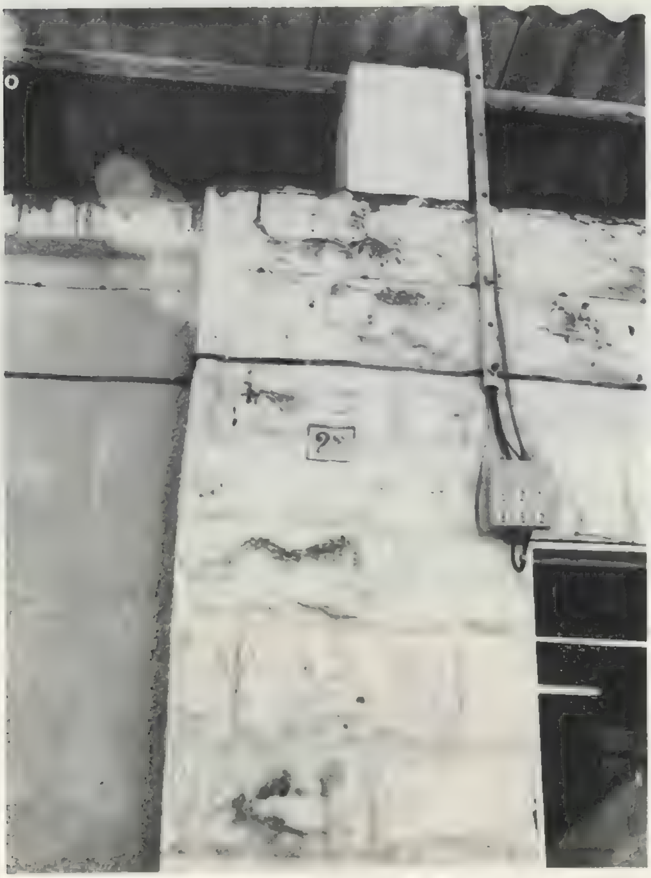
בינתיים כאן מעל דפי הספר ניקח אותך הקורא לסיור הכרות עם בתי הכפר. את הסיור נערוך בליווי המפה (מפה מס. 3) ואף נתייחס לבתים על פי מספורם במפה שלפנינו.

9. בשנים האחרונות הוא מכונה 'בית הדקל'.

10. ועל כך מגיעה תודה מיוחדת למשה מצליח על הסבלנות הרבה שגילה ועל שיתוף הפעולה בעבודת שיחזור הבתים מתוך המפה, הצילומים והזכרון.

צילום מס. 11 בניין המנגנון
עם לוחית מס. 37

צילום מס. 12 בית המרקחת
(לשעבר) עם לוחית מס. 23

צילום מס. 13 בניין המזכירות הרפואית עם לוחית בלתי מזוהה

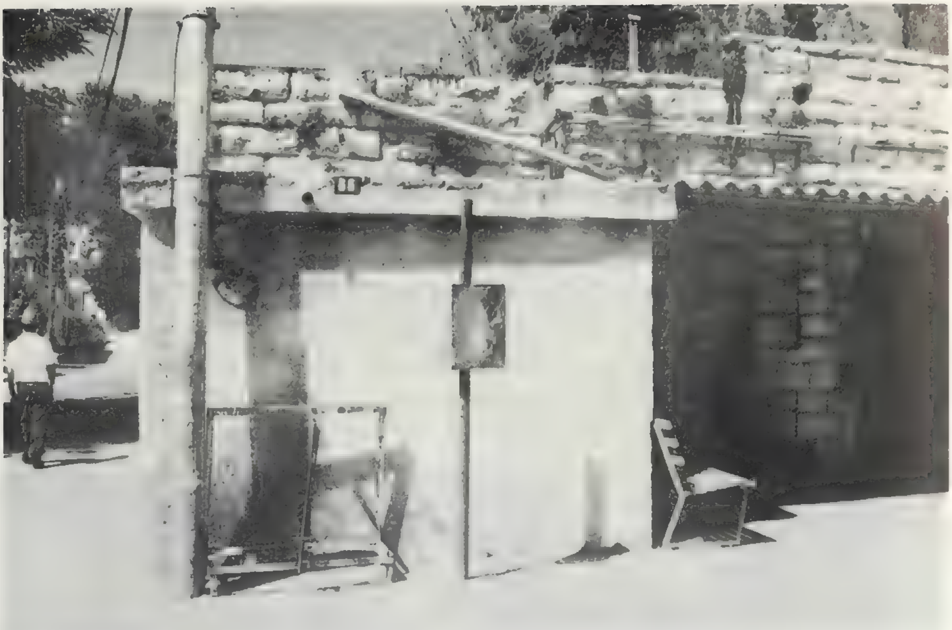
הכניסה לכפר הכניסה לבית החולים נמצאת בפינה הצפי מזרחית של הכפר. מתוך המפה שלפנינו עולה כי בעבר היה מיקומו של שער הכניסה אך במעט שונה ממקומו הנוכחי, מטרים ספורים צפונה יותר (צילום מס. 1). מצידו האחד של השער עמד מבנה קטן אשר היה שייך למ.ע.צ., ומצידו השני של השער היתה בנוייה גדר לבנים גבוהה שתחמה את שטח מחלקה א׳. הגדר הקיפה את מבנה מס. 1, שהוא מחלקה א׳, כשהיא מותירה פתח צר לכניסה. לימים הוסר קיר הלבנים, המבנה שבכניסה נהרס בכוונה, והשער החדש הוסט דרומה יותר ונקבע במקום המבנה (צילום מס. 14). גדר רשת חדשה שהוקמה מרחיבה מעט את תחום בית החולים ויוצרת רחבה קטנה. בעבר שימשה רחבה זו את האוטובוס שהיה מגיע לתחנה הסופית שלו. כאן לאחר שירדו אחרוני הנוסעים היה האוטובוס מסתובב ופונה חזרה לדרכו[11]. שלט התחנה עדיין עומד במקומו זכר לימים עברו[12] (צילום מס. 15).

המבנה הקטן שברחבה העומד בסמוך לשלט התחנה הישן היה שייך לקופת חולים, ושימש כמרפאה לתושבי הסביבה. לאחר שהמרפאה נסגרה הועבר המבנה ל׳משען׳[13] ומשמש לאחרונים כמחסן, ארכיון.

צילום מס. 14 המבנה שנהרס ובמקומו נקבע השער, מבט מצד מערב.

11. ראה להלן דיון בסעיף תחבורה פרק 7.
12. היום משמשת הרחבה הזו ככניסה למחלקה א׳ ולחדר המיון.
13. ׳משען׳ חברה של ׳ההסתדרות׳ המטפלת ומתחזקת בתי אבות לחברי ההסתדרות.

צילום מס. 15 התחנה הסופית של האוטובוס.

בית מס. 1 שימש כבית חולים עוד בתקופת בית העולים. בשל כך היה הוא המבנה היחיד מהחלק התחתון שעבר לרשות משרד הבריאות כבר בשלב הראשון יחד עם העברת החלק העליון של הכפר. כאן בעצם היה הגרעין של בית החולים, שהכיל אז כ-20 חולים. המבנה עבר שיפוץ ובחלקו הקידמי נבנתה תוספת המהווה חלק ממחלקה א'. המבנה כולל גם את מחלקה ב'. שתי המחלקות צמודות אחת לשנייה בשתי הקומות. היום הוא משמש כמחלקה סגורה - מחלקה א', לאחר שזו כבר נדדה בעבר למבנה מחלקה ה' 2 ולאחר מכן שבה וחזרה לכאן. כאמור את כל המבנה הקיפה גדר לבנים גבוהה שהותירה רק פתח צר לכניסה.

בית מס. 2 מחלקה ד'. קיימת תוספת למבנה המקורי. מתחת למבנה נמצא בור מים. את רחש המים ניתן לשמוע דרך חלון קטן הפונה אל הרחוב.

בית מס. 3 בית בודד קטן וחמוד. שימש כמגורים לפרסונל. בדרך כלל שימש משפחה אחת. בעבר התגוררו בו מנהל המשק, אדון בהם ואשתו, בני קוללי ומשפחתו והיום הוא משמש מגורים למתנדבים הולנדים.

בית מס. 42 במקורו היה בית שבנייתו לא הושלמה. עם השנים עבר שיפוץ, מילאו בו ריצפה ובנו לו תוספת. מוכר כבית מס. 43 (על פי קו הטלפון הפנימי 543), ומשמש עד היום כמרכז ריפוי בעיסוק לעבודות יד.

בית מס. 4 ידוע כבית 10. בתקופת בית העולים שימש כבית ספר עם 4 חדרים ופרוזדור[14]. היום שונה שמו ל'בית הברוש' והוא משמש למגורי חולים.

בור המים: אחד ויחיד בכל רחבי כפר שאול שעדיין בשימוש, ומן הסתם בור המים היחידי המסומן במפה שלפנינו. הבור מקורה בגג משופע הבנוי בצורת V. זה מאפשר למי הגשם להיקוות לתוך חריץ מרכזי וממנו לזרום היישר אל תוך הבור. במי הבור נעשה היום שימוש מיוחד: הכשרת כלים. לדברי הרב המקומי, הרב שלמה סבינר, כלי אוכל תוצרת חוץ או כלים מתוצרת הארץ שנעשו על ידי נוכרים חייבים לעבור טבילה על מנת להכשירם. נמצא כי בור זה בעל נתונים פיזיים המתאימים מבחינה הלכתית למטרה זו. מי הגשם גולשים פנימה דרך החריץ ובתוך הבור הם צלולים ונקיים. מדי פעם עובר הבור חיטוי במסגרת פעילות סניטרית קבועה של מערכת המים והביוב במקום. מכסה הבור נעול על בריח ונפתח לעיתים נדירות בלבד (צילום מס. 16)[15].

צילום מס. 16 בור המים.

14. מתוך רשימת בתי הכפר שהועברו לרשות משרד הבריאות אצ"מ S84/32 16-7-51.
15. נעילת הבור נעשתה מטעמי בטיחות. ישנם עוד בורות מים שננעלו מאותה סיבה.

בית מס. 5 מחסן כביסה. כאן מתרכזת הכביסה של בית החולים, חלק ממנה מתכבס במקום וחלק יוצא למכבסה מחוץ לבית החולים.

בית מס. 44 מבנה בודד של שירותים. קיימת בו תוספת מאוחרת.

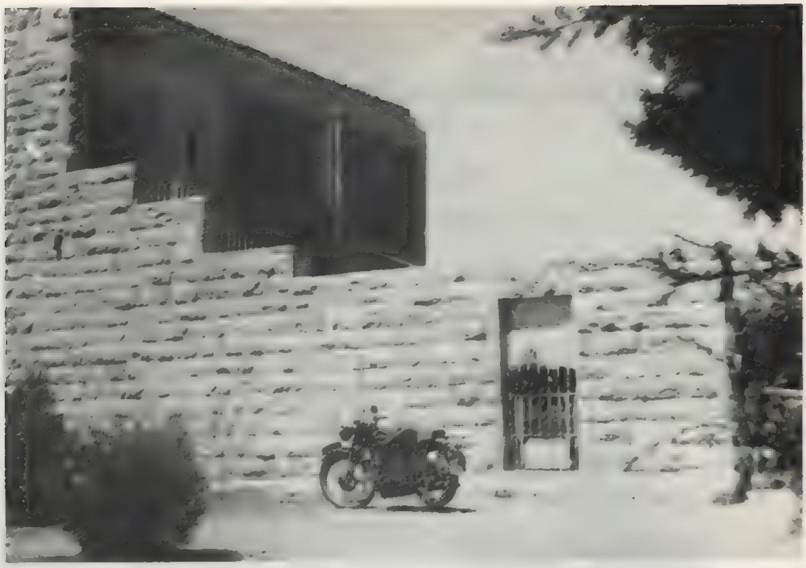
בית מס. 6 המבנה עבר כמה שינויים וכמוהו גם הפונקציות ששימש. תחילה היה כולו נגריה, אחר כך הפך חלק ממנו לחדר אירועים ותזמורת. היום, במקום חדר תזמורת, קיימת מספרה שיחד עם הנגריה משמשים לפעילות ריפוי בעיסוק.

בית מס. 7 מוכר כבית 15 והיום הוא מכונה 'בית הדקל'. הבית במקורו, בנוי באיכות טובה ובנייתו נעשתה בכמה שלבים. זאת אפשר לראות על פי קווי תפר בקירות החיצוניים. הבית מפואר במיוחד ואפשר שקירבת הקבר אליו איננה מקרית. קרוב לודאי שימש את מוכתר הכפר בתקופת דיר יאסין. חיזוק להנחה זו אנו מוצאים בקיומו של מוטיב ארכיטקטוני המוכר בבנייה המוסלמית. מעל השער בכניסה למיתחם הבית נבנתה "קשת" מרובעת עשויה אבן המסמלת כניסה למקום חשוב[16]. (צילום מס. 17) אבן ועליה חקוקות ספרות בערבית נותרה באתרה מעל דלת הכניסה. המספר החקוק עליה הוא 1354. לפי מניין ההיגירה מקבילה שנה זו לשנת 1±1933 במניין הנוצרים. סביר ששנה זו היא שנת בנייתו של הבית. הדבר המעניין הנוסף בבית זה הוא מאגר מים גדול הנמצא בקומת הקרקע שתקופה ארוכה סיפק את צורכי הכפר[17].

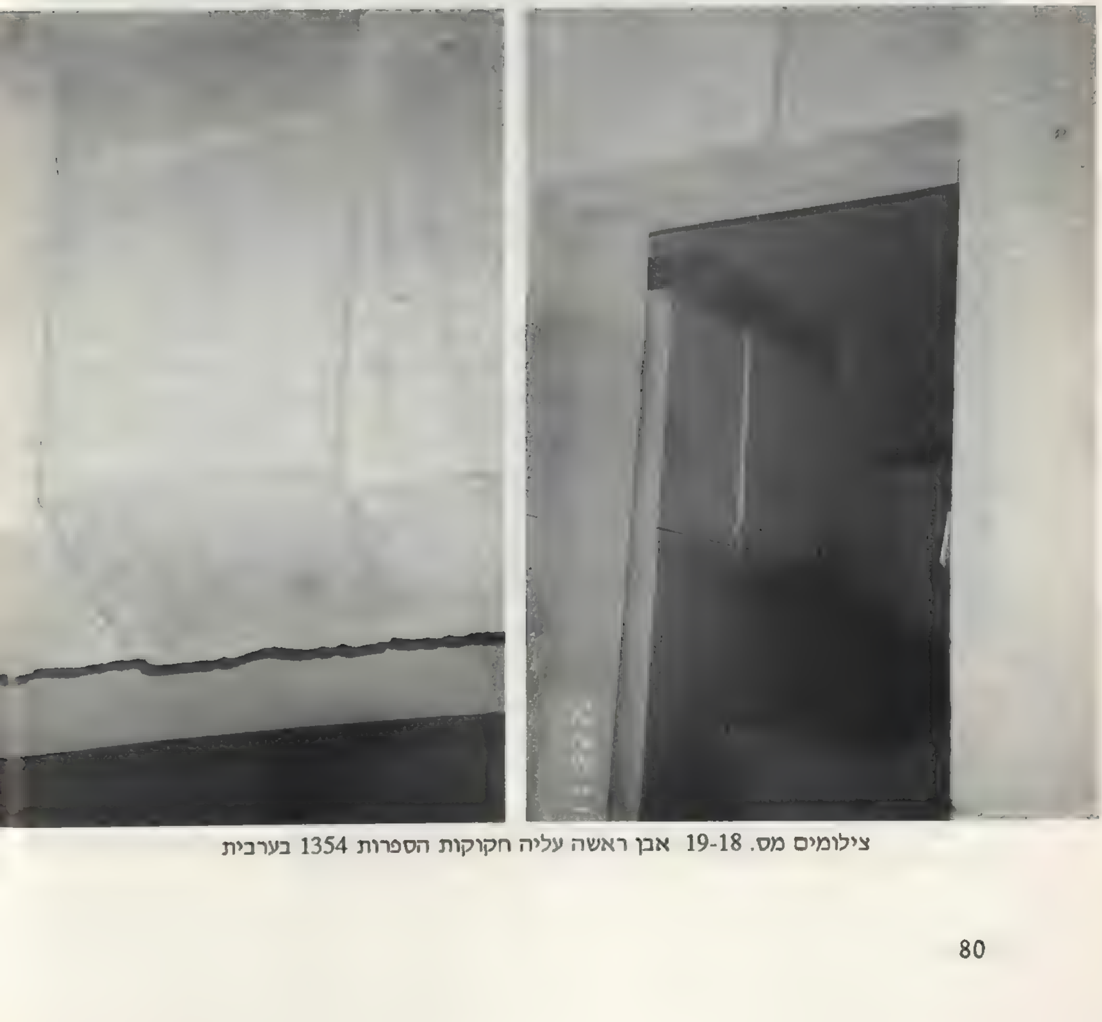
הבית שימש את משפחת בן-משה, שגרה בחלק ממנו. החלק האחר שימש דיירים שונים. בימי משפחת בן משה, נבנו תוספות מזעריות בחלק האחורי של הבית, מטבחון ושירותים שנבנו מעץ. תקופת מה אחרי שמשפחת בן משה עזבה, שימש הבית למחלקת שיקום ואף למגורי אחיות. היום, לאחר שעבר הבית שיפוץ נרחב הוא משמש כ"בית" לקבוצת חולים. (צילומים מס. 18, 19).

בית ללא מספר מוכר כבית 17. היום מכונה 'בית שלום'. במקורו בית שבנייתו לא הסתיימה. היו בו 4 קירות וחלוקה פנימית, ללא גג. בשל כך על המפה לא קיבל הבית את המספר 8, שנראה הגיוני על פי סדר מספור הבתים[18]. הבית שופץ בתחילת שנות ה-1930 בכספי 'אגודת ידידי בית חולים כפר שאול' והיה הראשון שנבנה בסגנון של מגורי חולים במתכונת של "בית".

16. מוטיב דומה מוצאים בהר הבית.
17. עוד על מאגר המים ראה בפרק 7 סעיף בורות המים.
18. ברשימת בתי הכפר (פרק 4) אבן מוזכר בית מס. 8 כבלתי גמור.
19. ראה להלן בית מס. 10 (צילום מס. 33) אף הוא בית לא גמור העומד עדיין במצב זה.

צילום מס. 17
הכניסה לבית
המוכתר

צילומים מס. 19-18 אבן ראשה עליה חקוקות הספרות 1354 בערבית

בית מס. 9 עבר שינויים. חלקו הדרומי - המקורי שימש בעבר וגם היום כמטבחון בישול לקבוצות חולים. החלק הצפוני שימש לפעילות ריפוי בעיסוק, בית אריגה ומסגריה. חלק זה של הבית התווסף מאוחר יותר. המדרגות בחזית מקוריות והובילו לגג. הקומה השנייה אף היא תוספת מאוחרת. על חזית הבית נמצאת לוחית עם הספרה 9 שאיפשרה לפענח את מספרי הבתים במפה. בסמוך למסגריה בצד צפון קיים בור מים שנאטם. מזרחה לבור המים מעבר לכביש, קיים בור מים נוסף שנאטם אף הוא.

הקבר[20]

"נפטר זכרונו לברכה

השיח' מחמוד סלח

בליל יום ראשון אשר היה ב- 15 בחודש מוחרם בשנת 1361 להיגירה (1±1941)

אלוהים יכפר עליו ועל כל המוסלמים באשר הם. להם מאיתנו.

יהי זכרו ברוך."

זו לשון הכתובת, המופיעה על הקבר ואשר כוללת בתוכה פסוק מן הקוראן פרק אלפתחה (צילומים מס. 20, 21, 22).

בסמוך לקבר בור מים שנאטם ובסמוך להם מזרחה יותר קיים מבנה המשמש כמחסן מצרכים. במקורו היה זה מסגד ששימש את תושבי הכפר דיר יאסין. בתוך המבנה ניתן להבחין "במחראב" הלוא היא גומחת התפילה שפונה לצד דרום (צילום מס. 23). לא ברור מה קרה לצריח המסגד, לא הצלחנו למצוא שום עדות לקיומו ואפשר שלא היה בכלל.

ראוי להדגיש כי בית המוכתר, בור המים, המסגד ומאוחר יותר הקבר, נבנו כולם בסמיכות רבה אחד לשני.

20. ראה מפות מס. 1, 2 קבר השיח'.

צילום מס. 20 קבר השיחי

צילום מס. 21 בור המים בסמוך לקבר

צילום מס. 22 גומחת התפילה במבנה ששימש כמסגד

בית מס. 12 קומפלקס של כמה מבנים המשמשים כחדר אוכל, מטבח ומחסנים. שימוש זה של מטבח חדר אוכל ומחסנים מיוחס למבנה הזה עוד מתקופת בית העולים. כאן אכלו העולים ומכאן קיבלו מוצרים עבור תלושי המזון[21]. אח"כ בשנותיו הראשונות של בית החולים המשיך המבנה לשמש כחדר אוכל. עם השנים לאחר שעלה מספר החולים וגם אכילה במשמרות לא הועילה, נבנה חדר אוכל חדש שהיה גדול יותר ומרווח. במבנה החדש אכלו החולים ואילו המבנה הישן נותר לשימוש הפרסונל. בין שני המבנים קיים מבנה ששימש כמטבח מאז ועד היום. עם הזמן השתנו סדרי האכילה, החולים החלו לאכול במחלקות וחדר האוכל החדש נעזב. מידי פעם נעשה שימוש באולם הגדול לצורכי מסיבות ומופעים. לאחרונה חודש השימוש בחדר האוכל הגדול גם כחדר אוכל לצוות. מתחת למבנה החדש, קיים מרתף ומקלט לשעת חירום.

בתים מס. 13, 14, 15 קבוצת בתים המהווים את מחלקה ג׳. בתקופת בית העולים שימש בית מס. 13 כגן ילדים. בתים מס. 14 ו- 15 שימשו כמשרדים. בית 14 כמשרד המדור ובית 15 כמשרדי ההנהלה. מאוחר יותר בתקופת בית החולים שוכנו בו החולות הראשונות שהגיעו למקום וזו הסיבה לשם שדבק בבית - מחלקת נשים. המבנים עברו שיפוץ נרחב נוספו להם שירותים, מרפסות פתוחות הפכו לחדרים והתוספת החדשה ניכרת היטב.

בתים מס. 16, 17, 37 3 מבנים מרכזיים, הנמצאים במרכז הכפר.

בית מס. 16 בניין המזכירות הרפואית, ידוע כבניין 40. בית גדול ויפה. בדרך כלל נשמר בצורתו המקורית פרט לסגירת מרפסת על הגג ועמודי תמיכה חיצוניים מבטון שאינם מחמיאים לו כלל. על קיר החזית נמצאת לוחית שאיבדה את צורתה ואת סימונה (צילום מס. 13). בקומת קרקע קיימים כמה חדרים מקושתים, חצי תת קרקעיים. בתקופת בית העולים שימש המבנה כבית תינוקות[22]. אחר כך בראשית תקופת בית החולים, שימשו אולמות אלו, כמרכז של מים זורמים בכפר.

שלמה שרמן מספר[23]: "בתחילה, ואני זוכר זאת היטב, היו במרכז הכפר שני אולמות גדולים, אשר שימשו לרחצה. כמו מרכז של מים ציבוריים לכל הכפר. אחת העבודות הראשונות, שעסקתי בהן, בתור עובד מ.ע.צ. היתה לפרק את הברזיה. זה היה כמו בצבא. באמצע שולחן כיור. מעין מרזב ארוך עשוי פח והרבה ברזים. כאן רחצו כלים, כביסה, פנים וידיים. אחרי השיפוץ הפכו זאת לאולמות ריפוי בעיסוק. אולם לציור, אולם לספורט, חדר מחסן, כל מיני חוגים לשימוש החולים". הקומה העליונה של המבנה שימשה את ד"ר שוסברגר ומשפחתו במשך מרבית שנות שהותו במקום.

21. ראה לעיל הערה לבית מס. 4.
22. שם.
23. שלמה שרמן היה עובד מ.ע.צ. שעסק בשיפוץ המבנים והכנתם לקראת פתיחת בית-החולים בשנת 1951. לאחר שהסתיימה עבודת השיפוץ, פנו אליו מטעם בית החולים בהצעה להשאר במקום ולעבוד עם החולים, כמרפא בעיסוק. הוא עובד כנגר בבית החולים עד היום. ריאיון עמו נערך בכפר שאול בחודש פברואר 1991.

היום ממשיכה קומת הקרקע של בית 16 לשמש כאולמות עבודה לריפוי בעיסוק ואילו הקומה העליונה משמשת את ההנהלה והמזכירות הרפואית.

בית מס. 17 משרד האפסנאות. בית גדול ומורכב עם שלושה מפלסים ומדרגות. החדר המרכזי שבקומת הכניסה בעל תקרה מקומרת ושימש בעבר כבית כנסת של הכפר. בקיר המזרחי היתה קיימת גומחה לתוכה הכניסו את ארון הקודש. בית הכנסת עבר למבנה אחר[24], ואת מקומו תפס משרד האפסנאות. קומה שנייה של הבית מכונה 'בית שקמה' ובה גרים חולים.

בית מס. 37 בניין ההנהלה. המבנה המרכזי השלישי. בניין בעל מדרגות חיצוניות צרות המובילות מקומת הרחוב אל הקומה השנייה. קומה זו משמשת כמשרדי המנגנון והגזברות. בקומת הקרקע ממוקמים, חדר אחות ראשית, מערכת-עיתון, ספריה, מחסן[25]. בקצה הדרומי של המבנה מתגוררים מתנדבים הולנדים. על חזית המבנה נמצאת עדיין הלוחית המראה בבירור את הספרה 37 (צילום מס. 11).

בתקופת בית העולים שימשו שני המבנים האחרונים כבתי מגורים לעולים. גם כשעברו המבנים לידי משרד הבריאות עדיין גרו בהם עולים.

בתים מס. 18, 19, 20, 21, 40 בניין הקפיטריה. קומפלקס בתים, מבנה יפיפה שעבר שיפוץ עד לבלי הכר. במקורו היה מוזנח מאד, כמה מפלסים, חדרים חצי תת קרקעיים חשוכים ללא חלונות. בסמוך לו בור מים אטום ופי הבור נמצא במפלס העליון. הרחבה במפלס התחתון היתה אורווה ולולאת האבן המשמשת לקשירת המושכות עדיין קבועה בקיר[26] (צילומים מס. 24, 25, 26). עיקר הפעילות היתה בקומה העליונה אליה הגיעו בעזרת מדרגות חיצוניות. היו בה: חדר למשחק פינג פונג, מחסן ספורט, חדר פעילות ומערכת העיתון 'עולמנו', שעברה אחר כך לבית מס. 37. מצב המבנים היה כל כך ירוד, עד כי האיזור הוכרז כמסוכן. הקומה העליונה נעזבה לחלוטין.

במשך השנים שופצה הקומה התחתונה. השיפוץ נעשה בשלושה שלבים. בשלב הראשון שופצו החדרים הפנימיים המשמשים לתערוכה מתמדת של מוצרי ריפוי בעיסוק וחנות בה נמכרים המוצרים. באותו שלב שופץ חדר נוסף אשר שימש כמחסן לאחסון המוצרים. מאוחר יותר שופץ אזור הקפיטריה ובשלב אחרון שופץ בור המים. התוצאה מרהיבה ביופיה. מטבח גדול לשימוש צורכי הקפיטריה עבור החולים והעובדים, מחסן בגדים יד שנייה, שני אולמות גדולים של עבודות ריפוי בעיסוק, אחד משמש לתצוגה מתמדת ואחד לחדר מכירות, קפיטריה מרווחת וחדר וידאו שנבנה בתוך בור המים שנפתח ויובש. על פתח הבור הנמצא בקומה העליונה ניתן לראות את החריצים שנוצרו

24. ראה להלן מבנה צפונה ליחאן'.
25. לאחרונה שופצו חדרי האחות הראשית והפכו ליחידה מורחבת וחדישה.
26. הבנייה המאסיבית מזכירה סגנון בנייה צלבני וקרוב לודאי שאלו הם שרידיו של המנזר הצלבני 'דיר יאסין' עליו דיבר פקיד ההסדר הבריטי. ראה פרק 1.

באבן עקב משיכות החבל (צילומים מס.27, 28). הכניסה למבנה היא ממיפלס הרחוב, וכדי לשמור על אחידות היה צורך להגביה את ריצפת הבור על מנת להתאימה למיפלס הרחוב.

סניף הדואר נמצא במקומו הנוכחי מאז ראשית היווסדו בחודש דצמבר שנת 1959[27]. הכניסה אליו גם היא במפלס הרחוב. בית המרקחת הנמצא בקומה שנייה מעל סניף הדואר, אליו מובילות מדרגות חיצוניות מצד צפון, וחדר קצין הביטחון שאף הוא בקומה שנייה אליו מובילות מדרגות חיצוניות מצד דרום.

זוהי דוגמה טיפוסית לבית מורכב המאפיין את הבנייה בכפר.

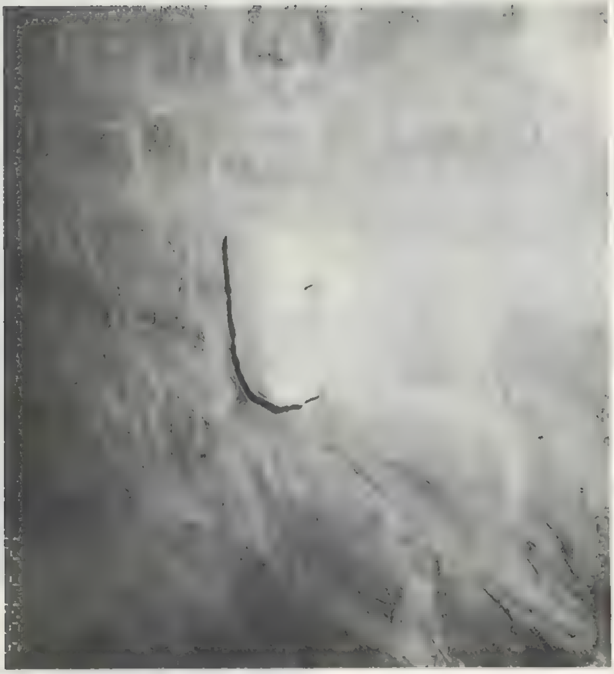
27. סניף הדואר מנוהל על ידי אחד החולים. מכתב מקס בן משה. גנ"מ 1/0/220-2 59-12-20.

צילום מס. 23 הקפיטריה
מבט אל הרחוב לפני השיפוץ.

צילום מס. 24 הקפיטריה
מבט אל הרחוב
לאחר השיפוץ.

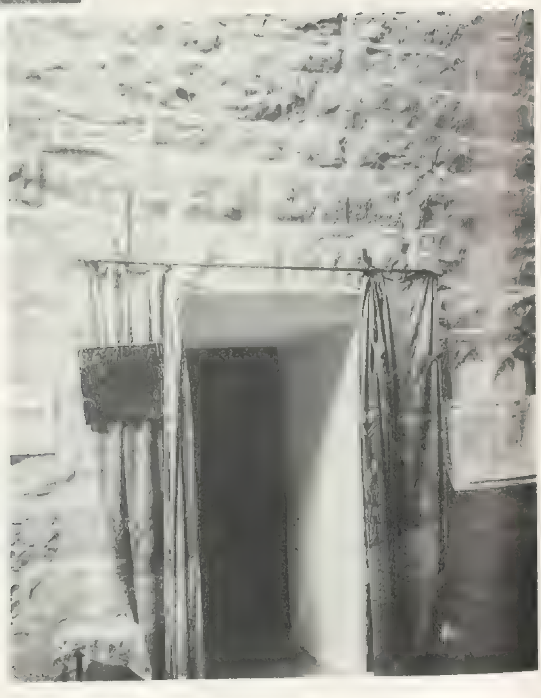
צילום מס. 25 הקפיטריה
לולאה לקשירת סוסים.

צילום מס. 26 הקפיטריה התקרה
המקומרת.

צילומים מס. 28-27 חדר הוידאו —
בור המים שיובש.

בתים מס. 22, 23 במבנה כמה חדרים ובמשך השנים נעשו בהם שימושים שונים. בית מס. 22 שימש בעבר כמרפאת שיניים, היום הוא עומד ריק. בית 23 הצמוד לו, בעל היסטוריה עשירה. בתקופת בית העולים השתמשה בו הסוכנות כמחסן מזרונים. מאוחר יותר נפתח במקום קיוסק שנוהל על ידי מר אשכנזי ז״ל. הקיוסק שרת את החולים והצוות במשך כמה שנים. בחלקו סובסד על ידי ועד העובדים. בשלב הבא שופץ המבנה והוא הפך לבית מרחקת. עם הזמן עבר בית המרקחת לבניין ממול, והמבנה הפך למינימרקט המופעל על ידי החולים עבור החולים[28]. גג האסבסט המכסה את המבנה, נבנה במטרה למנוע הצטברות רטיבות על הגג. על חזית הבית ניתן להבחין בלוחיות המקוריות 22 ו-23, הקבועות בקיר שאותות הזמן ניכרים בהן (צילום מס. 12).

בתים מס. 24, 25 מחלקה ש׳. המבנה כמעט ולא עבר שינוי פרט למטבח שנבנה בחלקו הדרומי. בעבר שימש המבנה לשיכון חולי נפש שהיו גם חולים בשחפת. בשנת 1956 עברו כל חולי השחפת, (כ— 25), לבית חולים ׳נוה און׳ שהיה מוסד מיוחד לחולי שחפת. במבנה שהתפנה שוכנו חולים מתבגרים והוא נקרא מחלקה ו׳. היתה זו מחלקה של מקרים קשים והתנאים בה היו ירודים. עם השנים הוחלט לחסל את יחידת המתבגרים. החולים הצעירים הועברו למסגרות אחרות שנמצאו מתאימות יותר ומחלקה ו׳ נסגרה. במבנה שוכנו חולים רגילים ושמה של המחלקה הוסב למחלקה ש׳[29].

בהמשך המבנה קיים שטח פתוח מכוסה דשא עם מבט מרהיב עין על השכונות בית הכרם ויפה נוף. כאן מתחת לשכבת הדשא הירוק והמטופח, נמצאים שרידיהם של אותם מבנים שהוכרזו כמסוכנים שנהרסו ועוד אחרים עם אולמות מקושתים שלא נמצאו מתאימים למגורים (צילום מס. 2, 3). מעבר לגדר ומעבר לכביש נמצא בית הקברות של דיר יאסין.

בתים מס. 26, 27, 28, 29, 30, 31: קומפלקס גדול של כמה בתים. המבנה עבר שיפוץ והשינוי בו גדול. במרכזו ׳החאן׳, שהוא כינוי למחלקת שיקום. במקורו הבית היה מורכב מקומה תחתונה בה הוחזקו הסוסים והבהמות[30] כשבקומה העליונה דרו בעלי הבית. הכניסה ל׳חאן׳ היא מצד צפון. נכנסים אל רחבה יפה ומטופחת, ומסביב, בשתי הקומות, מפוזרים חדרי מגורים, חדר אוכל, מטבח, חדרי שירותים, חדר כביסה, חדרי רופא ועוד (צילומים מס. 29-30). בצד הדרומי של הבניין ממוקם משרדו של יאן ון דר ניט, אח במקצועו, העושה במימוש התרומה ההולנדית לפיתוח בית החולים[31]. חלק מהמבנה נהרס ומה שרואים היום הוא תוצאה של שיפוץ.

28. ב- 1953 עדיין אוחסנו בו מזרונים שעברו לרשות בית החולים. גלגוליו של בית מס. 23 שוחזרו על ידי מרדכי (מוטקה) ורסנו. מוטקה החל את עבודתו בכפר שאול כאח בשנת 1953 וממשיך לעבוד בו עד היום.
29. לאחרונה נהרסו במחלקה ש׳ מספר חדרים שהיו בסכנת התמוטטות. במקומם נבנתה מרפסת מקורה עם חלונות גדולים הנשקפים אל הנוף.
30. כשנפתחו החדרים נמצאו בהם שיירי גללים וציוד רכיבה.
31. על פעולות ׳ההולנדים׳ ראה להלן בסיכום הפרק.

האגף המערבי של המבנה שימש בעבר כמחלקה ג׳. כעבור זמן פונו החולים למבנה מחלקת נשים, והמקום שהתפנה הפך לבית ספר לאחיות[32]. בחודשי הקיץ נערכה בו הקייטנה לילדי העובדים. חלק זה של הקומפלקס השתמר בצורתו המקורית, וניתן להבחין בו ברמת בנייה גבוהה במיוחד. מדרגות חיצוניות מובילות אל קומה שנייה ובה שני חדרים גדולים עם רצפת שטיח מרהיבה ביופיה (צילום מס. 31). מעל אחת הדלתות נתונה בקיר כתובת בערבית, ובה שני משפטי תהילה לאל הכל יכול ומשפט אחד המזכיר את ׳יהוד מעלתו׳. בצד הכתובת מופיע אלמנט של כוכב וחרמש המוכר לנו כיום מעל אמבולנסים המשרתים את האוכלוסיה הערבית[33] (צילום מס. 32). בתקופת בית העולים גרו כאן משפחות עולים.

צפונה ל׳חאן׳: מבנה ללא מספר. בעבר היה ממוקם בקומה השנייה שלו בית הקפה ששימש את אוכלוסית החולים. אל בית הקפה הובילו מדרגות צרות חיצוניות. היום ממוקם בו בית הכנסת. כאמור בית הכנסת שכן בעבר בקומת הכניסה של מבנה 17. שנים טענו שלא ייתכן מצב בו יגורו אנשים מעל גגו של בית כנסת. כך נמצא בית הקפה, שהיה ממוקם בקומה העליונה מתאים למטרה זו, ובית הכנסת שינה את מיקומו. בשבתות וחגים מתנהלות בו תפילות מאורגנות כשאחד החולים אחראי על אחזקת המקום והפעלתו.

32. בית הספר לאחיות נדד לכאן לאחר שהיה ממוקם בבית מס. 36. ראה להלן.
33. אלמנט דומה מוצאים על חלונות ׳בית הברושי׳ - בית מס. 4.

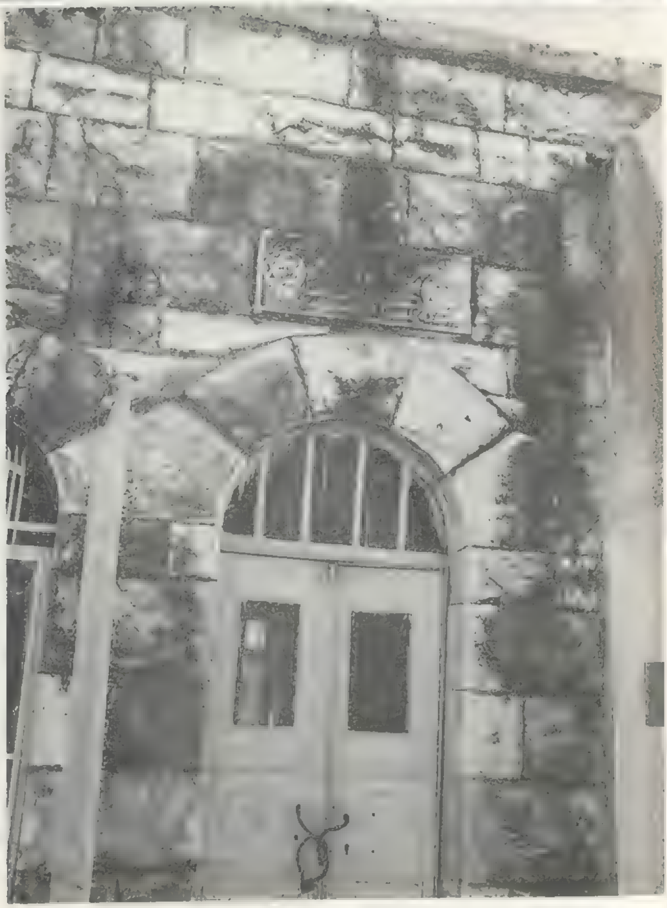
צילום מס. 29
חצר היחאן׳
לפני השיפוץ.

צילום מס. 30
חצר היחאן׳ היום.

צילום מס. 31
רצפת שטיח במבנה
ששימש בית ספר לאחיות.

צילום מס. 32
כתובת מעל לדלת
בבית הספר לאחיות.

בתים מס. 33, 34, 35 מבנה זה ידוע כמחלקה ה׳1, מחלקה פסיכוגריאטרית. המבנה מקורי, תקרתו מקומרת בחלקה ומאחורי הבית קיימת חצר סגורה עם פינת חי. בשנות ה-60 נבנתה תוספת לבניין וכונתה ה׳2. בניית ה׳2, היה מפעל הבנייה הגדול השני שהוקם בכפר בשנות ה- 60.[34]

בדרך כלל עיקר עבודות הבנייה היו שיפוץ הקיים או תוספות קטנות של חדרי שירותים או מטבחון מקומי. בנין ה׳2 הוקם כמבנה חדש לחלוטין וחזותו החיצונית החריגה מעידה על כך. הקירות אינם בנויים מאבן, אלא מכוסים בטיח בגוון ורוד.

בלה אפרתי שהיתה שותפה למפעל זה מסבירה[35]:

״שאלה: האם מחלקה ה׳ נבנתה חדשה לחלוטין, או שיפצו את הקיים?

תשובה: לא, נבנה אגף אחר חדש לגמרי. האגף החדש שנקרא ה׳2 הפך להיות מחלקה סגורה ושימש לקבלת חולים חדשים. בכך החליף את תפקיד מחלקה א׳. מחלקה א׳ המשיכה להיות סגורה אך שימשה את חולי המחלקות בלבד. מחלקה ה׳ הישנה (ה׳1) המשיכה לשמש את החולים הירודים רק בצורה יותר משופרת. מרפסת חדשה, חדרים מסודרים, יותר חדרי שירותים. תחילה היתה סגורה למחצה ורק אחר כך נפתחה לגמרי״.

במשך הזמן חל שוב שינוי. מחלקה א׳ חזרה לשמש כמחלקת קבלה והפכה שוב למחלקה סגורה ומחלקה ה׳2 שהיתה מבנה חדש עם מערכת חימום חדישה, הפכה להיות מחלקה סיעודית בה רוכזו החולים המבוגרים הסובלים גם ממחלות פיזיות[36].

בית מס. 36 בית הספר לאחיות. המבנה הגיע למצבו הנוכחי ב- 3 שלבים. החלק הדרומי הממוספר 36, הוא החלק המקורי של המבנה. במשך הזמן נוספו לו חזית, עמודים וגגון. (צילומים מס. 32, 31). בשלב שני נבנו קירות ונוצרה תוספת של אולם סגור ומקורה. בשלב השלישי נבנה כל האגף שמסומן 36א׳. היום משמש הבית ׳למרכז הבתים׳, והאולם החדש משמש מקום מפגש לצוות הרפואי, אספות והרצאות. בית הספר לאחיות, לאחר הפסקה של כמה שנים, חידש פעילותו במקום אחר בקצה הדרי מערבי של בניין ׳החאן׳.

34. המפעל הראשון היה חדר האוכל הגדול שהפך לחדר אוכל לעובדים ואולם לאירועים.
35. מתוך ריאיון עמה בתאריך 16-4-1991.
36. היום, עם כתיבת הדברים, בעקבות החלטת משרד הבריאות, נסגרה מחלקה א׳ ומחלקה ה׳2 חזרה לשמש כמחלקת קבלה.

צילום מס. 33 בית 36 לפני התוספות.

צילום מס. 34 שלושת שלבי בנייתו של בית 36.

בית מס. 11 בית בודד המכונה 'בית האורן'. כמעט ולא עבר שינוי חיצוני. משמש למגורים עוד מתקופת בית העולים. גם בתקופת בית החולים המשיכו עולים להתגורר בו. במשך הזמן שימש כמגורי סטודנטים עובדים ואורחים ששהו במקום. היום משמש כ"בית" לקבוצת חולים.

בית מס. 10 מעט צפונה למבנה 11, קיים מבנה בנוי למחצה, קירות חיצוניים בלבד ללא גג. זה מצבו עוד מתקופת דיר יאסין. זמן מה שימש לאיחסון קטנועים שהיו שייכים לאנשי הצוות, ואף שימש לגידול יונים על ידי אחד מותיקי העובדים. גג מאולתר עשוי לוחות עץ שימש כמחסה. עד לפני כ- 10 שנים, עמד - 'בית שלום', המוכר כבית 17 במצב דומה. קרוב לודאי שגם תורו של מבנה זה יגיע (צילום מס. 35).

בין מחלקה ה'2 ובניין 11, היה קיים שטח ריק ממבנים. בימים אלה הולך ונבנה במקום מבנה חדש המיועד להיות מחלקה פסיכוגריאטרית. השטח עליו נבנית המחלקה מסומן במפה כמגרש כדורסל. כאן במגרש זה התקיימו פעילויות ספורט שונות: כדורגל, כדורסל, תחרויות בין קבוצות מקומיות ואפילו בין קבוצות אורחות. גם מדורות ל"ג בעומר בערו על מגרש זה.

מערבה יותר, בין מגרש הכדורסל ומבנה 11 מסומן במפה מסד של צריף שנשרף - זה הצריף המפורסם של המזכירות הרפואית הישנה, שנשרף עוד בשנות ה- 50 על ידי אחד החולים (צילום מס. 36).

צילום מס. 35 בית מס. 10 מבנה בלתי גמור.

צילום מס. 36 צריף המזכירות הרפואית לפני שנשרף.

כאן בנקודה זו, ברשותך הקורא, מסתיים סיורנו. יחד חלפנו על פני בתי הכפר וסקרנו את השינויים שראו מבנים אלה. רובם ככולם עם השנים ראו חיזוק, שיפוץ, תוספת, והם עומדים איתן על מקומם. "מסד של צריף שנשרף" ו"מגרש כדורסל" שני אלה לא עוד בנמצא. הם מסומנים על גבי המפה בלבד. כאמור בדיוק כאן, הולכת ומוקמת מחלקה גריאטרית חדשה. העין מתרגלת למראה החדש המטשטש את הזכרונות.

כזה הוא מחירה של הקידמה.

כבר הדגשנו בראשית הדברים כי בתקופה הנדונה לא נבנו הרבה בתים חדשים בכפר שאול. שני מבנים חדשים נבנו למן הווסדו של בית החולים. חדר האוכל ומבנה מחלקה הי'2.

חדר האוכל נבנה בתחילת שנות ה-60. שנים דובר על הצורך בבניית חדר אוכל גדול לשימוש החולים והעובדים. בתחילה היו כ- 50-60 חולים וביחד עם אנשי הצוות הסתפקו בחדר האוכל הישן. משעלה מספר החולים עד לכ- 450 ואתם 230 אנשי צוות היתה הצפיפות גדולה מאד[37]. אמנם מדי שנה קיבל בית החולים הקצבה כספית ממשרד הבריאות לצורך בדק בית, אך הסכום הנדרש להקמת חדר האוכל היה גבוה ואי אפשר היה להכלילו בתקציב שנתי שוטף. למפעל כזה היה צורך בהקצבה כספית מיוחדת.

37. מתוך ריאיון עם מקס ומיה בן משה.

מחלקה ה׳2 נבנתה אף היא מהקצבה מיוחדת. שנים חלם ד״ר שוסברגר על הקמת מרפאה איזורית לבריאות הנפש בין כותלי כפר שאול. הוא רצה להפוך את מחלקת ה׳2 ממחלקה מקומית סגורה למחצה למרכז איזורי. היום נראה הדבר כמובן מאליו, אך באותם ימים היה צריך להיאבק על כך. ואמנם אחרי מאבקים רבים וחיזור על הפתחים, נאותו במשרד הבריאות לאשר את התקציב המוגדל. כך נוסף אגף חדש למחלקה ה׳ שנבנה כתוספת למבנה הקיים. תוספת אחרת שנבנתה היא המרפאה של מחלקה א׳ שהפכה מאוחר יותר למחלקת קבלה. גם מפעל זה נבנה במסגרת אותה מגמה של ד״ר שוסברגר, להפוך את כפר שאול למרכז פסיכיאטרי גדול.

לעומת זאת הרבה מאד עבודת שיפוץ נעשתה בכפר. ״תמיד, תמיד בנו שם״. נזכרת פועה פלד. ״הדבר הראשון שאני זוכרת שממש בנו היה חדר האוכל, מ.ע.צ. בנה את זה״. אלא שלא רק מ.ע.צ. שיפץ ובנה בכפר שאול, בעבודת הבנייה השתתפה בפועל גם אוכלוסית הכפר, חולים ואנשי צוות כאחד.

בלה אפרתי מספרת על עבודות השיפוץ בבניין הקפיטריה:

״הרבה מאד עשינו עם החולים ועם העובדים המקומיים. כל שיפוץ. צריך מטבח, צריך שולחן עבודה, כל זה מתקציב משרד הבריאות. לא היו קרנות, לא תורמים, שום דבר. בתכנון עבדנו עם מ.ע.צ. ברגע שהיה האישור הכספי היינו עובדים בצורה משולבת, ד״ר שוסברגר, בן משה, רות ברוזה ואני, בתכנון ובהקמה. כשבנו את ה׳ 2 החדשה עבדנו על ריהוט. קבלנו ארכיטקט ממשרד הבריאות. המהנדסים ואלה שביצעו את העבודה היו ממ.ע.צ. מבחינת תנופה, היתה תנופה גדולה אך לא תנופה בעלת אופי כשל היום. היום זה משהו אחר לגמרי. אנחנו היינו מוציאים את העפר מחדרים ישנים, מטייחים אותם, מעבירים חשמל, מעבירים מים. פעם בשבוע היינו עושים ישיבת מדריכים והייתי מדריכה אותם כיצד להפעיל את החולים, מה לעשות איתם, איך להסתדר איתם, איזה בעיות עלו במשך השבוע וכו׳״.

היום המצב שונה. השינוי החל בסוף שנת ה- 70 עם בוא ההולנדים. קדם להם יאן ואן דר ניט. חלוץ הולנדי נמרץ, אח במקצועו, שהגיע לכפר בשנת 1973, כדי להצטרף לצוות העובדים של בית החולים. עם השנים נכרכה נפשו עם המקום. הפצעים בנפש שהותירו אירועי השואה, שאת תוצאתם הוא חזה, נגעו ללבו והוא מחליט לפעול. את סיפור החולים הוא מביא בפני הקהילה ההולנדית הנוצרית שקיבלה על עצמה לתרום ולהתרים לשינוי התנאים הפיזיים בהם חיו החולים. היום שקוע יאן רובו ככולו במפעל חיים זה. בצדק מדברים הותיקים במקום על הימים שלפני בוא ההולנדים והימים שלאחרי. המצב השתנה והשתפר ללא הכר. בין השאר ניכר הדבר בתנופת הבנייה. אמנם זו לא אותה תנופה אליה התייחסה בלה אפרתי שעה שדיברה בלהט על עשייה משותפת של חולים ואנשי צוות, אך תנופת בנייה זו הביאה ומביאה רווחה רבה לחולים. על כך יעידו דיירי הבתים ב׳בית שלום׳, ׳בית האורן׳, ׳בית אחוה׳, ׳בית הדקל׳, ׳בית הברוש׳, בית 15׳, ׳מחלקה ג׳, מחלקת השיקום שנמצאת במבנה ׳החאן׳ ועוד.

יבואו על הברכה כל הנוטלים חלק בכך.

פרק 7: בניית תשתית

"לפני זה גרנו למטה כמו במערות. כוכים בהם גרו משפחות שלמות ממש. אחר כך הגענו לבית למעלה, הטוב יחסית. זה היה חדר קטן, תקרה גבוהה, מרצפות צבעוניות, בהתחלה לא היה חשמל. השתמשנו בעששית. קשה לדעת כמה זמן בדיוק, אבל כשהגיע החשמל היתה שמחה גדולה, אור בעיניים. לוקסוס כזה. מים הבאנו בדליים מהברז למעלה, בחדר השתמשנו בהם לרחצה לבישול לכביסה, כן, גם כיבסנו בחדר על המרפסת. על השיש היו שתי פתיליות וכך בישלנו".

"אני זוכר איך רחצו את הילדים בגיגיות, בחדרים. גם הילדים וגם המבוגרים".

"תחילה חלק גוף אחד ואחר כך החלק השני של הגוף, ככה. חיים קשים היו לנו".

כך מתארים בני משפחת שפרינגר[1] את המצב שהיה במקום בהיותם דיירי מחנה העולים. תמונה זו איננה רחוקה מהמצב בו התחיל בית החולים לפעול.

גם התיאור של החולה ח. ה. חבר במערכת עיתון 'עולמנו' מדבר בעד עצמו[2].

> "בפרוס השנה החדשה הנני מהרהר בחשבון הנפש שלי - שלנו, של המוסד שאנו חניכיו ובהרהורי אני חוזר אחורנית ל- 27 בדצמבר 1953 הוא היום בו העברתי מבית חולים באר יעקב לכפר שאול... וכאן ? הרס וחורבן על כל צעד ושעל, חורבנה של דיר יאסין הידועה. סירחון וזוהמה בחורבות ההרוסים. סכנת נפשות היה לעבור בלילה ממקום אחד למשנהו. והשבילים היו עשויים בורות שוכות ואבנים על כל צעד ושעל. לא היו פנסים ולא היה אור בדרכים, בית שמוש אחד שימש לכל הכפר פרימיטיבי מאד ומסריח כהלכה".

1. משפחת שפרינגר, 2 הורים בת ובן, היתה אחת ממשפחות העולים שנותרה לגור כאן גם אחרי שהמקום הפך לבית חולים. הם עזבו את ביתם בכפר שאול ביוני 1955. לימים בדרך מקרית לחלוטין הגיע הבן הצעיר, שאז היה כבן 5, לבית החולים לעניני רכישת ציוד. ריאיון נרגש עם המשפחה, האם מרים, הבת תמי, והבן איציק, נערך בקיץ 1991, בבית האם מרים, בשכונת בית-הכרם בירושלים.
2. מתוך גליון 3 שנת 1955. 'עולמנו' ירחון מקומי שהיה יוצא לאור בבית החולים, בעבודה משותפת של חולים ואנשי צוות. על הנושא בהרחבה ראה להלן פרק 10.

בתקופת בית העולים הושקע מעט מאד בתשתית. כל המערכת היתה בנוייה על בסיס של מעבר, והשיפוץ אם היה, נעשה בעיקר על מנת לספק צורך זמני.

א. מערכת המים

דיר יאסין היה אחד הכפרים הבודדים שמיקומו נקבע ללא שום זיקה למעיין או למקור מים טבעי. על כן רבו בו בורות המים[3]. לפני פתיחת בית העולים דאגה הסוכנות להתקנת צינור שיעביר מים מהעיר ירושלים אל הכפר[4]. המים היו מגיעים בצינור היישר אל המאגר שנבנה בנקודה הגבוהה ביותר של הכפר - קומת הקרקע של בית מס. 7, (מוכר כבית מס. 15) ומשם תוך ניצול הפרשי הגובה התפזרו המים בצנרת אל מיכלים שהיו מפוזרים על הגגות של חלק מבתי הכפר. בדרך כלל היו אלה הבתים המרכזיים שבכפר. מיכל אחד כזה היה מעל בית מס. 16, בניין המזכירות הרפואית. בהיותו בית מרכזי שימשה קומת הקרקע שלו בית רחצה מרכזי עם מקלחות שירותים וברזיות. לכאן היו מגיעים העולים כשרצו להתקלח, כשרצו לכבס, או כשרצו להשתמש בשירותים, ומכאן גם היו נוטלים מים במיכלים אל החדרים לשימוש ביתי. עם השנים שופצו בתי הכפר, ובמסגרת השיפוץ הותקנו בכל בית מערכות מים וחשמל.

היום פסק כמעט לחלוטין השימוש במאגר המרכזי שבראש הגבעה. אל בתי הכפר מגיעים המים בעזרת מערכת צינורות רגילה המחוברת לצינור המרכזי. במשך כ- 40 שנה השתמשו בצנרת המקורית אותה התקינה עירית ירושלים לקראת פתיחת בית העולים, רק לפני כשנה הוחלפה המערכת בצנרת חדשה.

בורות המים בכפר שונים בגודלם ויכולים להגיע לעומק של 3—4 מ׳ ולנפח של כמה עשרות מטרים מעוקבים. קשה להבחין במדרגות המובילות אל תוך הבור ומן הסתם העלאת המים נעשתה בעזרת חבל.

ברחבי הכפר קיימים שלושה סוגים של בורות מים.

א. בורות שנבנו במרתף הבית עם בנייתו.

ב. בורות שנכרו בחצר, מקורים בגג, ובהם פתח צר להעלאת המים.

ג. בורות שאינם מקורים דהיינו פתוחים לחלוטין. אלה נמצאו אך ורק בשטח הפתוח, הנמצא היום מחוץ לשטח בית החולים.

כל בורות המים מכויירים בטיח אטום המונע חלחול המים דרך הדפנות.

3. לפי פקיד הרישום הבריטי (פרק 1) נספרו בכפר ובסביבתו כ-70 בורות מים. ראה להלן דיון בבורות המים.
4. ראה לעיל דיון בפרק 2.

כבר בתקופת בית העולים, עם התקנת צינור המים לא נעשה יותר שימוש במי הבורות לצרכים ביתיים. יתרה מכך הם היוו מטרד אקולוגי ואף מטרד בטיחותי לאחר שכמה חולים מצאו בהם את מותם בטביעה. בהמלצת המשטרה ובסיוע משרד הבריאות נאטמו הבורות גם בשטח הבנוי וגם בחלקים הפתוחים שמסביב לכפר שאול. מכסה הבור נחתם בחותם של ביטון ורק פתח צר מאד נותר למניעת הצפה או להחדרת צינור שאיבה. מדי פעם היתה נעשית שאיבת מים לצורך השקייה או לצורך כיבוי שריפות של שדה קוצים. השאיבה נעשתה בעזרת משאבה חשמלית עם כבל חשמלי ארוך, מעין מריצה, אותה דחפו שני אנשים וכך היו מסיעים אותה מבור לבור[5].

אחד הבורות שנמצא במרתף של בית מס. 2 (מחלקה ד׳) עדיין פתוח ודרך הסורגים שבחלון ניתן לשמוע את איוושת המים עולה מתוכו. בור אחר יובש לחלוטין, נפתח בו פתח, ולאחר שיפוץ הפך להיות חדר וידיאו לשימוש החולים. כאמור, על פתח הבור שנמצא בתקרה ניתן להבחין בחריצים שהותיר החבל בדופן הפתח שעה שמשכו את מיכלי המים למעלה (צילום מס. 27).

בור מים אחד ויחיד, בכל רחבי הכפר, עדיין בשימוש. פרט לסידור של נעילת הפתח נותר הבור במצבו המקורי ללא שינוי. במפה הוא מופיע בין בית מס. 4 (׳בית הברוש׳) לבין בית מס. 42 (המרכז לריפוי בעיסוק) (צילום מס. 16) .

בעתיד, אם תגבר בארץ מצוקת המים אפשר שנשוב אל בורות המים. בינתיים נהנים תושבי הכפר ממים זורמים בבתים ובחצרות ויעיד על כך המראה הירוק והמלבב של שפע העצים, הפרחים והדשאים בתוכם טובלים בתי הכפר.

ב. החשמל

בתחילה היה גנרטור שסיפק כמות מוגבלת של חשמל. מהר מאד דאגה הסוכנות להתחבר למערכת החשמל העירונית. בדומה למערכת המים גם החשמל זרם במקום כבר בתקופת בית העולים. החשמל הגיע למספר קטן של בתים, בעיקר המרכזיים, המטבח, חדר האוכל, המרפאה. בשאר המבנים היכן שהתגוררו העולים ומשפחותיהם נעשתה התאורה בעזרת עששיות נפט.

עם ההעברה למשרד הבריאות המשיכה חברת החשמל שנקראה אז ׳חברת החשמל והשרות הציבורי לירושלים בע״מ׳, לספק חשמל למקום. אלא שעתה, לאחר חיסולו של בית העולים, הצטמצמה מאד תפוסת הבתים ורק חלק קטן מהם היה מאוכלס. האור שבקע מתוך החלונות הקטנים היה מעומעם ועם רדת היום היה הכפר מתכסה בעלטה. על פי התיאורים מספר פנסי התאורה שהיו מפוזרים בשטח היה מצומצם מאד. פה ושם נראה אור מרצד בשביל, סימן לכך שמישהו הולך שם עם פנס.

5. על פי תאור של שלמה שרמן.

ככל שגדלה אוכלוסית החולים עלה הצורך לשפץ יותר מבנים. שיפוץ מבנה כלל בין השאר התקנה של מערכת מים זורמים וחשמל. היו מקרים בהם מחוסר תקציב נותר המבנה בצורתו המקורית והשיפוץ היחיד שנעשה בו היה בעצם רק תוספת חשמל. לעומת זאת קירות החדר, הריצפה והפתחים נשארו כפי שהיו. הטיח התקלף מהקיר, כתמים של רטיבות ועובש בתקרה ודלת הכניסה חרקה. אכן היתה דלות. אך הודות לחשמל היה אור והיתה מוסיקה שבקעה מן הרדיו, והיו ריקודים לצלילי המוסיקה[6].

ג. תחבורה

הגישה אל הכפר

איזור הכפר דיר יאסין היה ידוע בטיב הסלע שלו והיה מרכז לחציבת אבני בנייה. הכביש שהוביל אל הכפר שימש בעיקר את המשאיות שהובילו את האבן מן המחצבות אל אתרי הבנייה השונים. המחצבות היו ממוקמות לאורך הכביש, עם כבישי גישה קטנים לצידם. (מפה מס. 1) החלק הסלול של הכביש הגיע עד פאתי הכפר בלבד. המשכו היתה דרך עפר בלתי סלולה באורך של 400-300 מ׳ שהובילה מקצהו המערבי של הכביש הסלול עד מרכז בתי הכפר.

בתקופת השילטון הבריטי הורחב הקטע המזרחי של הכביש ושופץ למטרה נוספת. הוא שימש כמינחת למטוסים קלים. כל אימת שנחת או המריא מטוס נסגר הכביש לתנועה ולאחר זמן מה היה שב ונפתח למעבר כלי הרכב. שימוש כפול זה המשיך גם לאחר קום המדינה ולא בכדי נקרא הכביש ״כנפי נשרים״.

בחודש יוני 1949 סמוך מאוד לפתיחת בית העולים פנתה הנהלת בית העולים אל הממונה על המחוז בבקשה ״להמליץ בפני חברת ׳המקשר׳ על פתיחת קשר ׳אבטובוסים׳ בין העיר ירושלים לבין המחנה החדש בגבעת שאול ב׳״[7]. עד אז היה האוטובוס של חברת ׳המקשר׳ נוסע בכביש הקיים וממשיך מערבה עד קצה מסלול הנחיתה. כאן היה מוריד את נוסעיו מסתובב ושב העירה. קטע דרך העפר נותר מחוץ למסלולו. משהחלה הסוכנות בהפעלת בית העולים עלה הצורך להמשיך את קו התחבורה הציבורית עד פתח המחנה ממש. תשובת חברת ׳המקשר׳ לא אחרה לבוא. בתחילת חודש יולי הודיעה כי רק ״לאחר תיקון הכביש יוארך קו המכוניות של גבעת שאול עד למחנה״[8]. בכך בעצם התנתה חברת ׳המקשר׳ את הפעלת המשך הקו בתיקון הכביש.

על תיקון הכביש שמענו כבר קודם לכן שעה שדיברנו על דרך העסקתם של העולים בזמן שהותם במחנה העולים. על מנת להתאים את הדרך לדרישת חברת ׳המקשר׳ היה

6. מתוך זכרונות משפחת שפרינגר.
7. לשון המכתב. אצ״מ S84/28 17-6-49 ראה לעיל פרק 2.
8. שם. 8-7-49.

כאמור צורך בעבודות של מילוי בורות, פיצוץ סלעים בולטים, ובניית קירות תומכים. ואכן עבודה זו נעשתה על ידי העולים המקומיים תושבי המחנה. כשלושה חודשים לקח לסוכנות לתקן את הכביש ולהכשירו למעבר אוטובוסים. רק אז שלחה חברת 'המקשר' מכתב בו היא שמחה להודיע כי "החל מ- 21-9-49 אוטובוסים אחדים יגיעו לשכונת גבעת שאול ב' דרך קרית משה. סדור זה הינו רק לנסיון היות ומסופקני אם הכביש במצבו הנוכחי יהיה ראוי לשמוש בעונת הגשמים".

על החתום מנהל משרד הרישוי[9]

למעשה לא היה זה קו אוטובוס חדש לחלוטין. במסלולו היה דומה מאד לקו הקיים שהיה מגיע מהעיר עד שכונת מונטיפיורי הלוא היא קרית משה. עתה המשיך האוטובוס את מסלולו והגיע עד בית החולים ממש. האוטובוס שירת את העולים שגרו במחנה ויצאו לפעילויות שונות במרכז העיר. חלקם יצאו לעבודה חלקם ללימודים במסגרת ההכשרה המקצועית או לאולפן ללמוד עברית. הילדים נסעו לבית ספר. מבין עקרות הבית היו כאלה שנהגו לנסוע לקניות בשוק מחנה יהודה. גם העובדים במחנה השתמשו בשירותי התחבורה הציבורית.

עם הזמן החל כביש הגישה אותו סללו העולים להתבלות. מסתבר שעבודת העולים לא היתה יסודית וכנראה שגם לא היתה מקצועית. ב- 13-6-54 פנה ד"ר אוטו פלדמן לעירית ירושלים במכתב ארוך: "לאחר פניות חוזרות ונשנות עדיין לא נסלל הכביש, בעבר דחתה העיריה בקשה זו בטענה כי מצבה הכספי קשה. עתה משגדלה אוכלוסית הכפר, 250 חולים וכ- 125 עובדים, יש צורך דחוף ביותר בסלילת הכביש"[10].

עוד עולה מן המכתב כי מצבו של הכביש הקיים כל כך ירוד עד כי מסכן הוא חיים ורכוש וכי חברת 'המקשר' מאיימת כי תפסיק את התנועה בו. למרבה השמחה תשובת מהנדס העיר לא אחרה לבוא. ה"ועדה לעבודות צבוריות אישרה את בצוע תקון הדרך הארעית המובילה למוסדכם". ואמנם מיד הוחל בסלילת הכביש. אך עד מהרה הסתבר כי בכוונת העיריה היה לתקן את הכביש הקיים בלבד דהיינו עד הקטע שבשכונת מונטיפיורי. ממנו והלאה, השביל המוביל אל בית החולים "הנו פרוייקט אחר הדורש דיון נפרד"[11].

שוב נרתם ד"ר פלדמן להאיץ בעיריה ולשכנעה להמשיך את סלילת הכביש עד לשער בית החולים. אך לשוא. דרך הגישה לבית החולים תשאר שביל אלא אם כן ישתתפו תושבי הסביבה ובכללם בית החולים בהוצאות סלילת הכביש. דרך אספלט אירעית ברוחב 3 מ' מחירה כ- 13,000 ל"י מאין יילקח סכום עתק זה? בינתיים הפסיקה חברת

9. שם. מן הסתם, באותם ימים, היה מנהל משרד הרישוי ממונה גם על ענינים שכאלה.
10. אכ"ש תיק מס. 6 'אדמינסטרציה'.
11. מכתב תשובה מאת ראש העיר להנהלת בית החולים. שם.

׳המקשר׳ את תנועת האוטובוס אל בית החולים, וקו 14 היה מסיים את מסלולו ״בבית הכנסת שהינו הבית הראשון שלפני המושב״ כ-700 מ׳ לפני בית החולים[12].

סלילת כביש גישה חדש לא יצאה לפועל עוד הרבה שנים. שביל העפר גרם לכיסוי המכוניות בבוץ בעונת החורף ובשכבת אבק בימי הקיץ[13]. חברת ׳המקשר׳ התחלפה וחברת ׳אגד׳ באה במקומה, גם איתה התקיימה חליפת מכתבים עניפה בנושא התחבורה[14]. רק בתחילת שנות ה- 70, עת פקדה את האזור תנופת בנייה נסלל כביש גישה חדש אל בית החולים. התחנה הסופית של האוטובוס נקבעה ממש בפתח בית החולים ולצורך כך נסללה רחבה גדולה מול השער.

בתוך הכפר

לא רק את כביש הגישה סללו העולים. על מנת לשפר את תנאי המגורים בתוך שטח המחנה היה צורך בציפוי אספלט של הדרכים המעברים והשבילים בתוך השטח הבנוי. בפעילות זו עסקו העולים ואחר כך בצורה יותר פעילה גם החולים. לא בעלמה מצהירה פועה פלד: ״הלוא אנחנו היינו מומחים בשני דברים, בניית בתי שימוש וסלילת כבישים״. אנחנו, הכוונה לאוכלוסית הכפר חולים ומדריכים כאחד.

כאמור, מסלולו של הקו החדש, קו 14, לא היה אלא מהדורה מורחבת של מסלול קו 11 הקיים. שני נהגים היו ממונים על הפעלתו של הקו החדש. היו אלה ארקה ויעקב המפורסמים[15]. אחת לשעה היה יוצא אוטובוס עם אחד הנהגים ממרכז העיר לכיוון קרית משה. משם היה ממשיך עד שער בית החולים נכנס לשטח הכפר עולה ומטפס בין הבתים עד הגיעו לראש הגבעה (צילום מס. 37). כאן, ליד חדר האוכל, היה הנהג מחנה את האוטובוס ויוצא להפסקה. אם הייתה זו שעה מתאימה היה מצטרף לארוחת הבוקר או הצהריים בחדר האוכל בחברת החולים ואנשי הצוות. בתום ההפסקה היה הנהג אוסף את הנוסעים הממתינים בתחנה של בית החולים וממשיך בדרכו חזרה אל תחנת המוצא במרכז העיר.

כיון שקו 14 היה הקו היחידי שהגיע עד פתח בית החולים היו תלויים בו נוסעים רבים. על פי חליפת המכתבים הענפה בין הנהלת בית החולים, הנהלת ׳המקשר׳, משרד

12. מכתב ששלחה חברת ׳המקשר׳ ב- 17-11-54 להנהלת בית החולים. שם.
13. מתוך מכתב ששלחה חברת ׳המקשר׳ ב- 18-3-58 אל מהנדס העיר. שם.
14. עשרות תלונות מתועדות במכתבים ששלח מקס בן משה אל חברת ׳המקשר׳ ואחר כך גם אל חברת ׳אגד׳ עליהם קיבל תשובות ותירוצים והבטחות, ״הדברים ניבדקים״ ״הדברים לא ישנו״, וכך הלאה. כולן בתיק מס. 6 ׳אדמינסטרציה׳ אכ״ש.
15. ללא יוצא מן הכלל כל אחד מהמרואינים הרבים זכר לציין את שמם. כשפרשו השנים מתפקידם, החליף את ארקה חתנו ובמקום יענקי׳לה הגיע נהג חדש. לפי שלמה שרמן מאז החלו השיבושים ואי עמידה בלוח הזמנים.

צילום מס. 37 אוטובוס חונה בשטח בית החולים

התחבורה והמפקח על התעבורה בירושלים, נראה כי היה רצון מצד כל הצדדים לסייע ולהקל על אוכלוסית קו 14 שהיתה בעיקרה העובדים והחולים של בית החולים. בית החולים מצידו עשה מאמצים רבים כדי לשמור על פעילותו התקינה של הקו, ועל כך שמועד היציאה יהיה תואם את שעות הסיום והתחלת העבודה ושלא תהיינה המתנות מיותרות. כשהחליטה חברת 'המקשר' לבצע שינויים במסלול הקו[16], הקים מקס בן משה צעקה וכתב מכתב חריף מאד למנהל משרד הרישוי בירושלים. "לא יתכן", טען, "כי יעשו שינויים בקו אוטובוס יחיד הפועל במקום כ- 13 שנים ללא התיעצות והתדינות על כך עם הנהלת בית החולים האחראית כלפי 400 חולים וכ- 180 אנשי הצוות".

בתחילה היה האוטובוס עובר במסלולו דרך שדה התעופה. כל אימת שנחת מטוס או המריא נסגר הכביש, והאוטובוס נאלץ לחכות על המסלול הסגור עד שייפתח הכביש לתנועה. כמובן שהדבר גרם לעיכובים ולאיחורים במועדי הנסיעה. גם על כך מחה מ. בן משה ואליו הצטרפה עתה מחאת ועד העובדים של בית החולים. בשלב מסוים בוטל כליל קו 14 וקו 11 הקיים מלא את מקומו. על פי מועדים קבועים היה ממשיך את מהלכו מקרית משה עד הכניסה לבית החולים. כיוון שכך נמצאו נהגים ש"ויתרו" על תורם לעשות את התוספת במסלול עד שער בית החולים והיו מותירים משימה זו לנהג הבא אחריהם. גם על כך מחו הנוסעים. הם דרשו הסדר קבוע של קו סדיר שיאסוף את הנוסעים מהעיר אל שערי בית החולים ובחזרה. כמו כן דרשו שיעשה שינוי בתוואי

16. מכתב מחברת 'המקשר' להנהלת בית החולים 5-9-64. שם.

הנסיעה על מנת לעקוף את שדה התעופה. בלחץ הנוסעים חזרה בה חברת ׳אגד׳ והפעילה מחדש את קו 14[17].

בינתיים החל להתפתח אזור התעשיה הסמוך, גבעת שאול ב׳, והרבה עובדים חדשים הצטרפו אל נוסעי אוטובוס קו 14. בעיית התחבורה החמירה וכפי שכתב מקס בן משה להנהלת חברת ׳אגד׳ ״מספר עובדים כבר אינם מצליחים להכנס לאוטובוס בתחנת היציאה, ובתחנות ביניים בכלל הנהג אינו עוצר כי האוטובוס כבר מלא עד אפס מקום״[18].

בתחילת שנות ה- 70, במסגרת אותה תנופת בנייה באיזור, נעשו שינויים גם במסלול האוטובוס. חברת ׳אגד׳ החליטה להאריך את מסלולו של קו 11 ולקבוע את התחנה הסופית שלו בשער בית החולים ממש[19]. לשם כך בקשה ׳אגד׳ מהנהלת בית החולים להרחיב את הרחבה בכניסה לבית החולים על מנת לאפשר לאוטובוס להסתובב ביתר קלות. אוטובוס ישן של החברה הובא למקום כדי לשמש את הנהגים בהפסקות. מים זורמים וחשמל התחייב בית החולים לספק לנהגים תמורת תשלום. מעתה והלאה פעל קו 11 בלבד, שהגיע עד לפתח בית החולים[20].

נראה שעם שינוי זה נפתרה בעיית התחבורה. בשנים הבאות מעט מאוד תלונות נרשמו בתיק בית החולים. בתחילת שנות ה- 80 נעשה שינוי במיקומו של שער בית החולים. הרחבה בה נהג האוטובוס להסתובב סופחה לשטח בית החולים וגדר הרשת המקיפה את כל הכפר תוחמת גם אותה. תחנת האוטובוס ננטשה ועברה מזרחה יותר אל מעבר לכביש. שלט התחנה הסופית עדיין עומד במקומו זכר לאותם ימים (צילום מס. 15).

17. 3-11-64 שם. בתחילת שנת 67 החלה חליפת המכתבים להיות עם חברת ׳אגד׳, חברת ׳המקשר׳ איננה נזכרת יותר.
18. שם.
19. חודש ספטמבר 1972 מכתב מחברת ׳אגד׳, להנהלת בית החולים. שם.
20. שלט התחנה החלוד ובו פירוט מסלול הנסיעה תלוי היום לראווה באחת מפינות בית החולים כקישוט למגורי המתנדבים ההולנדיים.

צילום מס. 38 השלט המקורי של תחנת האוטובוס

אוכלוסיה של מקום

פרק 8: אנשים בכפר שאול

א. העולים

בשעה שעברו בתי הכפר לידי משרד הבריאות נותרו במקום כ- 87 משפחות עולים ועוד 36 עולים בודדים במספר כללי של 328 נפש. בינהם נמצאו החולים שעתידים היו להישאר במקום ובכך להוות את תחילתו של בית החולים. העולים המתינו לסידור של מגורי קבע מחוץ לכפר בעיר ירושלים. אך עד שימצא להם פתרון, שהו הללו בחדרים ששימשו אותם עד עתה במסגרת בית העולים וניהלו חיים עצמאים. מכאן היו יוצאים בבוקר לעבודה ולכאן היו שבים בערב. היו עורכים את קניותיהם במכולת הסמוכה[1] או בשוק, וילדיהם היו לומדים בבתי ספר בקרית משה או בעיר. כך נוצר מצב בו עולים גרו בשכנות לחולי נפש, בעיה שנמשכה עד סוף שנות החמישים.

להלן טבלה המסכמת את מספרי העולים שגרו בתוך שטח בית החולים[2].

11-1951	328 עולים	87 משפחות	ו- 36 בודדים
3-1953	כ- 150 עולים	35 משפחות	ו- 22 בודדים
10-1954	כ- 80 עולים		
5-1955	63 עולים		
7-1955	48 עולים		
11-1955	35 עולים		
2-1956	כ- 30 עולים		
10-1956	כ- 25 עולים		
9-1957	15 עולים		
6-1958	4 עולים		
27-4-1959	אחרון העולים מתפנה.		

1. המכולת של משפחת נוימן, משפחה שעלתה מהונגריה והיתה גרה מחוץ למחנה-העולים בבית עם משק עזר.
2. שני הנתונים הראשונים מתוך תיק מס. S84/32 אצ״מ שאר הנתונים מתוך תיק מס. 12 'עולים בשטח בית החולים' אכ״ש.

כל אותה עת פעלה הסוכנות במרץ בשיתוף עם חברת 'עמידר' והמחלקה הסוציאלית בעירית ירושלים למצוא לעולים הנותרים מגורי קבע. לכשנמצא מקום מתאים פינתה משפחת העולים את חדרה בכפר שאול והחדר עבר מיד לשימוש בית החולים. לפעמים קרה שמשפחה אחת איכלסה חדר בודד בתוך בית שלם. איכלוס שאר החדרים בחולים התעכב בשל כך. לכן משפינתה המשפחה את החדר התפנה בעצם כל הבית והנהלת בית החולים היתה חופשית לשכן בו חולים. היו מקרים בהם עולים עזבו את החדר ומיד עם פינויו פלשה לתוכו משפחת עולים אחרת שגרה עד עתה בחדר סמוך וזאת במטרה לשפר את תנאי מגוריה. לא אחת התפתחו קטטות שהגיעו לתגרות ידיים, וכבר דיברתי על ה"שומר" שנשכר לצורך עניין זה[3].

לאט לאט השתנה יחס האוכלוסיה בכפר. מספר העולים ירד ובמקביל עלה מספר החולים. בכל זאת קצב העזיבה של העולים היה איטי מדי. התקווה שהעלתה בזמנה דבורה אלינר כי מגורים בסמוך לחולי נפש, יזרזו את העולים העקשניים לעזוב את בתיהם לא התאמתה. יתרה מכך עם הזמן עלו הדרישות. "כעת שאנו מבקשים מהעולים לעבור הם מנסים 'לסחוט' מאיתנו דירות שאין ביכולת הממשלה או הסוכנות היהודית לתת להם. אני חושש שהרבה זמן יעבור עד שפינוי כפר זה יושלם ומצטער שידינו קצרה מלעזור". כך כותב ד"ר גיורא יוספטל ראש מחלקת הקליטה של הסוכנות אל שר הבריאות דאז ד"ר סרלין[4]. ועוד קובל ד"ר יוספטל על כך שאין לה לסוכנות שום אמצעי משפטי לפנות דיירים אלו מהבתים[5]. היה זה מכתב תשובה לפנייתו של שר הבריאות אל הנהלת הסוכנות בה הוא מתריע על המצב המביש שנוצר דהיינו חולי נפש גרים בשכנות קרובה אל משפחות עולים המטופלים בילדים.

הלחץ על הסוכנות לפנות את העולים הגיע גם מחוץ לכותלי כפר שאול. למשל, בקשות חוזרות ונישנות היו מגיעות ממוסד בפרדס חנה הכורע תחת העומס ומבקש בדחיפות העברתם של כמה חולים קשים אל כפר שאול. אלא שחולים קשים לא יעלה על הדעת לשכנם כאן, במקום בו משפחות עולים בריאות מטופלות בילדים גרות בשכנות כה קרובה.

בתאריך - 18-10-54 כתב מקס בן משה דוח קצר על העולים הגרים בשטח בית החולים[6]. את הדוח שלח אל שירותי בריאות הנפש במשרד הבריאות:

הנדון: עולים הגרים בשטח בית החולים

לפני פתיחת בית החולים היה במקום בית עולים של הסוכנות היהודית. עם פתיחת ביה"ח החלו לפנות את העולים מהמקום, אך חלק מהם נשאר לגור במקום עד היום הזה. עולים אלה כ- 80 במספר ממשיכים לגור במקום, אף על פי שלחלק מהם הוצעו

3. ראה לעיל פרק 4.
4. אצ"מ S84/32 24-2-53.
5. מאוחר יותר נראה כי לא כך היה. נגד הסרבנים הוצאו צווי פינוי.
6. אכ"ש תיק מס. 12 'עולים בשטח בית החולים'.

שכונים וסדורים אחרים הם כנראה מבכרים לגור בכפר שאול. הוצאותיהם במקום הן קטנות, היות ואינם משלמים שכר דירה, מסי עיריה ומים וכן הם משתמשים בחולים לשליחויות ועבודות עזר קטנות אחרות.

1. סדורי הביוב בבתים בהם מתגוררים העולים אינם תקינים והם נוהגים לשפוך את המים המלוכלכים בחצרות וברחובות הפנימיים של ביה״ח וגורמים ללכלוך בכפר.

2. חדרי החולים אינם נעולים ויש תמיד אפשרות שלבנים ובגדים יוצאו משם, כמו כן יש והחולים מוכרים לעולים סדינים מרכוש ביה״ח.

3. משפחות העולים מטופלות בילדים המסתובבים בין החולים וקיים חשש שיקרה משהו שלא נוכל להיות אחראים לו.

4. לרגל הגדלת ביה״ח אנו זקוקים לחדרים נוספים ופנוי חדרים ע״י העולים יאפשר לנו לקלוט מספר חולים גדול יותר. ישנם חדרים ריקים שאין אנו משתמשים בהם בגלל העולים הגרים בשכנות לחדר זה או באותו בית. חדרים ריקים אלה טעונים תקון ויש להתאימם לחדרי חולים. יש בתים שאי אפשר לתקן ולשפץ כל עוד שחדר אחד או אחדים תפוסים ע״י העולים.

מסתבר, איפוא, שהמצאם של העולים בבית החולים מעכב את התפתחות המוסד וגורם נזק לבית החולים ע״י לכלוך המוסד והפרעה בסדר העבודה.

נבקשך לברר אם קימת אפשרות לפנויים משטח המוסד.

מ. בן משה
מזכיר ביה״ח

הקושי היה כפול. היה קושי במציאת מקום מגורים קבוע שיהיה מקובל על העולה ומשפחתו, והיה קושי אחר בקביעת גובה דמי הוויתור. דמי הוויתור היה סכום כסף שניתן לעולה במזומן כדי לסייע לו ולמשפחתו במעבר למקום מגורים חדש. משרד הבריאות אישר לכך תקציב מיוחד בסך 15,000 ל״י לרשות בית החולים. ״את הסכום יש לכלול בסעיף הוצאות חד פעמיות סעיף משנה דמי היתר״[7]. כמובן שגובה הסכום היה נושא למיקוח, והיו מקרים בהם עלו דרישות העולה לסכומים כאלה שהרשויות לא עמדו בהם. בלית ברירה הן פנו לעזרת המערכת המשפטית והוציאו נגד הסרבן צו פינוי, שנקרא, ׳צו תפיסת מקרקעים׳. יש לציין כי במשך השנים מאז קום המדינה יותר ויותר גברה הנטייה לא להשתמש באמצעי זה מטעמים משפטיים של זכויות האזרח ואם בכל זאת הוצא צו כזה היו מאפשרים לעולה לערער בפני ועדת ערעור נגד הצו. אם מצאה הועדה כי מה שהוצע לו מתאים או מניח את הדעת, נדחה ערעורו והוא חוייב למלא אחר צו הפינוי. אם עמד בסירובו, היה העולה עומד בפני אפשרות של פינוי בכוח על ידי המשטרה. ראה להלן לשון הצו.

7. מסמך חתום על ידי אליעזר יצב ממשרד הבריאות 30-9-56. שם.

חוק להסדר תפיסת מקרקעים בשעת חירום
תש"ט - 1949

<u>צו תפיסת המקרקעים</u>

תאריך: 27.1.1955 3.2.

תיק: 17/56/144

בתוקף סמכותי לפי סעיף 4 לחוק להסדר תפיסת המקרקעים בשעת חירום תש"ט - 1949,

אני מצווה על תפיסת מקרקעים:

לשם קיומם של שירותים ציבוריים חיוניים, את דירת מר ___ בת חדר ומטבח בקומה 1 3-2 בבית מס' 35 בכפר שאול, ולהעמידם מיד לרשות בית החולים לחולי נפש, כפר שאול, ירושלים בהנהלת משרד הבריאות ירושלים.

הרואה עצמו נפגע על ידי צו זה רשאי לערער עליו לפני ועדת הערעור תוך ארבעה עשר יום מיום מסירת הצו האמור כאמור בסעיף 21 לחוק.

הערעור יוגש לועדת הערעור בכתב בשני העתקים.
כתובת ועדת הערעור היא: בית המשפט המחוזי, ירושלים
שיכון אלטרנטיבי ניתן למשפחת   על ידי המדור הקליטה בצורת דירה בת 2 חדרים מטבח ונוחיות, בשכונה קטמון ה' בבית מס' 67 דירה מספר 4 בשכון עולים בירושלים.

...ריבאב
...ות מוסמכת.

מדינת ישראל
הממונה על מחוז ירושלים

אל:

משפחת   , בית 35 מס' 1 3-2 כפר שאול, ירושלים.
הנהלת בית החולים לחולי נפש, כפר שאול, ירושלים.
היועץ המשפטי, משרד הבריאות, ירושלים
רשות הפיתוח, ירושלים
פרקליט המחוז ירושלים
מפקד נפת הבירה, משטרת ישראל, ירושלים (3 העתקים)
להדביק על הדלת.

איור 18 צו תפיסת מקרקעים.
אכ״ש תיק מס. 12 ׳עולים בשטח בית החולים׳

בהליך זה היה צורך בשמירת כל הכללים הנלווים לו. כמובן כל זה בתנאי שהעולה מסרב להתפנות מרצון. בית החולים פונה לסוכנות, הסוכנות פונה ל׳עמידר׳, ׳עמידר׳ ממציא מסמך המוכיח שיש בידו דירה חלופית לעולה. לאחר חליפת מכתבים רשמיים עם הרשויות ובכללם כל הנימוקים המשכנעים מדוע יש להוציא צו זה, פונה הממונה על המחוז אל היועץ המשפטי הממשלתי בבקשה להוציא ׳צו תפיסת מקרקעים׳. על פי החוק הצו מוצמד על הדלת החיצונית של הבית בנוכחות עדים. במקביל יש להודיע לכל הרשויות הנוגעות בדבר על פעולה זו. הנה מקרה הממחיש בפנינו את המצב. אחד העולים[8] דרש שתימצא לו דירה ב׳בית מזמילי׳ הלוא היא קרית יובל אחרי מאמץ נמצאה לו שם דירה מתאימה בבית העולים. בכל זאת סירב הלה להתפנות בטענה שמגיעים לו גם דמי ויתור, הוא דרש 400 ל״י, סכום הגון שהיה גבוה בהרבה ממה שניתן לאחרים. גם דרישה זו נענתה אך הוא המשיך לעמוד בסירובו. ״קודם את הכסף במזומן״ טען ורק אחר כך ישקול להתפנות. ועוד כהנה וכהנה נסחב איתו העניין והפינוי מתעכב ואינו יוצא לפועל. הסוכנות נאלצה לפנות אל הממונה על מחוז ירושלים בבקשה להוציא נגד הסרבן צו פינוי. או אז נאות אותו עולה לפנות את חדרו בבית החולים ולעבור לביתו החדש. אחרי שהתפנה, הגם שישב כבר בביתו החדש הגיש ערעור על צו הפינוי בפני הועדה. זו האחרונה התכנסה ודנה במקרה ומצאה כי יש לדחות את ערעורו. הדירה שקיבל ב׳בית מזמילי׳ בצרוף סכום הכסף הנכבד די בהם לענות על דרישותיו.

בתאריך 27-4-1959 פינה אחרון העולים את ביתו שבשטח בית החולים. מכתבו של מ. בן משה, מכתב תודה על סיום פרשת העולים, מדבר בעד עצמו. המכתב נשלח לשורה ארוכה של אישים שהיו מעורבים בנושא.

א.נ.

הריט להודיעך כי מר. ארגמן, אחרון העולים אשר גרו בשטח מוסדנו פינה בערב חג הפסח את חדרו ומסר את המפתח לידינו.

חובה נעימה היא לנו להודות על אשר לא חסכת מאמצים ובעזרתך הפעילה נתאפשר הדבר.

יישר כוחך,

בכבוד רב,

מ. בן משה
מינהלן בית החולים

לא עוד עולים בשטח בית החולים. המקום **כולו** עובר לרשות החולים[9].

8. שמו מופיע בהתכתבות ענפה בין הנהלת בית החולים והרשויות השונות. שם.
9. בבתי הכפר דיר יאסין שהיו מחוץ לתחום בית החולים המשיכו העולים לגור. מבתים אלו לא היתה דרישה להתפנות.

ב. החולים

ראשיתה של אוכלוסית החולים היתה מקרב העולים החדשים.

"הננו למסור לכם שחיסלנו את בית העולים גבעת שאול ב'. חלק ניכר מהבתים נמסרו למשרד הבריאות לשם פתיחת מוסד לחולי נפש"

מתוך מכתב שנשלח על ידי מחלקת הקליטה של הסוכנות להנהלת עירית ירושלים בתאריך 16-8-51[10].

"כפי שנמסר לי הולכת ונשלמת מסירת הבתים בג.ש.ב. שנקבעו עבורכם. ברצוני להזכיר את הבטחתך שתקימו בשטח זה מוסד לדבילים מבוגרים ולדבילים מתבגרים בגיל 13-18. בשני המוסדות האלה תקלטו לא פחות מ- 100 איש ולראשונה מבין העולים החדשים הנמצאים בשערי עליה ובמחנות העולים".

מתוך מכתב ששלח ד"ר גיורא יוספטל מן הסוכנות אל מנהל משרד הבריאות ד"ר חיים שיבא 22-8-51[11].

ש. "את זוכרת מה היתה הסיבה להקמת בית חולים לחולי נפש ?

ת. כן, אני יכולה להגיד לך למה. העלייה שהגיעה ארצה הביאה עמה הרבה חולים, חולים שהגיעו ארצה כחולים, ואחרים שהגיעו בגלי העלייה, וכאן בתוך מחנות העולים, עקב קשיי עלייה הדרדר מצבם הנפשי. לא היה מקום לשכן אותם, שמו אותם בעכו עד כמה שאפשר היה, אבל עכו זה מבצר, בית סוהר. סגור. **היו הרבה חולים שהסתובבו ברחובות שנאספו והובאו לכאן.** המצב היה קשה.

ש. למה דוקא בכפר שאול ?

ת. כי זה היה מקום שאפשר היה לשים. פשוט המקום היה קיים".

מתוך ריאיון עם רות ברוזה[12].

10. אצ"מ S84/32.
11. שם.
12. רות ברוזה היתה האחות הראשית הראשונה בבית חולים כפר שאול. מאוחר יותר קיבלה משרה בכירה במשרד הבריאות ועזבה את בית החולים. הריאיון עמה נערך בביתה במוצא-ירושלים בחודש יוני 1991.

קטעים אלו ואחרים מעידים כי אכן ראשיתה של אוכלוסית החולים היתה מקרב העולים החדשים. ואמנם זו היתה הכוונה מלכתחילה. מיד לאחר חיסול המחנה, לצד האוכלוסיה הבריאה הממתינה לסידור, נותרו במקום כ- 30 חולים ובתוכם חולי נפש מקרב תושבי מחנה העולים.

החולים רוכזו כולם בחלק העליון של הכפר. כך עולה מתוך מכתבה של דבורה אלינר מן הסוכנות שקבלה על כך "כי זה למעלה מחודש ימים מאז נמסרו הבתים בחלק העליון לרשות משרד הבריאות ורק כ- 20 חולים שוכנו בהם עד כה"[13].

בלה לירון, אחות במקצועה, שהחלה לעבוד בכפר שאול בספטמבר 1951, מספרת[14]:

"הגעתי לכפר שאול בספטמבר 1951. חלק גדול של המבנים היו תפוסים על ידי העולים. בית החולים היה במבנה, המשמש היום כמחלקה ג'. שם למעשה היתה תחילת בית החולים[15]. כשאני באתי היו 14 חולים וכמה עובדים. זו היתה מחלקה אחת בלבד. כמה אנשים עבדו במשרד, במטבח ובשירותים, וזהו. במשך הזמן פינו את העולים וכל פעם שהתפנה חדר מעולים מיד אוכלס בחולים חדשים. היתה צפיפות גדולה בבתי חולים לחולי נפש במרכז הארץ".

עם הזמן החלו להגיע למקום חולים נוספים עולים אף הם, ממקומות שונים בארץ. אנו שומעים על כאלה שהגיעו מבתי חולים אחרים, כאלה שהגיעו מבתי עולים בהם שהו מרגע הגעתם לארץ, וכאלה שנאספו מה"רחובות" כפי שהתבטאה רות ברוזה. אחוז ניכר מהם היו עולים חדשים יוצאי אירופה מקרב ניצולי השואה. גרמנים רומנים הונגרים. בלטה במיוחד קבוצה של יהודים מגרמניה שהגיעו לארץ דרך סין, הם נשלחו לשם לאחר המלחמה כניצולי שואה. במשך כמה שנים שהו בסין וניהלו חיי קהילה סגורה ועצמאית, אף החולים שבהם שלחו לישראל ואלה הגיעו היישר לכפר שאול.

"כמובן שהם לא דיברו סינית אלא גרמנית. הם היו אנשים די מבוגרים, היה ביניהם שופט מברלין. אחד החולים היה בולאי בינלאומי היו לו בולים בערך של כסף רב, הוא היה אדם די מבוגר, הוא לא היה שומע טוב אבל היתה לו התכתבות ענפה עם תושבי חוץ, והם היו מחליפים בולים. רובם נשארו בכפר שאול ושהו פה הרבה שנים. במשך הזמן נפטרו. חלק נשלח לבתי חולים אחרים"[16].

13. אצ"מ S84/30 17-9-51.
14. בלה לירון המשיכה לעבוד בכפר שאול ממש עד ימים אלה של קיץ 1991. ראיון עמה נערך בתאריך 5-3-91 בכפר שאול.
15. הכוונה למבנים 15-14 לפי מפה מס. 3. מבנים אלה הועברו לרשות משרד הבריאות כבר בשלב הראשון. בהם רוכזו החולים תושבי מחנה העולים.
16. מתוך הריאיון עם בלה לירון.

"אבל היו חולים גם מהעליות הגדולות שבאו ממרוקו ומעירק. עולים באו לארץ עם כל המשפחה והיו מהם שנכנסו למשבר עקב קשיי העלייה והקליטה, אל נשכח כי אנשים הגיעו לארץ בדרך לא דרך. פעם ספרנו בכפר שאול כ- 17 שפות. הרבה השתמשנו בידיים הכי מעט דיברו עברית. כמובן שדי מהר התווספו גם כאלה"[17].

ג. נשים

דבר אחד היה משותף לכל החולים. כולם היו גברים, כפר שאול החל את דרכו כבית חולים לגברים בלבד. "הרבה שנים לא היו נשים" מספרת בלה לירון, "אנחנו ידענו שזה מצב לא נורמלי, כשהיינו עושים מסיבות גדולות, פורים, חנוכה, היינו מזמינים נשים מבתי חולים אחרים. 'רוזנבלט', 'טרנובסקי'[18], עשרות נשים היו מגיעות כל פעם". ד"ר שוסברגר שהיה מנהל בית החולים פסח על שתי הסעיפים. מצד אחד היה מודע לצורך ההכרחי ולתפקיד החשוב שיש לנוכחותן של הנשים ביצירת חברה נורמלית. מצד שני היה חשש. חשש מהמיפגש בין נשים וגברים במיוחד במסגרת זו. בקרב החולים היתה זו בעיה כאובה והדים לכך אנו פוגשים באחד המכתבים שהגיע אל המדור 'מכתבים למערכת' בעיתון 'עולמנו'.

וזו לשון המכתב[19]:

מערכת נכבדה,

מעל דפי עתוננו זה הייתי רוצה להביא בקיצור נמרץ אחת מן הבעיות המשותפות לכולם בכפר שאול. הכפר בנוי כקהילה בזעיר אנפין. אנו משתדלים ליצור ולעודד אוירה חברתית מלאה בכל המובנים. פעילויות שונות תופשות מקום בחברתנו ויוצרות אוירה טובה ונעימה. לצערנו נתקלים אנו תמיד בחסרון הבחורות. כל מסיבה ומסיבה אשר אנו מסבים בה, לאו דוקא ריקודים, מביאה אותנו שוב ושוב לבחורות, יותר נכון לחסרונן. מובן מאליו שחסרון כזה מקשה עלינו מאד ביצירת האוירה הרצויה בהשרית רוח חברה של ממש. אני בטוח כי קימת אפשרות להקמת מחלקת נשים בכפר שאול לו רק תהיה **אוזן קשבת** לבעיה, אינני מאמין כי הקשיים מרובים מדי וודאי שישנם מכשולים רבים בדרך לביצוע אך אם יכירו בדחיפות הבעיה, יגיעו גם למסקנה שהפתרון אינו רחוק והעיקר מציאותי ומוסיף לא מעט למצב החברתי והנפשי שלנו כאן בכפר.

אם רצון כאן הכל כאן

בב"ח

פנחס פרנק

17. מתוך הריאיון עם רות ברוזה.
18. בתי חולים פרטיים לחולי נפש שהיו בשכנות לכפר שאול.
19. גליון מס. 2 שנת 1955 מדור 'מכתבים למערכת'. המכתב הובא כלשונו. פנחס פרנק, עובד סוציאלי, היה אחד מאנשי הצוות שהיה פעיל בהוצאת העיתון.

אפילו בקרב הצוות המטפל היו כאלה שהתנגדו להבאת הנשים. על כך ניתן ללמוד מתוך הדברים שכתבה רות ליבוביץ לזכרו של ד״ר שוסברגר[20]. ״זוכרים כמה ד״ר שיבר הזקנה חששה מה יהיה אם יביאו נשים חולות לכפר ׳זה יהיה פספורט לכל מיני בעיות׳ היתה אומרת״.

אכן לד״ר שוסברגר היתה אוזן קשבת והוא הכיר בדחיפות הבעיה. לאחר לבטים לא קלים שעל קיומם יכולים להעיד עשרות המכתבים שנכתבו בנושא, מביא ד״ר שוסברגר את הבעיה בפני הממונים על כך במשרד הבריאות. טיעונו העיקרי היה כי הסכנה הנובעת מאישפוז ממושך במסגרת כפר עבודה פתוח בתנאים של חברת גברים בלבד, גדולה בהרבה מהסכנה הנובעת ממקרים בודדים של מגע מיני בלתי רצוי בתנאים של טיפול חופשי מעורב. לעומת זאת, התועלת הנפשית והחברתית עולה לעין ערוך לגבי כל החולים כולם. הוא מצידו, בשיתוף עם הצוות, יעשה את כל המאמצים לתמוך במצב החדש, ולטובת הכלל מתחייב לטפל באופן אינדיבידואלי בכל אותם מקרים חריגים[21].

אחרי עבודת שכנוע הוחלט להביא נשים לכפר שאול. היה זה בשנת 1959. בשלב ראשון היה מספרן מצומצם. כשתים עשרה בלבד והן רוכזו כולן במבנה המוכר לנו כיום כמחלקה ד׳ (בית מס. 2)[22]. כשנסגר בית החולים בעכו, ביקשה הנהלת כפר שאול לשלוח אליה בעיקר נשים. משעלה מספרן העבירו את כולן למבנה אחר גדול יותר, (בית מס. 13 14 15 - מחלקה ג׳). מחלקה שהיתה כולה על טהרת הגזע הנשי[23]. רק כעבור כמה שנים משנראה היה בעליל כי נוכחותן של נשים בכפר אין בה מן ״הסכנה״ נאותו לפזר את הנשים בין שאר מחלקות בית החולים.

ברצוננו להביא קטע ממכתב ששלח ד״ר שוסברגר למערכת ׳עולמנו׳ בנושא הנשים[24]. בין השאר משקף המאמר את לבטיו של הרופא והחולה כאחד.

לכבוד
מערכת ׳עולמנו׳

חברים נכבדים,

... אם כן, ואם אנו יוצאים מנקודת מוצא שכל חולה הוא קודם כל בן אדם, הרינו מתחיבים בכך לסמוך על כל אחד עד כמה שאפשר ולא לזקוף כל הפרעה על מחלתו דוקא. חולה נפש ״רשאי״ בודאי להיות עצוב יתר על המידה, חשדן יתר על המידה או

20. מתוך בטאון ׳עולמנו׳ גליון 92 שנת 1987.
21. מכתב מ- 15-6-58 גנ״מ גל/3484 1/0/220.
22. על פי מרדכי ורסנו. ׳מוטקה׳ החל עבודתו כאח בכפר שאול בשנת 1953.
23. חנה אטיאס היתה אחות אחראית ראשונה במחלקה זו.
24. גליון 29 אוקטובר 1959.

מוגבל בהגיונו ותו לא. זוכרני את מאמריהם של מ. ג. ומ. ס. על הנושאים האלה, אך מי שמע עוד כדבר הזה שחולה רק בגלל שחלה עליו הגדרה רפואית חפשי למעשים בלתי אחראיים לגבי חבריו החולים ולגבי חבריו האזרחיים שוי הזכיות עמו, המטפלים הפרסונל או הרופאים.

במילים אחרות בו בזמן שהשגעון מפריע להגיון אינו מוכרח דוקא להפריע להגינות. כידוע עודד אותנו נמוק זה לפתוח את מחלקת הנשים. חיים חברתיים בחברת גברים בלבד נראים מלאכותיים, ואם כי מדובר בחולות, ידענו שהשתתפותן בהצגות ובריקודים השתתפותם בעבודות משק הבית, תעזור ליצור את האוירה הביתית שאנו שואפים לה. בודאי נחוץ שנקח בחשבון גם תגובות רגשיות רגילות, תגובות של בנות במסגרת חברת גברים. סקרנות, קנאה ותקוה לקשרים אישיים יותר. הגבול לתגובות אלה מוגדר ע״י הגיון ועל ידי ההגינות ורק במקרים חולניים יהיה צורך בקביעת הגבול ע״י רופא או המטפל.

הגיע לידי מכתב תלונה המתאר את מוסדנו כג׳ונגל ההופך את מחלקת נשים לבית בושת ואת החולות בו אפילו את האחיות העומלות בעבודה מסורה כקורבנות לתקפנות בלתי מרוסנת. המתלונן מפחד פן הנשים במוסדנו תיפולנה קורבנות חסרות ישע למעשי אלימות הנתמכים לפי דעת המתלונן ע״י המטפלים האחראיים והוא דורש פעולה מהירה (סגירת מחלקת נשים) בעוד מועד.

דעתי, שרכשתי לי אותה בפגישות רבות עם המחלימים בכפר שאול, היא שכפר שאול אינו חייב להיפך לג׳ונגל והדבר לא תלוי בפקוח וכפיה (ואולי ריסון והרגעה מלאכותיים) אלא בהחלטתנו החברתית החופשית.

מי שאיכפת לו מן הכפר ישמור על הסדר וההגינות בו, מרצונו הטוב ובשיתוף פעולה עם חבריו המחלימים. תקותי שגם כותב תלונה זו ימצא דרך להפיץ הבנה במקום להתלונן. כמובן חובתי היא להעביר את התלונה לרשויות המתאימות, ולבקש חקירה מתאימה. אך סבורני שעתיד מוסדנו תלוי בדברים האלה:

אם נוכל לפתח הגינות חברתית רגילה אז נוכל להמשיך בצורת חברה כפרית המרפאה את תושביה, אם נצטרך לסמוך על משמעת, כפיה ורסון מלאכותי הרי לא נוכל לדבר עוד על כפר ומוטב לחפש מחדש את השלט הישן והפסול.

בכל הכבוד,

ד״ר י. שוסברגר

כיום מפוזרות הנשים בין כל המחלקות, ניתן למצוא אותן בכל בית מבתי הכפר כשהן גרות במשותף חדרי נשים לצד חדרי גברים. למרות העובדה שמספרן קטן ממספר הגברים ללא ספק נוכחותן תורמת רבות לאיזון הטבעי ולהרגשת הביתיות הקיימת בכפר שאול.

"כי אשה משנה את הנוף וכל אחד מהחולים השתדל להראות יותר נאה, אסתטי ובאמת היו הרבה חברויות יפות והיו גם זוגות שנישאו". דברי בלה לירון.

נחטא אם לא נזכיר קבוצת חולות ששהו במקום עוד מתחילת דרכו של בית החולים. היתה זו קבוצת נשים שהיו חולות שחפת. הן שוכנו במקום מבודד, בקצה הדרום מזרחי של הכפר, במבנה המוכר לנו כיום כמחלקה ש' (בית מס. 25, 24) בידודן היה בשל מחלת השחפת ובדרך כלל נמנע כל מגע בינן ובין שאר החולים[25]. בחודש מאי, בשנת 1956 הועברה כל מחלקת השחפת על כל 25 החולות שבה לבית חולים אחר 'נוה און' שהיה בית חולים מיוחד לחולי שחפת[26]. המבנה התפנה לשיכונם של חולים אחרים.

25. השימוש במלה 'בדרך כלל' נעשה בשל אופיה של מחלת השחפת. אצל חולי שחפת קיים מצב אקטיבי בו החולה יכול להדביק אחרים ומצב פאסיבי בו אין סכנת הדבקה. במקרה כזה, אם המצב הנפשי איפשר, יכולה היתה החולה להסתובב חופשי בכפר. דברי רות ברוזה.

26. מתוך דוח שנתי של פעולות המוסד בשנים 1956/57 תיק 'תכניות כפר שאול' דוחות 13ב' אכ"ש.

פרק 9: קשרים

ד"ר יוחנן שוסברגר ז"ל 1914—1987

עתה משלמדנו אודות המקום, כיצד התהווה, כיצד פעל ומי היו דייריו, הגיעה העת לדבר על האיש שעמד באותן שנים בראש מפעל זה - ד"ר יוחנן שוסברגר. אין הכוונה לסכם את דמותו, או את דרך מחשבתו. גם כשהלך לעולמו וחברי מערכת 'עולמנו' הוציאו גליון מיוחד לזכרו[1] היתה תחושה כי לא הכל נאמר, וכי ניתן היה להמשיך ולספר.

ד"ר יוחנן שוסברגר, "ינוש" כפי שלעיתים היה מכונה, נולד בבודפשט בשנת 1914. הוא למד רפואה באוסטריה והגיע לארץ בשנת 1941. מספר שנים שירת כרופא בחיל רפואה של הצבא הבריטי. את ההתמחות בפסיכיאטריה עשה בבית חולים 'באר יעקב' שהיה אז בית חולים צבאי פסיכיאטרי. לירושלים הגיע בשנת 1951 והחל לעבוד בכפר שאול כפסיכיאטר תחת פיקודו של ד"ר אוטו פלדמן שהיה מנהל בית החולים. בראשית שנת 1954, קיבל ד"ר אוטו פלדמן תפקיד בכיר במשרד הבריאות - ראש האגף לבריאות הנפש. ד"ר שוסברגר, שהיה סגנו, תפס את מקומו כמנהל בית החולים כפר עבודה ממשלתי- כפר שאול. במשך כ- 20 שנה שימש ד"ר שוסברגר בתפקיד זה. הוא טווה וטבע את חותם דמותו, בדמותו המתהווה של בית החולים. חברו לו יחדיו אנשי צוות וחולים שחשו את אנרגיית העשייה המקרינה מתוכו.

עם השנים הפך הכפר הקטן לבית חולים מפורסם וידוע.

כך כתבה בלה אפרתי לזכרו[2]:

..."לומר הייתי בכפר שאול במשך עשר שנים זה לנסות לתת בטוי למשמעותה של תקופה עשירה המקפלת בחובה דרך ארוכה של למידה וצמיחה במחיצתו של ד"ר שוסברגר ז"ל. במחיצתו של אדם שהיה בשבילנו מורה ומנהיג, יועץ ומדריך איש יצירה שופע רעיונות מלא כרמון רחב אופקים שעורר בנו רגשות יראה והערצה, רצון ללמוד, ולעשות לנסות ולפתח לעזור ולטפל.

המבנים לא התאימו לבית החולים. התנאים הסניטריים ותנאי הסביבה לא הלמו את הצרכים, משאבי כח אדם-וכסף היו מצומצמים ביותר, אבל ד"ר שוסברגר ידע שרק בעזרת רוח צוות ועבודת צוות ניתן יהיה להתגבר על מכשולי היומיום וליצור אוירה חמה

1. 'לזכרו של ד"ר י. שוסברגר' 'עולמנו' גליון 92 מרץ 1987.
2. שם.

ומקבלת. הוא ניסה בכל דרך לשלב עבודת חולים ומטפלים להשגת מטרה משותפת - שקום הכפר המוזנח והפיכתו לכפר עבודה טפולי שקומי. הוא דאג לכך שכל עובד בכפר, פועל ופקיד, מרכז משק ומחסנאי, טבח וגנן ידעו שהם נמצאים בכפר ועובדים בתוכו קודם כל למען החולים. לכן הם חייבים להיות בקשר עם החולים ולשלב אותם בתהליך העשיה. מתוך תפישה זו של העבודה, כמסגרת המקנה הרגלים ובונה קשרים בין אנשים ועם אנשים בכל שפה ובכל רמה, הוא ראה באנשי המקצוע: מרפאים בעיסוק עובדים סוציאליים, פסיכולוגים אחים ואחיות, מדריכים לאנשי המשק שהשתלבו בעשיה הטפולית. כך הוקמו גן ירק וגן נוי פינת חי לגידול חיות נסוי עבור הפקולטה לרפואה, נסללו שבילים ונבנו טרסות, נטעו עצים שופצו מעברים וכפר שאול הפך אט אט ממקום קרח ומוזנח לפינה ירוקה".

מרבית השנים גר ד"ר שוסברגר בתוך הכפר וכמוהו עוד מספר לא קטן מאנשי הצוות. עובדה זו השפיעה רבות על מערכת היחסים והקשרים בין אנשי הצוות בינם לבין עצמם ובינם לבין החולים.

"כשנודע לי לראשונה שבתוך שטח בית החולים, בבית, במרכז בית החולים, גר ד"ר שוסברגר ובני משפחתו וילדיו היו עוד צעירים וקטנים. והתמידו לגור פה מספר שנים נכבד, וכי עוד מספר עובדים עם בני משפחותיהם גרים פה, הוכיתי בתדהמה ותוך כדי כך עיכלתי זאת והבינותי פשר הדבר"[3].

"בשנות החמישים הגענו קבוצה של סטודנטים לעבוד בכפר שאול כשרובנו אף עברנו לגור בכפר, היה זה בשביל כולנו מפגש ראשון עם עולם חולים. אולם מה שאפיין כבר אז את כפר שאול הוא חוסר המחיצות בין חולים לבריאים. בין בתי הכפר עדיין התגוררו משפחות שנותרו מן המעברה, וכך מצאת אף ילדים משחקים בין חדרי החולים. כן, גם מצאת שם אנשי צוות מתגוררים בחדרים מפוזרים בכפר כשלא פעם הם שוהים עם החולים גם בשעות הפנאי שלהם בערבים. ד"ר שוסברגר שאף הוא התגורר פרק זמן בכפר השרה את האוירה הבלתי אמצעית הזו שעזרה לגשר בין הצוות למטופלים"[4].

3. שרה בת דוד פלקוב. שם.
4. ד"ר יעקב לרנר. שם. כיום משמש ד"ר לרנר כמנהל ביה"ח 'איתנים'.

הסתדרות מדיצינית הדסה
HADASSAH MEDICAL ORGANIZATION
בית החולים האוניברסיטאי של הדסה ע״ש מאיר דה רוטשילד
Mayer de Rothschild Hadassah University Hospital

Jerusalem · P. O. B. 499 ת.ד. · ירושלים
Phones 62551 · 4343 טלפונים · Cables HADASSAH לטלגרמות

מח׳ לפסיכיאטריה Dept.
Ref. No. מספר
27.10.1959

1/0/220

דחוף
ביד

לכבוד
ד״ר ל. מילר
ראש שרותי בריאות הנפש
משרד הבריאות
ירושלים

ד״ר מילר הנכבד,

בהתאם לשיחתנו עם ד״ר שוסברגר הננו מציעים שקבוצות של 10 תלמידי רפואה של השנה החמישית, המבלות בכל פעם 3 שבועות במחלקתנו, יבקרו יום אחד בשבוע בכפר שאול לשם עיון והסתכלות, וזאת במשך שנת הלימודים 1960/59. המדובר ב-4 קבוצות. הסתדרות מדיצינית הדסה תשא בכל ההוצאות הכרוכות בביקורים אלה.

נודה לך אם תואיל לאשר את הסכמתך לתכנית המוצעת.

בכבוד רב

פרופ. י. צלרמאיר
מנהל
מח׳ לפסיכיאטריה

העתק: ד״ר ק.י. מן

איור 19 סטודנטים לרפואה באים להשתלמות בכפר שאול.
גנ״מ גל/3484 1/0/220.

כמובן שלא כל אנשי הצוות גרו בין כותלי הכפר. מרביתם גרו מחוץ לבית חולים והיו מגיעים כל יום לעבודה. אלה גם אלה חשו קשר אישי לחולים ולמקום. האווירה הכללית היתה יצירת מסגרת משפחתית וחמה תוך שמירה על כבודו של החולה והגנה עליו מפני ה״חוץ״. לא תמיד היו התפקידים מוגדרים לחלוטין וכל אחד מהצוות תרם לפי יכולתו וכישוריו.

רות ברוזה מספרת על מגורי הצוות בשטח בית החולים: ״אני עצמי לא גרתי במקום, בכל זאת הילדים שלי היו באים הרבה מאוד לבית החולים. בכל הזדמנות, במסיבות ובחגים. בחופשות בית הספר היו משתתפים בפועל עם החולים במסגרת הפעילות של הריפוי בעיסוק. הרבה פעמים הזמנתי חולים אלי הביתה. העובדה שד״ר שוסברגר התגורר במקום תרמה לאווירה של טבעיות וצורת חיים נורמאלית בקרב החולים. זה עזר לאווירה המשפחתית״.

בבית החולים שררה אווירה ייחודית. צוות העובדים והמטופלים היו קשורים יחדיו באווירה של קהילה ומשפחה. מדי שבוע נעשו ישיבות צוות שהיו בעצם מפגשים בין מטפלים ומטופלים. השיחות ביניהם האף שהיו לעיתים קשות תרמו לפתיחות ולקשר בין שני הצדדים.

״מי מאתנו לא זוכר את ישיבות הצוות בהן היה ד״ר שוסברגר מצליח ליצור קשר שיחה אינטימי ואמיתי אפילו עם החולה המנותק ביותר ואפילו בנוכחות צוות שלם״.[5]

שיתוף פעולה עם החולים היה אחד העקרונות החשובים ביחסו של הצוות המטפל בכפר שאול. אין טוב מן הקטע הבא להמחיש זאת בפנינו:

5. רות ליבוביץ. שם.

מתוך בטאון 'עולמנו' גליון 4, אוקטובר 1955.

הועד המשותף.

כידוע לכולכם הוחלט על בחירת ועד, אשר ישתתפו בו חולים ועובדים גם יחד. הננו רוצים להסביר לכם את ערכו ותפקידו של הועד הזה. לא בבֹת אחת הגענו לידי הרעיון. היו סיבות לכך אשר הניעו אותנו ליצירתו של הועד.

הסיבה העיקרית נעוצה בתלונות מצד החולים לגבי העובדים, על אופן גישתם למילוי תפקידם אשר מעורר לפעמים התמרמרות שאפשר להרחיקה ע״י ברורים משותפים ורצון טוב. לשם כך נקבעה באחד הימים אסיפה משותפת לשפור היחסים. אחרי הדיונים בישיבה הזאת, שבה השתתפו מעובדי המוסד והרופאים ואחרי שמיעת דעתם של שני הצדדים המעוניינים נשארה רק השאלה, כיצד להוציא לפועל - כיצד להגשים את הרצון הטוב משני הצדדים לשפור היחסים. שכן בהצלחתו של הדבר הזה תיוצר אוירה נוחה הן לעובדים לשם מלוי תפקידם והן לחייהם של החולים בבית החולים.

אז באה הצעתו של ד״ר שוסברגר ליצירתו של הועד המשותף, הצעה שנתקבלה על דעת כולם. החלט לבחור בחמישה אנשים, שנים מבין העובדים ושלושה מבין החולים, אשר יתענינו בכוון זה במשותף ויפעלו למען שפור היחסים. הועד ישתדל להסיר את כל המכשולים העומדים בדרכה של יצירת יחסים שבהגינות והבנה בין החולים והעובדים. כך שהדבר יחול על שני הצדדים גם יחד.

פעולתו של הועד חשובה במיוחד לחולים הבאים במגע יום יומי עם העובדים לשם ספוק צרכיהם השונים והם מעונינים להשיגם ללא התרגזויות והתמרמרויות כי הם מעונינים שיתחשבו בהם כבני אדם.

ע״י הפעולה המשותפת הזאת יש לקוות שדעתו של הועד תהיה מקובלת על שני הצדדים והחלטותיו תתקבלנה בשביעות רצון כללית כך שיוכלו להתחשב בו כבחלק אינטגרלי של ארגון המוסד עם אותן זכיות הביצוע. כפי שהחלט בועדת הבחירות שנבחרה באותה ישיבה תתקיימנה הבחירות ביום השישי, היום האחרון בחנוכה בשעות 9-1 לפנה״צ בחדר האוכל. בבחירות ישתתפו כל החולים והעובדים. הבחירות תתנהלנה בצורה דלקמן:

4 מבין העובדים שמתוכם יש לבחור 2 (שנים)

מיה בן משה

יעל בלבן

משה לבוביץ

קרל מאיר

מבין החולים שמתוכם יש לבחור 3 (שלושה)[6]

ש. ס.

ש. כ.

ג. כ.

י. ד.

ח. ה.

א. ז.

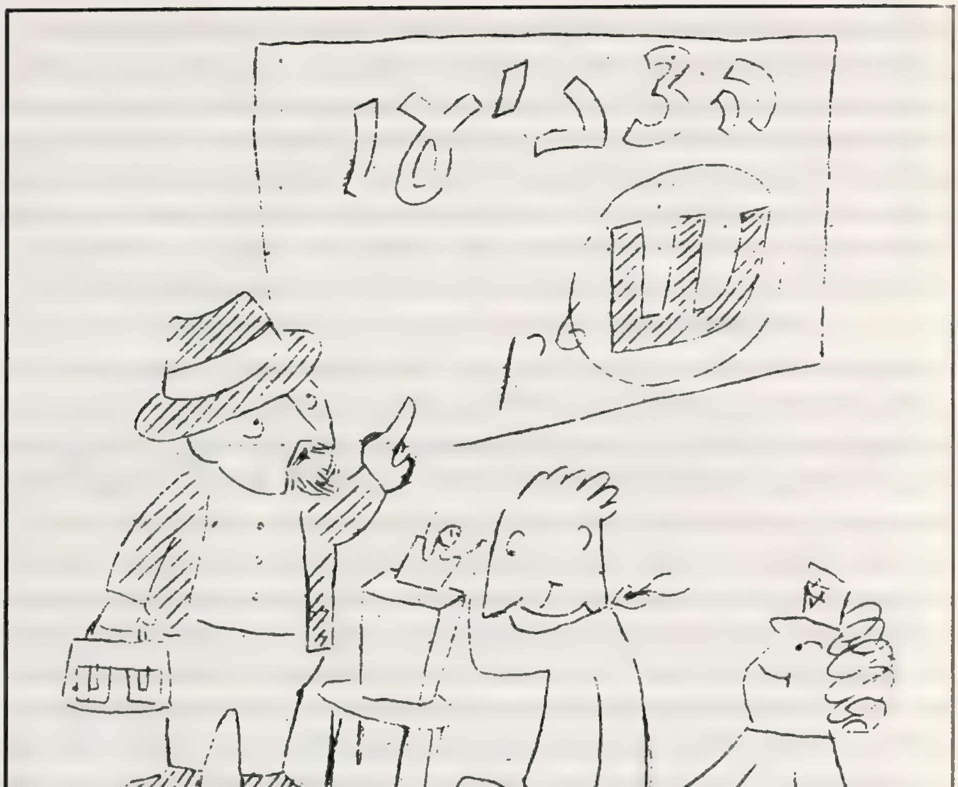
א. ס.

עליכם למחוק את שמותיהם של האנשים שאינכם מעוניינים בבחירתם ולהשאיר את החמישה שהנכם בוחרים.

הסברנו לכם את מהותו של הועד המשותף, לכו כולכם לקלפי ביום השישי בשעות 9-1 ובחרו בחמשת האנשים שישמשו גרעין להטבת היחסים בין העובדים והחולים, דבר החשוב לשפורה של האוירה הכללית של כל פרט ופרט ופעולתו של המוסד בכללותו, כי העובדים והחולים הינם שני צדיה של אותה מטבע עצמה.

ועדת הבחירות

6. שמות החולים מובאים בראשי תיבות בשל החסיון הרפואי.

איור 20 דף בחירות
'עולמנו' גליון 11 1957

כאמור, מיום היווסדו היה כפר שאול בית חולים פתוח, והשער שעמד בכניסה לבית חולים שימש יותר כסמל. מסביב היה כל השטח בלתי מגודר והחולים היו רשאים לצאת ולהיכנס כל אימת שחפצו בכך. המגבלה היחידה שהעמיד המטפל בפני יציאותיו של החולה היתה בטרם יעזוב את בית החולים עליו להודיע זאת לאחד המטפלים על מנת לחסוך "הרבה דפיקות לב" כפי שהגדירה זאת בלה לירון "תמיד נהגנו לומר להם, לחולים, אם אתם הולכים העירה, בואו ותגידו לנו, כדי שלא נחפש אתכם, כדי שנדע שאתם חוזרים ואנו מחכים לכם לארוחת הערב או לתרופות"[7]. בדרך כלל שמרו החולים על הכללים ולפני צאתם היו מודיעים לאחד מאנשי הצוות. הם היו יוצאים לקניות, לשוק, העירה לטיול קצר וכמובן מי שמצבו איפשר זאת היה יוצא לעבודה.

אחד המקומות שהיה מבוקש וזמין בקרב אוכלוסית החולים היה המושב השכן גבעת שאול. תושבי שכונה זו היו אף הם ניצולי שואה בעיקר מהונגריה שהגיעו לארץ בדרך לא דרך. הם הובאו לכאן מתוך מחנות העולים על ידי 'אגודת ישראל' ומחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית במטרה להקים במקום מושב עובדים חקלאי[8].

מספר שנים השקיעו אנשים אלה בהקמת ההריסות ובהכשרת הקרקע שבסביבה. כל משפחה קיבלה רפת ולול וחלקת מטעים בהם היו צריכים לטפל. לא תמיד עמדו בני המשפחה בנטל העבודה. מדי פעם היו נזקקים לתוספת של ידיים עובדות אותן היו יכולים לקבל בקלות רבה מקרב אוכלוסית בית החולים השכן. החולים היו שמחים לעזור האף שהתמורה הכספית לא תמיד היתה הוגנת. כאן התחבטה הנהלת בית החולים בשיתוף עם הצוות המטפל בשאלה העקרונית האם יש להפסיק קשר זה. על פניו, נדמה היה כי בבסיסו הינו קשר כלכלי אנוכי מצד אנשי המושב, מאידך יש לראות את טובת החולה המוצא לעצמו עניין רב בעיסוק זה של עבודה ברפת או בלול ועוד שכר בצידה זעום עד כמה שיהיה.

במיוחד התחבט ד"ר שוסברגר. הלוא על פי הוראה שלו יכול קשר זה להיפסק מיד, אך הוא הבין את המשמעות שיש להוראה כזו, ולא חרץ גורלות. רק ביקש לוודא שכבודו של החולה לא נרמס, וכי עובדת סוציאלית מטעם בית החולים תהיה מעורבת בכך.

לשאלה האם היה לחולים קשר עם האוכלוסיה בחוץ ענתה בלה לירון:

"לפני הרבה שנים היה פה מושב. היו אלה קבוצות הונגרים שניסו לנהל מושב, אך בעצם זה אף פעם לא היה ממש כך, היו קצת תרנגולות וקצת פרות. והיה אדון קרפ המפורסם, קצת לא לטובה (אבל הוא כבר לא בחיים) היו לו פרות, חולים עבדו אצלו והוא קצת ניצל, כשנודע לנו העניין נכנסה העובדת הסוציאלית לתמונה והיתה אתו

7. מתוך הריאיון עם בלה לירון.
8. ראה לעיל פרק 2.

בקשר. אנחנו דרשנו שלפחות ישלם בהתאם. היה לו בחורצ'יק קצת מפגר וקצת חולה נפש שבשבילו העבודה ברפת הזאת היתה הכול. הוא עבד שעות רבות וקיבל תמורה מאוד קטנה. והיו תמיד ויכוחים במחלקה אם להוציא אותו, ולנתק את הקשר או להמשיך. בכל פעם שבאה עובדת סוציאלית חדשה או רופא חדש בכל זאת תמיד החליטו לא לנתק אותו מעיסוקו זה. זה היה בשבילו החיים, הפרות האלה החיות האלה נתנו לו הרגשה בלתי רגילה. הוא התייחס אל הפרות כמו שאנחנו מגדלים ילדים עם כל הרגש של חום ושמחה... והוא היה נותן לו תמורה מאוד קטנה. אבל יחד עם זאת היתה לו גם הרגשה מאוד טובה מבחינה זאת שהמשפחה גם התייחסה אליו מאוד יפה. הוא אכל שם. אוכל טוב, אוכל ביתי ..."

כמובן שבנסיבות אלו ראתה הנהלת בית החולים בראשונה את טובת החולה, ועל כן נהגה כפי שנהגה, גם אם ההיגיון חייב להפסיק לאלתר קשר זה.

ההתחככות עם השכנים תושבי המושב הסמוך לא תמיד התקבלה באהדה. המחשבה שבסמוך להם קיים בית חולים לחולי נפש הטרידה אותם והסובלנות היתה מהם והלאה. בתיקי הארכיון אנו מוצאים מכתבי תלונה שונים שנשלחו להנהלת בית החולים. מתוכם ניתן ללמוד על מקרים של האשמת החולים בהטרדת ילדי המושב, בשריפת בית כנסת, בהזנחת מערכת הביוב של בית החולים דבר שגרם למפגע תברואתי בשטח המושב, אפשר שחלק מהטענות היו צודקות ואכן הנהלת בית החולים התייחסה בכובד ראש למכתבי התלונה שהגיעו. אך ללא ספק לא תמיד היו הטוענים משוחררים לחלוטין מן המוסכמות הקיימות של תפישת החברה את חולי הנפש. במילים אחרות עצם קיומו של בית חולים לחולי נפש הפועל כמוסד פתוח בשכנות כה סמוכה לא נתן להם מנוח. הגדיל לעשות הועד השכונתי של גבעת שאול ב' עת שיגר מכתב תלונה אל מר גרשון אגרון, ראש עירית ירושלים דאז, ובו שיטח את תלונותיו[9]:

4.9.58

אנו תושבי שכונה זו עלינו למקום זה לפני כ- 10 שנים. מיד אחרי קום המדינה ולאחר שבאנו ארצה ממחנות ההשמדה של הנאצים דרך קפריסין ומחנות העולים בארץ הובאנו למקום הזה ע"י תנועת פועלי אגודת ישראל ומחלקת ההתישבות של הסוכנות היהודית במטרה להקים מושב עובדים חקלאי במקום הכפר הערבי שהיה ידוע לשימצה בשמו ידיר יאסין'.

ואמנם במשך שנתיים וחצי בערך השקענו את כל כוחנו בהקמת ההריסות, הכשרת הקרקע והמטעים שבסביבה. קיבלנו רפת ולולים לכל משפחה, והאמנו שהגענו אל

9. גנ"מ גל/3484 1/0/220-2 המכתב מובא כלשונו.

המנוחה ואל הנחלה. אולם לדאבוננו ולאכזבתנו הרבה חוסלה באפן פתאומי כל התכנית הזאת היות וכל הסביבה העברה לשטח שפוטה של עירית ירושלים כאזור עירוני... עם תם משבר זה שוב מופרעת מנוחתנו מצד בית החולים שנפתח במקום לאחר שמחלקת הקליטה חיסלה את בית העולים שהיה במקום לפני כן... אולם כל זה אינו יכול לשחרר את כל המוסדות האחראים מלדאוג לאלו שבאו למקום מתוך מטרות נעלות עוד בטרם שהוקם בית העולים ובית החולים של עכשיו.

העתקים נשלחו להנהלת בית החולים כפר שאול, למשרד הבריאות, למשרד הפנים ול׳רשות הפיתוח׳.

לא בעלמה נתנו לפרק שלפנינו את השם ״קשרים״. בית חולים המשרת אוכלוסיה של חולי נפש מבוסס בראש וראשונה על קשרים. ראינו אם כן שהקשרים בתוך משפחת כפר שאול היו קרובים והדוקים וזאת הודות לצוות העובדים במקום וד״ר שוסברגר בראשם. הבעיה היתה ״קשרי החוץ״ שם נתקלה מערכת הבריאות בהתנגדות החברה ובראייה מעוותת את חולי הנפש. כאן נדרש ד״ר שוסברגר להרבה עבודת שכנוע. אולי את החברה בחוץ לא הצליח לשנות אך בתוך משפחתו, משפחת כפר שאול, הצליח ד״ר שוסברגר בשיתוף עם אנשי צוותו לטעת בחולים הרגשה של בית וביטחון.

״מוסדנו כמוסד ממשלתי צבורי, יעמוד בכל תוקף לימינו של מר אלמוני כשהוא יצטרך להלחם על זכויותיו״.

כך כתב ד״ר שוסברגר במכתב תשובה לטענות ״דיירי הבית״[10]. חליפת המכתבים בסוגיה זו מובאת במלואה בסוף הפרק הבא.

10. ׳עולמנו׳ גליון 15 שנת 1957.

פרק 10: עשייה

"כפר עבודה לשם מה ? / ד"ר י. שוסברגר

כשנודע על קיום כפר שאול בציבור נשאלת לא פעם השאלה כפר עבודה מהו ?

לפי כל התקנות זה מוסד לריפוי חולים ולא בית חולים. כפר עבודה, ומי העובדים בו? שאלוני, האם בכלל הממשלה מעסיקה "פרסונל" והאם שרותי הניקיון, האחזקה, האספקה והמשק מבוצעים הם ע"י התושבים המחלימים או ע"י צוות עובדים שכירים".

מתוך 'עולמנו' גליון 10 דצמבר 1956

כפר עבודה, כך הגדיר ד"ר שוסברגר את בית החולים, וכך עיצב אותו "בהיותו איש יצירה ברוך כשרונות הרגיש והבין מה מהוה היצירה למתקשים לתת בטוי מלולי להרגשותיהם, מחשבותיהם ומשאלותיהם, בידעו להעריך את היצירה והעשיה כאמצעי טיפול שאף לפתח את התהליך המאפשר הבעה שמביאה בעקבותיה צמיחה והתפתחות"[1]. העבודות השונות בהן הועסק החולה היוו חוליה מקשרת בינו ובין תיפקודו במסגרת חיים נורמלית. במישור האישי עולה ההערכה העצמית בעיני החולה ובמישור החברתי יצירה משותפת בין חולים וצוות למען הכלל, תורמת לאווירה המשפחתית בכפר.

מגוון העבודות במסגרת הריפוי בעיסוק היה עשיר להפליא, והתבצע בכמה רמות. במחלקה הסגורה בה שהו חולים במצב בריאותי קשה היתה מתבצעת פעילות אינדיבידואלית בנושאים שונים כמו תאטרון בובות, תפירה, ציור קבוצתי, מוסיקה וריקוד. החולים לא עזבו את המחלקה והפעילות התנהלה באחד החדרים בתוך המבנה. אלה היו היחידות התוך מחלקתיות. במחלקות הפתוחות הריפוי בעיסוק נעשה במתכונת קצת שונה. במרכז הכפר היה חדר מרכזי של ריפוי בעיסוק אליו הגיעו חולים מכל מיני מחלקות. כאן עבדו החולים, שמצב בריאותם טוב יותר, ברמה מתקדמת יותר וזה התבטא בעבודות הדורשות מיומנות טכנית גבוהה יותר. לרמת עשייה הגבוהה ביותר, הגיעו החולים בפעילותם במסגרת בתי המלאכה המקצועיים.

1. בלה אפרתי מתוך 'דברים לזכרו'. 'עולמנו' גליון 92 1987.

משה מצליח שהיה אחד מראשוני צוות המרפאים בעיסוק בבית החולים[2], מספר:

״חוץ מהמחלקות הפתוחות לריפוי בעיסוק, בהן היו בתי מלאכה, היו גם מחלקות ריפוי בעיסוק בתוך מחלקות החולים. מחלקה א׳ כידוע היתה מחלקה סגורה החולים בה היו קשים, אני עבדתי בריפוי בעיסוק עם החולים הללו וזה התבטא בכל מיני עבודות יד שעשיתי עם החולים, בתוך המחלקה. במסגרת הריפוי בעיסוק היתה גם הפרדה לבתי מלאכה כמו נגריה, מסגריה. אצלי למשל, היות והיה לי קצת מושג ברפדות, עוד מצעירותי, עסקו החולים בעבודת רפדות. הרפדות לא נעשתה בתוך המחלקות אלא בבית המלאכה לרפדות. בין השאר היינו מחדשים את מזרוני הקש. בזמנם היו לנו מזרוני קש ולא מזרוני גומאויר. כשהתרפטו, היינו מפרקים אותם ולאחר מכן היינו מכינים מהם מזרונים חדשים. היה לנו גם חולה שעסק בזה בצורה מקצועית. הוא היה רפד במקצועו, לכן פתחנו מחלקה מיוחדת לרפדות ובה עשינו גם מזרונים וגם רהיטים. ד״ר שוסברגר ז״ל היה אוהב לשלב מחלקות של ריפוי בעיסוק, ושעבודה אחת תהיה משולבת בין כמה מחלקות. אם הנגריה הכינה את שלד העץ לכורסא אז הרפדיה היתה משלימה את הריפוד לאותה כורסא, או במסגריה שנפתחה מאוחר יותר, היינו בונים רהיטי ברזל ומרפדים אותם ברפדיה״.

ארבעה בתי מלאכה עיקריים פעלו בבית החולים במסגרת הריפוי בעיסוק. נגריה, רפדיה, מסגריה וסנדלריה. בנוסף לכך היו מרכזי מלאכה קטנים יותר מעין סדנאות של בית אריגה, מתפרה, מספרה. הכל במסגרת ריפוי בעיסוק. בית המלאכה פעל במתכונת של בית ספר מקצועי. המרפא בעיסוק שהיה המדריך המקצועי היה יושב בבית המלאכה שלו והחולים היו מגיעים אליו בקבוצה מלווים על ידי אחות או על ידי המרפאה בעיסוק המחלקתית. כאן היה החולה מקבל את כל מה שדרוש לו בעבודה, חומרים, כלים, ייעוץ, הדרכה וכל אחד עבד על פי היכולת האישית שלו.

שלמה שרמן, אף הוא מראשוני העובדים במקום, מרפא בעיסוק שהיה מדריך בנגריה, מספר:

״אז, כשעבדתי כמדריך היה לי סיפוק רב, שימשתי הרבה כאבא. עד היום ישנם חולים שעדיין קוראים לי אבא. את צריכה להבין בריפוי בעיסוק היינו בסך הכל שלושה גברים, כל היתר היו בנות. אני הייתי הנגר, משה מצליח היה הרפד, והיה עוד אחד שהיה סנדלר[3]. ברגע שקבעו במחלקה שהחולה מסוגל לעבוד בנגריה, הוא היה מגיע אלי. היו

2. משה מצליח הגיע לכפר שאול ב- 1953 במסגרת לימודי קורס ריפוי בעיסוק מטעם משרד הבריאות שהתנהל במקום. כשסיים את הקורס נשאר לעבוד בבית החולים כמרפא בעיסוק. במשך השנים שינה את תפקידו. מ. מצליח עובד בכפר שאול עד היום. ריאיון עמו נערך ב- 15-10-91 בכפר שאול.

3. דוד לויבטון, היה סנדלר מקצועי. בבית המלאכה שלו תיקנו את נעלי החולים וגם תפרו נעליים חדשות.

לי חולים שעבדו איתי בנגריה, ואחרי שסיימו את העבודה היו שוברים אותה. הייתי אומר טוב מאוד, גמרנו, ממשיכים הלאה. אני זוכר חולה אחד, זכרונו לברכה, היה גדול ממדים כמו ׳שמשון הגבור׳. פעם התעצבן אצלי בנגריה ושבר והרס והיה צורך בעשרה אחים כדי להשתלט עליו. אני עבדתי איתו ולא פחדתי אף פעם. ותודה לאל עד היום הזה כמה שעבדתי עם חולים ומכונות לא קרתה שום תאונה ״

בית המלאכה לנגרות סיפק את רוב צורכי הנגרות של הכפר. לצד שלמה שרמן עבד נגר נוסף שעסק בעיקר בתיקוני רהיטים. שלמה עצמו כמדריך ריפוי בעיסוק הדריך את החולים ועבד איתם בפועל בהכנת רהיטים חדשים. במאי 1958 החליט משרד הבריאות בשיתוף עם הנהלת בית החולים להקים בכפר מפעל לריפוי בעיסוק, נגריה להכנת רהיטים בקנה מידה גדול. בעקבות כך נרכשה עבור בית החולים מכונת נגרות משומשת, וכמות גדולה של עץ ודיקטים עבור הכנת הרהיטים. ואכן, בנגריה הזו ייצרו החולים את כל הריהוט החדש לצורכי המוסד ובנוסף לכך הרבה מוצרים למכירה. שולחנות, כסאות, מיטות, סוסים צעצועים הכל מעץ ״אנחנו היינו מוכרים את המוצרים וכך יכולנו להמשיך ולתחזק את מערכת הריפוי בעיסוק. זה היה המקור היחיד שנתן הכנסה[4]״.

שאלה: האם לנגריה הגיעו ברצון ?

״לכל מקום הגיעו ברצון, מי שהתחיל לבוא היה ממשיך לבוא. אם לא רצה בכלל אז לא. בכוח לא לקחו אף אחד, לא היה כוח, יכולת רק ללכת להעיר אותו לדרבן אותו שיבוא יותר מוקדם. בדרך כלל היה שיתוף פעולה גם עם המחלקות. ברגע שהחולה היה בא לעבודה הדבר היה מקל גם על המחלקה אבל לא עמדו להם על הראש. כל חולה ידע שיש לו את מקום העבודה שלו ״.

בבחירת המקצוע השתתפו: החולה עצמו, מרפא בעיסוק של המחלקה, ואחראית ריפוי בעיסוק בבית החולים ,רות שמאי, שחלק מתפקידה היה לבקר במחלקות ולקחת חלק בהחלטות. חולה שבמסגרת הריפוי בעיסוק המחלקתית גילה נטייה לעבודה בעץ, והיה עושה עבודות נגרות קטנות או צעצועים, ואם רצה בכך היה יכול לעבוד בבית המלאכה לנגרות. כמובן בתאום עם המרפא בעיסוק המחלקתי ובאישורה של אחראית ריפוי בעיסוק. כל זה בתנאי מפורש אחד כי אכן מצב בריאותו מאפשר זאת. החלטה זו היה על הצוות הרפואי להחליט. רק אחר כך באה ההמלצה בפני אחראית ריפוי בעיסוק.

״בודאי שהיה לזה קשר למצב בריאותו של החולה. אם היה מסוגל לצאת מן המחלקה, אם בכלל היה מסוגל לשתף פעולה עם חולה אחר. העבודה שנעשתה היתה משותפת לכמה חולים. אם היתה זו קבוצה שבנתה כסא או שולחן היה צורך בשיתוף פעולה של כולם יחד. אם היה החולה מסוגל לעמוד בתנאים אלו היה מתקבל, גם בשבילו היתה זו התקדמות. בשלב ראשון יציאה מן המחלקה הסגורה ובמשך הזמן גם

4. על נושא המכירה ראה להלן.

העברה למחלקה פתוחה בכלל. לכן הריפוי בעיסוק היה אחד הכלים שנתן אינידיקציה, על מצבו של החולה ומחלתו"[5].

במרבית המקרים היתה הענות מצד החולה לצאת מן המחלקה וללכת אל בית המלאכה, יתרה מכך בהרבה מקרים ביקשו החולים עצמם לצאת מן המחלקה, אל מרכזי העבודה. היו חולים שמצבם הבריאותי לא איפשר עבודה במסגרת זו של בתי המלאכה. עבורם נמצא עיסוק אחר. הם התארגנו בקבוצות עבודה לפעילות שלא דרשה מיומנות טכנית. כמו: חקלאות, גינון, סלילת הכבישים בשטח בית החולים או עבודת שיפוץ הבתים הקיימים. שיפוץ המבנים והדרכים היו משימות אליהן נרתמו גם עובדי המשק של בית החולים. כולם עמלו במלאכת הבנייה, טיוח סיוד ריצוף. בחדרים שהיו נחשבים חסרי תקנה כמו בור מים או אורווה קרעו חלונות, העבירו חשמל, בנו שירותים, ריצפו, קבעו מחיצות דקורטיביות עשויות מתכת מעובדת. והתוצאה מבנה מחודש לתפארת[6].

כל הפעילות הזאת נעשתה במסגרת ריפוי בעיסוק והיתה בפקוח וייעוץ של מדריכים שהיו אנשי מקצוע טובים אך לעיתים חסרי הכשרה רפואית.

בלה אפרתי מתארת :

"היתה לנו קבוצת מדריכים. הם לא היו מרפאים בעיסוק. הם היו אנשי עבודה. אחד היה חצרן, אחד גנן, אחד חשמלאי וכו'. כל מדריך כזה שהתמחה במקצוע כלשהו קיבל קבוצת חולים. מהחולים היותר ירודים. פעם בשבוע היינו עושים ישיבת מדריכים והייתי מדריכה אותם כיצד להפעיל את החולים מה לעשות איתם איך להסתדר איתם איזה בעיות עלו במשך השבוע וכו'. ובשטח היו המדריכים מבצעים את העבודה ממש עם החולים, כל נקיון החצר היה בידי חולים, גן הירק היה בידי חולים".

על קיומו של גן ירק שמענו כבר בראשית דרכו של בית החולים, כשפנה ד"ר שוסברגר למשרד החקלאות בבקשה לשלוח למקום מדריך מקצועי על מנת שיעזור בהדרכת החולים בעבודה חקלאית[7]. ד"ר שוסברגר בתפישתו את כפר שאול ככפר עבודה עודד מאד את 'העבודה' ואת 'הכפר'. מאד רצה לתת למקום אופי כפרי והדבר התבטא גם בפעילות רבה בגן הירק. החולים מאורגנים בקבוצות, ומלווים במדריך מקצועי, היו יוצאים כל יום לשטח עודרים, מגרפים, זורעים ומשקים, עבודה חקלאית לכל דבר. גן הירק היה מפותח מאד וסיפק כ- 30-20 אחוזים מתצרוכת הירקות הכללית

5. מתוך ריאיון עם משה מצליח.
6. דוגמה טובה לכך הוא החלק הפנימי במבנה הקפיטריה. הכוונה לאולמות התצוגה של מוצרי הריפוי בעיסוק. אלה שופצו בשלב הראשון.
7. ראה לעיל פרק 5.

של המוסד. היתה זו דרך נוספת להעסיק את החולה ולגרום לו להסיח דעתו ממחלתו. הכל במסגרת הריפוי בעיסוק[8].

צילום מס. 39 תוצרת חקלאית מוצגת לראווה בתערוכה.

8. ״מטרת הריפוי בעיסוק להסיח דעת החולה ממחלתו ומעצמו ולעורר בו את הרצון בפעולות יוצרות. טפול גופני בלבד אינו מספיק כדי לרפא מחלה״. דברי רות שמאי מתוך דוח שפירסמה לאחר ביקור באנגליה בשנת 1954. תיק ׳ריפוי בעיסוקי׳ ג/4237 386/2 גנ״מ.

מר קרצר, קצין מחוז ארצי, משרד החקלאות, הקריה ת"א.

משרד הבריאות, מחלקת מנהל המרפאות

כ"א באדר תשט"ו
15 במרץ 1955
1/0/220 114

הנדון: <u>הדרכה חקלאית מקצועית למוסדנו באיזור ירושלים</u>

ביה"ח הממשלתי לחולי נפש בכפר-שאול שנמצא בו משק עזר חקלאי (גן ירקות ועצי פרי) - במסגרת רפוי בעיסוק לחולים - פנה אלינו בבקשה להדרכה חקלאית-מקצועית ע"מ שיוכל לנהל את המשק באופן רציונלי ולנצל את כל האפשרויות הטמונות בו.

היות ואין במסגרת שלנו כוחות מקצועיים העוסקים בשטח זה הננו פונים אליך בבקשה, שתואיל להפנות את המדריך החקלאי האיזורי של מחוזך לבקור בביה"ח הנ"ל, למען יוכל לעמוד על תנאי המקום ~~[illegible]~~ ולתת עצה והדרכה מקצועית מתמדת לה זקוק המשק החקלאי הנמצא בביה"ח.

תודה לך מאד אם תואיל להחיש את בקורו של המדריך במקום עוד לפני עונת האביב המתקרבת.

צבי שחף
מנהל המחלקה

<u>העתק</u>: שרותי בריאות הנפש
ביה"ח הממשלתי בכפר-שאול.

גש/סל

איור 21 בקשה להדרכה חקלאית
גנ"מ גל/3484 1/0/220

והפיצוי לחולה בעד עבודתו כיצד הוא נמדד?

כיצד נסביר לו, לחולה, שעצם העשייה היא הפיצוי וכי העבודה בנפשנו היא? ובכל זאת החולה רוצה פיצוי של ממש, מוחשי יותר, ואכן נמצאה הדרך. בתחילה פעלה שיטת הנקודות. כל חולה שעבד בעבודה כלשהי היה מקבל נקודות זכות. במשך השבוע היה המדריך מקפיד לנהל יומן נוכחות של החולה בעבודה. בסוף השבוע היה עושה סיכום כללי של שעות העבודה ועל פי זה היה נותן לכל חולה מעין "משכורת". לא כסף של ממש אלא תלושים בהם מצוין מספר נקודות הזכות שצבר החולה בעבודתו במשך השבוע. בתלושים אלו היה יכול להשתמש בקפיטריה ותמורתם קיבל סיגריות, קפה, ממתקים, כל מה שחפץ. "זה היה אחד הדברים שהיה מושך אותו לעבודה". אחרי כן עברו לשיטת "המטבעות". היו אלה אסימונים מתוצרת מקומית עשויים פח, שניתנו לחולה על פי אותו קריטריון של שיטת התלושים. באסימונים האלה יכול היה ל"קנות" לו מצרכים בקפיטריה לבחירתו.

והיה עוד פיצוי. התערוכות והבזרים. אחת לכמה חודשים נערכה תערוכה בה הוצגו העבודות שעשו החולים במסגרת הריפוי בעיסוק. המוצרים היו מוצגים באולם גדול ערוכים בצורה נאה לעין וללא ספק גרמו קורת רוח גם לחולים וגם לאנשי הצוות. כל נושא קיבל ייצוג. בתערוכה אפשר היה לראות עבודות תפירה, ריקמה, אריגה, עבודות עץ, רהיטים, עבודות פסיפס צבעוני מאבנים קטנות, ציורים אמנותיים ועוד. בעצם כל הפעילות שנעשתה במסגרת הריפוי בעיסוק באה לידי ביטוי בתערוכה.

להלן לשון ההזמנה שהופצה בקרב הציבור הרחב בדבר תערוכה שהתקיימה בכפר שאול בתאריכים 27-10-57 — 14-11-57. ההזמנות נשלחו על ידי משרד הבריאות. גם בעתונות החופשית פורסם דבר התערוכה.

מדינת ישראל
משרד הבריאות

ירושלים ג' בחשון תשי"ח
26.10.57

386/2/591

לכבוד
ביה"ח לחולי נפש: טלביה, עזרת נשים, רוזנבלט, פרנזובסקי,
בית מרפא, וילנר, מוזס, הורביץ, ארפון בהרים, אורנים,
טנס ויינסנמן

א.נ.,

הנדון: **<u>תערוכה בביה"ח כפר שאול</u>**

בביה"ח כפר שאול מתקיימת תערוכה של עבודת חולים (ריפוי בעיסוק, ציורים, פינת הטבעה).

אנו מזמינים בשם ביה"ח את כל מנהלי המוסדות לחולי נפש ועובדיהם הראשיים להשתתף בסיור מאורגן בתערוכה בהדרכת ד"ר שוסברגר.

הסיור יתקיים ביום ב' 11.11.57 בשעה 10.00.

אוטובוס מס' 14 יוצא מהעיר לכפר שאול ב-9.45

בכבוד רב

(חתום) ד"ר א. ל[illegible]

ד"ר מ. לויצגר
שירותי בריאות הנפש

העתק: גב' ודלין
ביה"ח לחולי נפש, כפר שאול.

שט/

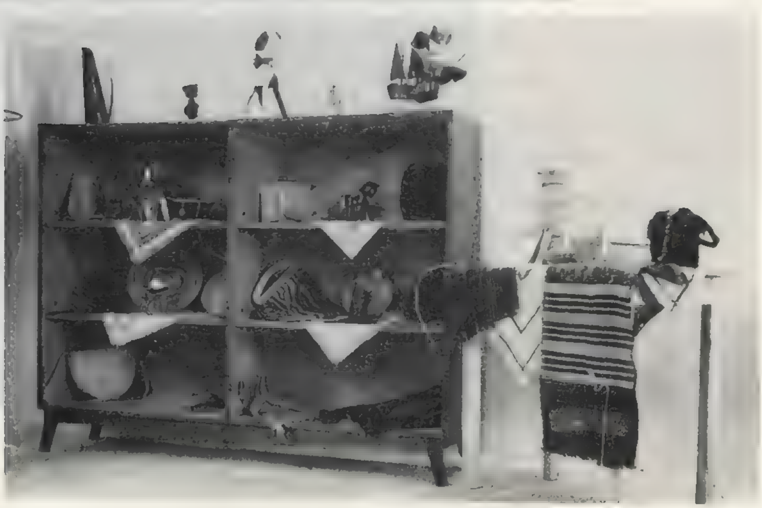
איור 22 הזמנה לתערוכת ריפוי בעיסוק.
גנ"מ ג/4237 386/2

עם תום ימי התצוגה נהוג היה למכור את העבודות. זכות ראשונים היתה לחולה עצמו ורק אחר כך יכלו אחרים לרכוש זאת. עובדים, קרובים, אורחים, כל מי שרצה. מחיר המוצר נקבע בדרך כלל לפי ערך חומר הגלם המושקע בו בתוספת 30%. שאלות רבות עלו בהקשר לפיצוי הכספי האם לשלם כסף לחולים? האם לקחת פרמיות? האם להקים קרן? האם לחייב את החולה להשתתף בהוצאות האישפוז? האם להעביר את הכנסותיו לאפוטרופוס? מה תהיינה ההשלכות הרפואיות לכך? אולי לא ירצה החולה לעזוב? לא זה המקום לדון בנושא זה. רבות התחבטו בשאלה זו בבית החולים בפרט ובמשרד הבריאות בכלל. נציין רק זאת כי כל ההכנסות שהתקבלו ממכירת המוצרים היו קודש לפעילות הריפוי בעיסוק במקום.

להלן כמה צילומים בנושא זה.

צילומים מס. 43-40 תצוגה של עבודות בתערוכת ריפוי בעיסוק

עד עתה דיברנו על ריפוי בעיסוק שנעשה במסגרת של עבודות כפיים או עבודות ש"שכר" בצידן. אך הריפוי בעיסוק גלש גם מעבר לזה, היתה גם עשייה שהיתה יותר בשביל הרוח והנפש. מחוץ לשעות העבודה התארגנו החולים ואנשי הצוות בקבוצות של מוסיקה, דרמה, ערבי קריאה, ספורט, ואפילו כתיבה. חוגים אלו משכו את המוכשרים יותר מקרב אוכלוסית החולים ופעילותם תרמה רבות להווי התרבותי של המוסד. במיוחד בלט החוג לדרמה. פעילותו החלה עוד באמצע שנות ה-50, ביוזמתה של רות פנחס שהיתה עובדת סוציאלית במקום. אותה עת היה היקף הפעילות של הריפוי בעיסוק מצומצם יותר וחוג הדרמה נעשה במסגרת שרות סוציאלי שניתן לחולים.

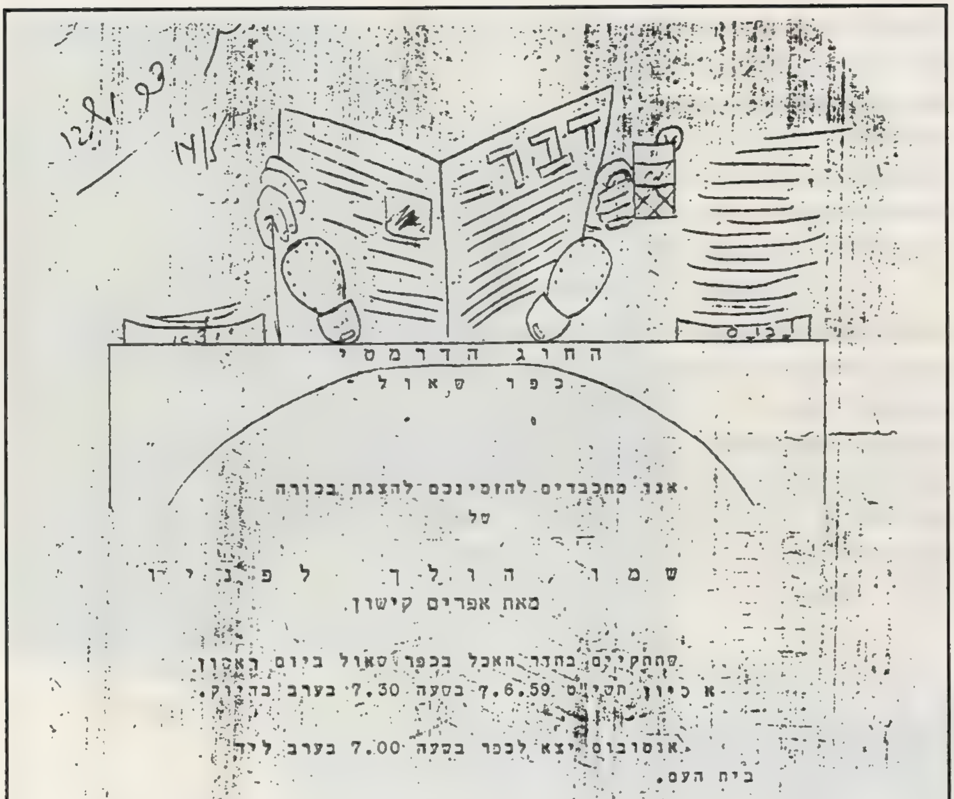
בתחילת שנות ה- 60 עבר החוג הדרמטי לחסות הריפוי בעיסוק וסחף עמו חולים ועובדים כאחד. מדריך מקצועי נשכר במיוחד למטרה זו וכיון שלא היה לו כל ידע רפואי נאלצה בלה אפרתי לעבוד איתו בצמוד "כדי שהדבר יקבל אופי יותר טיפולי ומותאם לצרכים של החולים ולא רק דרמה לשם דרמה בחוג דרמתי". כך הפך החוג הדרמטי למפעל גדול למן הכנת הבמה, התפאורה, התלבושות ועד להדפסת ההזמנות וההופעה בפני הקהל. הכל תוצר עצמי של חולים וצוות. במסגרת זו העלו מחזות כמו 'אין אנו מלאכים', 'שמו הולך לפניו', 'החולה המדומה' ועוד. את המחזות העלו בתוך הכפר בפני החולים, אנשי הצוות ואורחים מבחוץ. דבר ההצגה התפרסם בעיתונים ובמקביל נשלחו הזמנות אישיות לאישי ציבור שונים.

כך נמצאה ההזמנה האישית שקיבל גרשון אגרון, ראש עירית ירושלים דאז, להופעת הבכורה של ההצגה 'שמו הולך לפניו'.

לכבוד
ה' אגרון
ראש עירית י-ם
כאן

אנו מתכבדים להזמינכם להצגת בכורה של "שמו הולך לפניו" מאת אפרים קישון שתתקיים בחדר האכל בכפר שאול ביום ראשון א' סיון תשי"ט 7.6.59 בשעה 7.30 בערב בדיוק. אוטובוס יצא לכפר בשעה 7.00 בערך ליד בית העם.

דמי כניסה ספר עברי לספריית החולים.

החוג הדרמטי
כפר שאול

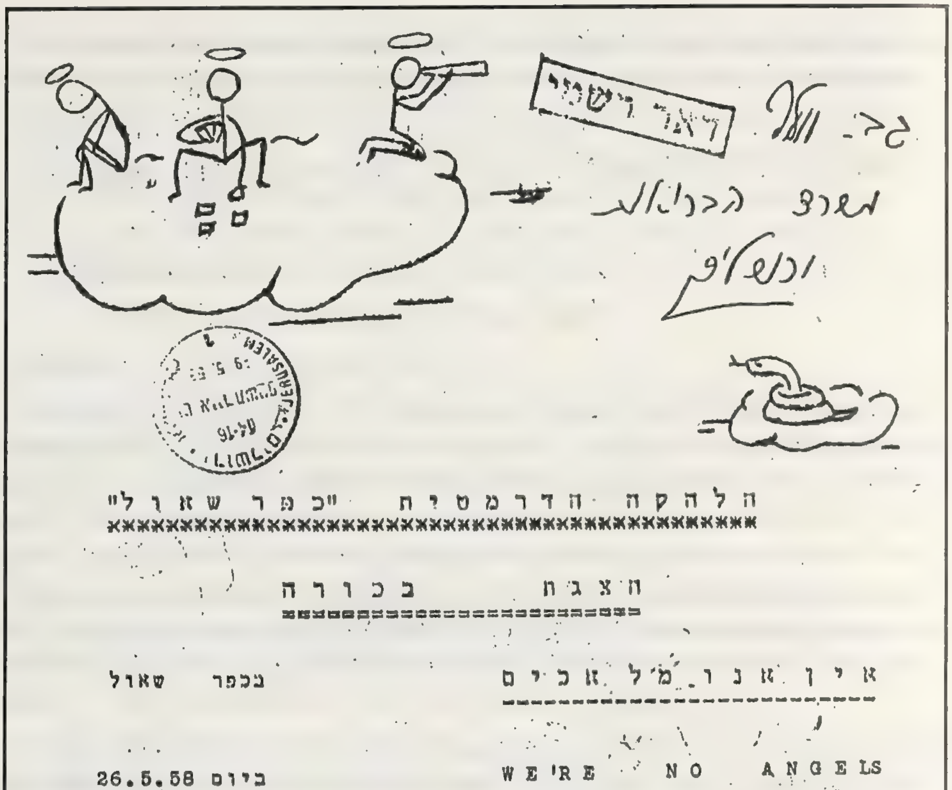
אנו מתכבדים להזמינכם להצגת בכורה
של
שמו הולך לפניו
מאת אפרים קישון.

שתתקיים בחדר האכל בכפר שאול ביום ראשון
א׳ סיון תשי"ט 7.6.59 בשעה 7.30 בערב בדיוק.

אוטובוס יצא לכפר בשעה 7.00 בערב ליד
בית העם.

דמי כניסה ספר עברי לספרית החולים.

איור 23 הזמנה להצגה שנשלחה לראש עירית ירושלים.
גנ"מ גל/3484 1/0/220-2

איור 24 הזמנה להצגה 'אין אנו מלאכים'.
גנ"מ גל/ 3484 1/0/220-2

יש וההצגה היתה יוצאת לסיבוב הופעות והחולים הופיעו בחוץ בפני קהל. במקום כרטיס כניסה להצגה כאמור נתבקשו האורחים לתרום ספר עבור ספריית בית החולים.

להלן קטע המספר על ההצגה 'המרד על הקיין' מתוך עיתון 'עולמנו' מדור 'על הבמה'[9]

"המרד על הקיין"/ מ. ג.

בעקבות ההצגה המוצלחת של אנשי כפר שאול.

"הקשב" !

בקריאה זו של שמש בית הדין שהקפיצה מעל כסאותיהם את הצופים החלה הצגת המשפט "המרד על הקיין" לפי ספרו של הרמן ווק. המדובר הפעם אינו בהצגתה של "הבימה" כי אם בהופעתם של חברי החוג הדרמתי של כפר שאול. הצגה שהתקימה באולם בית החלוצות שברחביה היתה לחויה לכל הנוכחים, הקהל היה מרכב ברובו מאנשי משרד הבריאות, רופאים, פסיכאטרים ומוזמנים נציגי בתי החולים בארץ. הלהקה היתה מרכבת מחולים חובבים שזו להם הפעם הראשונה שהופיעו לפני קהל רחב, היה זה קהל המכיר את הבעיה שהעלתה לפניו. ניתן לומר שהשחקנים התגברו על התפקידים ובצעו אותם בשלמות שאינה נופלת מזו של להקה דרמתית בעלת נסיון. במיוחד יש לציין את משחקם של הקברניט הנאשם ושל הסניגור גרינוולד.

הלהקה השיגה את מטרתה שהציבה לעצמה דהיינו: הגדלת הספריה שבכפר שאול, בהזדמנות זו צוין שיש לתרום ספר כדמי כניסה. מענין שמבין עשרות הספרים שנתרמו, בלט הספר "החזרה לחיים" שיש לו משמעות מיוחדת בכותרתו בשביל אנשים שהגורל מתאכזר להם בחיים.

במסיבה פנימית שנערכה בכפר שאול הצלחתי לראיין את השחקנים:

הקטיגור צ'אלי: הדבר היחיד שנתן לי ספוק, הוא אוסף המילים החדשות שרכשתי לי מהצגה זו יותר מכל זמן שהותי בארץ.

דוקטור לנדין: קיבלתי עלי את התפקיד משום שידעתי שבהצגה יהיו נוכחים גם רופאים ופסיכיאטרים והיתה זו הזדמנות יחידה שלי להתנקם בהם במתן דיאגנוזות.

לויטננט קיפר: מלכתחילה חששתי לקבל עלי תפקיד בלהקה, אך לאחר ההצלחה הרבה מוכן אני להופיע בהבימה בתפקידו של קיפר, בתנאי... שהאולם יהיה ריק. ודי לחכימא ברמיזה...

9. גליון 9 שנת 1956. הקטע מובא כלשונו כאן.

לאור ההצלחה הרבה של להקת הכפר היא הוזמנה לסבוב הופעות בכמה מ"בתי החולים" בארץ. בין המארגנים הועלתה הצעה שהלהקה תתן הופעה לקהל הרחב, שהכנסותיה תהיינה מוקדשות לקרן המגן. אך לדאבוננו התנגדו לה רבים מהמשתתפים כי אינם חפצים שהציבור יכירם בתור "חולים".

בסיכום יש לציין שהיה זה נסיון ראשון במינו במסגרת בתי החולים בארץ, הן מבחינה אמנותית והן מבחינה נפשית. דבר זה נתן לחולים הרגשה שהם אינם חיים רק על לחם "חסד מהמדינה" וכי גם הם מסוגלים להתעלות ולתת משהו לזולתם".

דברי מ. ג. על ההצגה מתוך גליון 9 שנת 1956

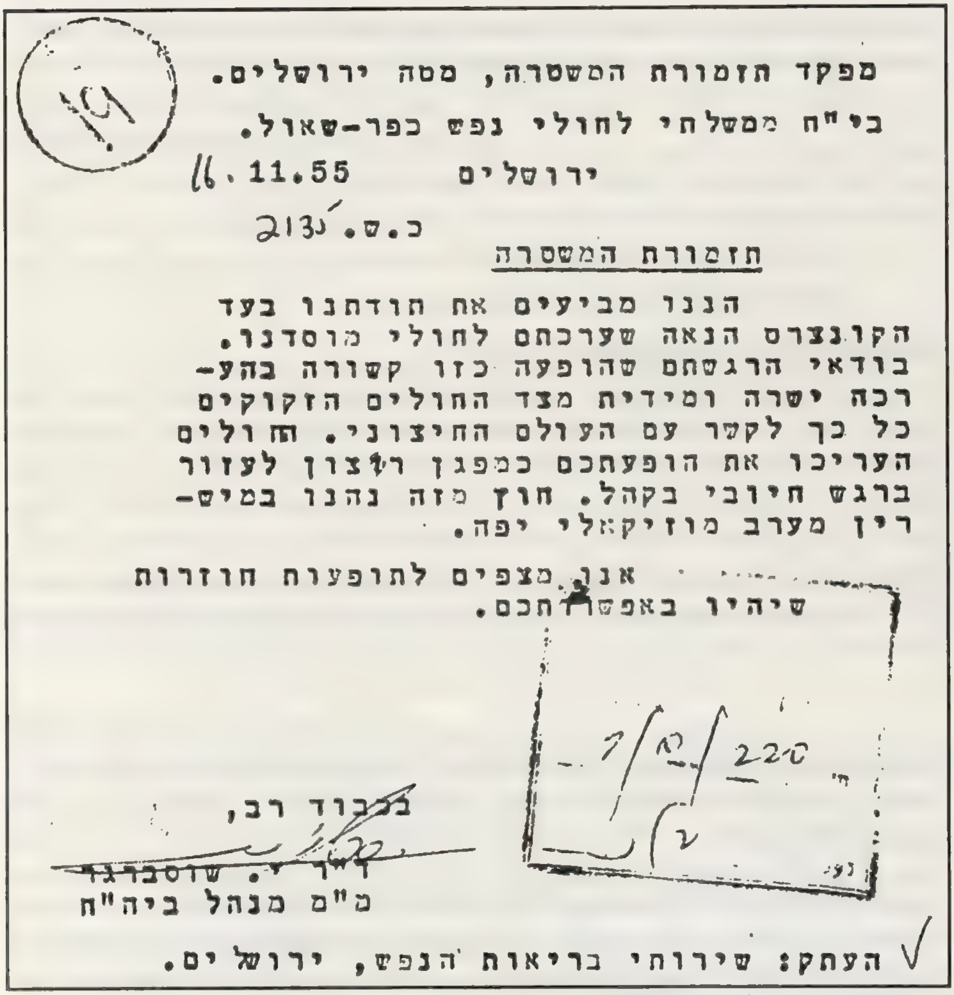
פרט להצגות, אירגן החוג הדרמטי גם את המסיבות הגדולות שנערכו בחגים, בחנוכה או בפורים. התחפושות, ההופעות, התפאורה, הכל נעשה על ידי החולים.

"והחוג למוסיקה ספר נא קצת עליו[10].

כן, התזמורת של אריק ברגר שעבד בריפוי בעיסוק. הוא למד בזמנו במסגרת העבודה לנגן בגיטרה. היתה לו נטייה לנגן. כך הקים לו תזמורת ואנחנו קנינו כלים: תופים, גיטרה, בנג'ו ואקורדיון. כמה חולים ידעו לנגן. היה לנו למשל חולה אחד עם כישרון טבעי לתופף. מעולם לא למד לתופף אבל הוא ידע לתופף. אריק ברגר אסף קבוצה די רצינית והקים תזמורת. התזמורת הזו שימשה אותנו במסיבות הגדולות של חנוכה ופורים. זו היתה הרבה עבודת הכנה. פעם בשבוע אחרי הצהריים היה עושה חזרה ודרש מהם לנגן בדיוק וכמו שצריך. התזמורת הזו פעלה כל הזמן והופיעה גם בחוץ. גם בבתי חולים אחרים נתנה הופעות".

כפי שתזמורת זו הופיעה במקומות אחרים הגיעו תזמורות אורחות אל הכפר כדי להופיע בפני החולים. אחת מהן היתה תזמורת המשטרה שטרחה ובאה לכפר שאול כדי לנגן בפני החולים[11]. זאת למדים אנו מתוך מכתב תודה שכתב ד"ר שוסברגר:

10. קטע מתוך הריאיון עם משה מצליח.
11. גנ"מ גל/ 3484 1/0/220-2 16-11-1955

מפקד תזמורת המשטרה, מטה ירושלים.
בי"ח ממשלתי לחולי נפש כפר-שאול.

16.11.55 ירושלים

כ.ס. 213ג'

<u>תזמורת המשטרה</u>

הננו מביעים את תודתנו בעד הקונצרט הנאה שערכתם לחולי מוסדנו. בודאי הרגשתם שהופעה כזו קשורה בהערכה ישרה ומידית מצד החולים הזקוקים כל כך לקשר עם העולם החיצוני. החולים העריכו את הופעתכם כמפגן רצון לעזור ברגש חיובי בקהל. חוץ מזה נהנו במישרין מערב מוזיקאלי יפה.

אנו מצפים לתופעות חוזרות שיהיו באפשרותכם.

בכבוד רב,

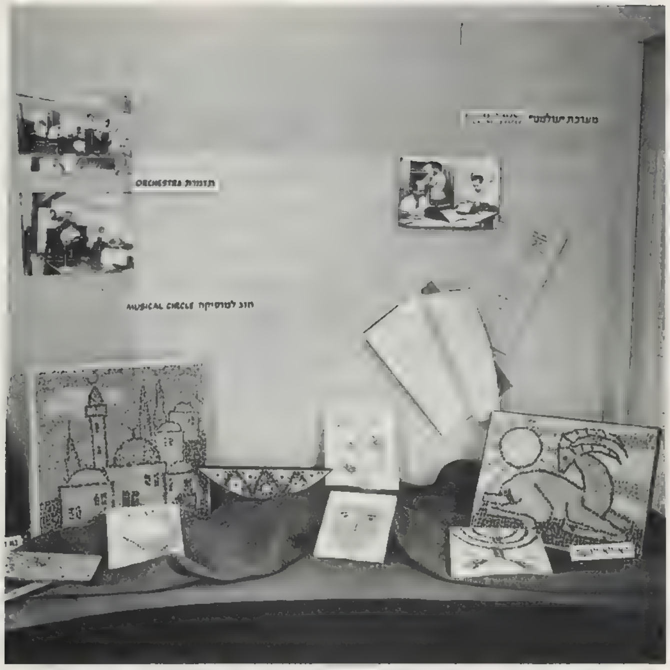
ד"ר י. שוסברגר
מ"מ מנהל ביה"ח

העתק: שירותי בריאות הנפש, ירושלים.

איור 25 מכתב תודה לתזמורת המשטרה.
גנ"מ גל/3484 1/0/220-2 16-11-1955

בנוסף לכך, במסגרת הריפוי בעיסוק היה חוג האזנה מודרכת למוסיקה קלאסית. ד"ר שוסברגר, בהיותו אוהב אמנות ומוסיקה ידע להעריך עד כמה משמעותית וחשובה המוסיקה בהעשרת הנפש. תמיד דחף וטיפח את הרעיון שתהיה לו לחולה המעוניין נגישות לסוג זה של מוסיקה. ואמנם אחת לשבוע בשעות הערב, התקבצו כמה חולים ואנשי צוות ובהדרכתו של מרפא בעיסוק למדו להאזין למוסיקה. לפעמים היה ד"ר שוסברגר בעצמו מצטרף אליהם[12].

12. מתוך ריאיון עם בלה לירון.

צילומים מס. 45-44
על פעילות החוגים
בתערוכת ריפוי בעיסוק

לסיום פרק זה של עשייה נביא את דבר 'עולמנו'. 'עולמנו' היה עיתון מקומי של כפר שאול שהיה יוצא לאור אחת לכמה חודשים. גליון ראשון הופיע בחודש יוני של שנת 1955. העיתון היה פרי עבודה משותפת של חולים ואנשי צוות. תפוצתו היתה בקרב בתי חולים אחרים אנשי משרד הבריאות ומספר לא גדול של אנשים או מוסדות שהיו קרובים לנושא וגילו עניין אישי[13]. ולא בכדי שמרתי סעיף זה לסוף. עצם ארגונו של מפעל זה איסוף החומר, עריכתו, הדפסתו והוצאתו לאור ראויים להערכה. אך יותר מכך. מבין השורות הכתובות עולה תמונה מאלפת של הווי חיים, תפישת עולם, הרהורים, שמחה, עצב, בקורת, הומור, פתיחות, העזה, קובלנות, מאוויים. משפחה אחת גדולה ובה כמה הורים והרבה ילדים, ולכל אחד קול שווה ובמה להשמיע ממנה את דבריו. לפנינו קטעים נבחרים מתוך כמה מן הגליונות הראשונים בדיוק כפי שראו אור לפני כמה עשרות שנים. כל קטע מדבר בעד עצמו.

מכתבים למערכת

מערכת נכבדה,

תקופה חדשה התחילה אצלנו. מאורע חשוב הינו בשבילנו, תושבי כפר שאול, שמהיום והלאה יופיע אצלנו עתון פעם בחודש ויתן לכל אחד מאיתנו אפשרות להביע את דעתו בכל דבר שירצה.

כל אחד מן החולים והעובדים ללא גזע ומין יכול להשתתף בעתון ולכתוב בו.

(יש אומנם כאלה שאין להם, לדעתי, רשות להשתתף בעתון כמו למשל אמיגו,

"מאכען, מאכען" ו"אקאזה, אקאזה". ביחוד אני כועס על "מאכען, מאכען",

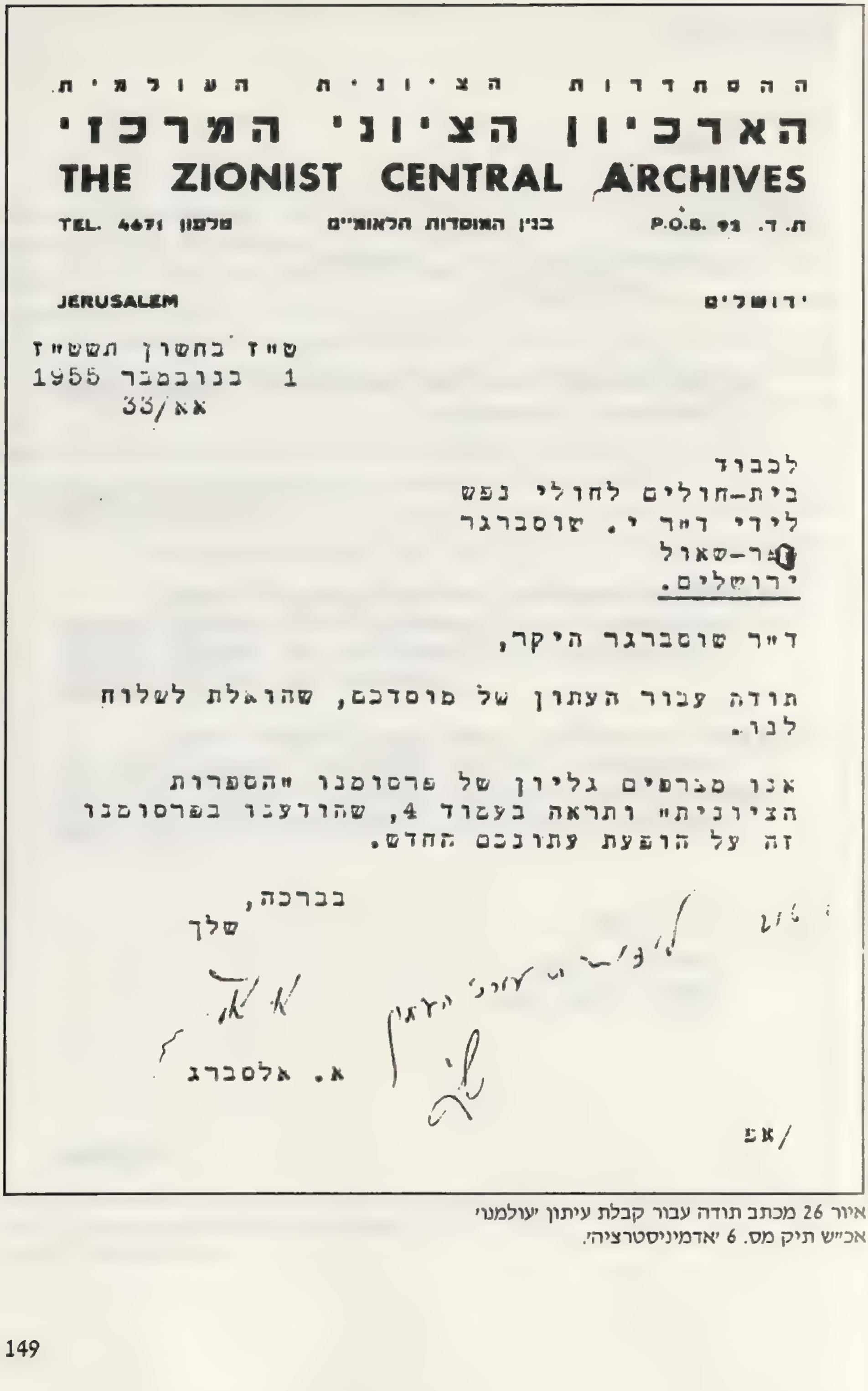
המתחיל את ה"קונצרט" שלו בשעה 5 בבוקר ומפריע לי לישון ואני לא ארשה לו אפילו לקרוא את עתוננו...)

...מובן מאליו שרצוי שכל אחד יכתוב משהו מבדח או רציני, ספור, מאמר, שיר, דראמה או פואמה. באשר מטרת העתון הנה גם להעלות את רמת תרבותנו הירודה וכל הרוצה יוכל גם להתאמן בכתיבה ואולי יצליחו כמה מן החולים להשתלם במקצוע ולצאת מפה כעתונאים.

בכבוד רב,

י. ד.

13. בית הספרים הלאומי שליד האוניברסיטה עמד על כך שיישלח לו עותק כל אימת שיצא לאור גליון חדש. כמו כן זכה העיתון להופיע ברשימת העיתונות היהודית בעולם שהופיעה בשנתון הציוני של ההסתדרות הציונית באנגליה (תש"ח). הגליון האחרון של 'עולמנו' - גליון מס. 92 הופיע במרץ 1987, כולו מוקדש לזכרו של ד"ר שוסברגר.

ההסתדרות הציונית העולמית

הארכיון הציוני המרכזי

THE ZIONIST CENTRAL ARCHIVES

ת. ד. 92 P.O.B. 92 בנין המוסדות הלאומיים טלפון 4671 TEL. 4671

ירושלים JERUSALEM

ט"ז בחשון תשט"ז
1 בנובמבר 1955
אא/33

לכבוד
בית-חולים לחולי נפש
לידי ד"ר י. שוסברגר
כפר-שאול
ירושלים.

ד"ר שוסברגר היקר,

תודה עבור העתון של מוסדכם, שהואלת לשלוח לנו.

אנו מצרפים גליון של פרסומנו "הספרות הציונית" ותראה בעמוד 4, שהודענו בפרסומנו זה על הופעת עתונכם החדש.

בברכה,
שלך

א. אלסברג

/אא

איור 26 מכתב תודה עבור קבלת עיתון 'עולמנו'
אכ"ש תיק מס. 6 'אדמיניסטרציה'.

/54

1/0/220

ירושלים, ו' בטבת תשי"ח
29.12.57

אל: מערכת "עולמנו", על ידי הנהלת בי"ח
הממשלתי כפר-שאול

מאת: ח.ש. הלוי

תודתי נתונה לכם על גליונות "עולמנו" שהנכם ממציאים לי בקביעות. אני קורא בהם בענין ומצטער רק על רבוי שגיאות הדפוס שמקשות לעתים על הקריאה.

אולי יענין אתכם לדעת שב"שנתון הציוני - תשי"ח" המופיע באנגלית על ידי ההסתדרות הציונית באנגליה נרשם "עולמנו" בתוך רשימת העתונות היהודית בעולם המופיעה בכרך זה.

ח.ש. הלוי
סגן מנהל כללי

חשה/נב

איור 27 מכתב תודה עבור קבלת עיתון 'עולמנו'
גנ"מ גל/3484 1/0/220

מכתבים למערכת

מערכת נכבדה,

מעל דפי עתוננו זה הייתי רוצה להביא בקיצור נמרץ אחת מן הבעיות המשותפות לכולם, בכפר שאול. הכפר בנוי כקהילה בזעיר אנפין. אנו משתדלים ליצור ולעורר אוירה חברתית מלאה - בכל המובנים. פעילויות שונות תופסות מקום בחברתנו ויוצרות אוירה טובה ונעימה. לצערנו, נתקלים אנו תמיד בחסרון הבחורות. כל מסיבה ומסיבה אשר אנו מסבים בה - לאו דוקא רקודים - מביאה אותנו שוב ושוב לבחורות. יותר נכון, לחסרונן. מובן מאליו שחסרון כזה מקשה עלינו מאוד ביצירת האוירה הרצויה בהשרית רוח חברה של ממש.

אני בטוח כי קיימת אפשרות להקמת מחלקת נשים בכפר שאול, לו רק תהיה אוזן קשבת לבעיה. אני מאמין, כי הקשיים מרובים מדי, ודאי וודאי שישנם מכשולים רבים בדרך לבצוע, אך אם יכירו בדחיפות הבעיה - יגיעו גם למסקנה שהפתרון אינו רחוק והעיקר מציאותי ומוסיף לא מעט למצב החברתי והנפשי שלנו כאן בכפר.

אם רצון כאן - הכל כאן

בב"ח

פ. פ.

הרהורים על סף הי תשט"ז

ח. ה.

"לב חדש ברא לי אלוהים, רוח חדשה"

אל חברי החולים!

בפרוס השנה החדשה, הנני מהרהר בחשבון הנפש, שלי-שלנו, של המוסד שאנו חניכיו. ובהרהורי אני חוזר אחרונית ל- 27 בדצמבר 1953, הוא היום בו הועברתי מבית חולים באר יעקב לכפר שאול. מראה עגום נראה לי המקום בשעה הראשונה. ועגומים שבעתיים היו החדשים הראשונים לשהותי במוסד החדש! לעומת בית החולים באר-יעקב הנחמד, הטובל בים של דשא, שמש ואויר צח, חוג התרבות והבידור, הסביבה החברתית והמוסד עצמו, החוסה מכל עבריו בפרדסים, עמוסי פרי, מרהיבי עין.

וכאן! הרס וחורבן על כל צעד ושעל, חורבנה של דיר יאסין הידועה סירחון וזוהמה בחורבות ההרוסים. סכנת נפשות היה לעבור בלילה ממקום אחד למשנהו השבילים היו עשויים בורות, שוכות ואבנים על כל צעד ושעל. לא היו פנסים ולא היה אור בדרכים. בית שימוש אחד שמש לכל הכפר, פרימיטיבי מאוד ומסריח כהלכה... לא היתה לנו ספריה, לא עתון לקריאה, מקלט רדיו היה בגדר של חלום. היריות בלילות ושריקת הכדורים היו מטילים עלינו אימה. השעמום היה אוכל והקור הירושלמי החזק היה חודר ללשד העצמות. ממש בית קברות חי...

והנה כעבור שנתיים, רק שנתיים התרחש הפלא. לא יאומן כי יסופר, בניינים חדשים בכל פינה וסימטה - פנסי חשמל, בכל מחלקה רדיו, עתונים יומיים ומצוירים, חדר בידור נהדר עם מקלט רדיו, בתי שמוש ונוחיות בכל מחלקה, מים חמים בכל שעה, מסיבות חגיגיות, סרט קולנוע כל שבוע, מטבחים מודרניים ביותר ועוד כהנה וכהנה.

וכגולת הכותרת - אנו מוציאים ירחון בשם "עולמנו", אשר אין כדוגמתו בשום בית חולים בארץ. זהו הסיכום של שנתיים.

ובכן חברים, יודעים אתם מדוע אני מספר לכם כל זאת, היות ואנו גדלים ביחד עם המוסד שלנו, ואין אנו מסוגלים לראות בפלא שהתרחש... כמו שאומר הסופר האידישאי שלום אש כי העגל איננו זוכר את הפרה שהניקה אותו. לא כן חברים, אנו עומדים על סף שנה חדשה וחיים חדשים, אל נהיה קטנוניים, ונריב עם העובדים עבור צלחת של חרסינה, או חולצה בלתי מגוהצת. אנו, שסבלנו כל כך במשך הזמן הזה, גם כן תרמנו את חלקינו בבנינו ושגשוגו של מוסדנו הבנוי היום לתפארת.

ובפרוס השנה החדשה נסיר מעלינו שנאת חינם, נעזור לעובדים בכדי שהם יוכלו לעזור לנו... נושיט יד לבנינו ופריחתו של כפר שאול שלנו.

ואני תפילה לצור ישראל וגואלו, שישכין שלום, הבנה ואחוה, בינינו ובין עובדי המוסד, יכניס גהה לבשרינו וישכין אור ברוחנו, ישלח לנו ולכל חולי ישראל. רפואה שלמה רפואת הנפש ורפואת הגוף.

אמן ואמן

עולמנו הבלתי משתנה

עולמנו המצומצם
ער וגם נרדם
כשחלום כאן מתגשם
לרווחה אתה נושם
אז הזמר בלשוננו
כפר שאול עולמנו.

כאן פורק הינך העול
ער וגם נרדם
כשחלום כאן מתגשם
לרוחה אתה נושם
אז הזמר בלשוננו
כפר שאול עולמנו.

כאן לומדים ומתדינים
על פעוטים וחשובים
כל המידות והמנהגים
בהרמוניה מתלכדים
עולמנו תמיד איתן
לא יניעהו שום שטן.

הלשון מתנועעת, האוזן שומעת, בעריכת רכלן.

מפי דודה - רות!

כשפגשתי אמש את הדודה רות היו ליבה ופיה מלאים היא היתה מוכרחה לספר לי ראשית לכל את החדשה המרעישה ביותר: "מה אתה אומר לזה... אבל מובן שהיו דברים חשובים יותר בירושלים היו שני זיווגים מוצלחים מאוד בימים האחרונים... כאן חלה הפסקה קצרה. סוף סוף צריך גם לנשום אבל ההפסקה באמת קצרה מה אתה יודע! הבחור הנחמד הזה...

רכלן

לכבוד מערכת 'עולמנו'

חברים יקרים שלום רב,

...מכאן רצוני להביא בפניכם את ה"אני מאמין" שלי בדבר התכונות הדרושות להבראתנו. אני מאמין כי החנוך, האמונה, התקוה והלמוד, עשויים לגרום למהפכות בנפש החולה וע"י כך לקרב אותו להתלמד, אך בתנאי שהוא עצמו יבין ויתמסר לתכונות אלה. מתוך כך אמנה כמה כללים היפים להתנהגותנו ומתוך נסיוני ועברי אני עומד על חשיבותן:

א. אסור לו לחולה לקלל את רעהו.

ב. חייב חולה להתחשב בזולתו.

ג. אל לחולה לצחוק מזולתו.

ד. אסור לו לחולה לצער את זולתו.

ה. אל לחולה לבזות את רעהו.

ו. אל לו לחולה להעניש את רעהו.

ז. אל לו לחולה להתכחש אל רעהו.

ח. אל לו לחולה להעליב את משנהו.

ולסיכום, אסיים בפסוק ממשלי "השומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו"

בברכה,

ז. ט.

אני מאשר בתודה את קבלת ירחונכם הראשון, קראתיו בעיון. אני רואה בעריכת עתון זה פעולה תרבותית בעלת חשיבות יתרה ומאחל לכם הצלחה בהמשך הביצוע.

ד"ר א. פלדמן

מנהל האגף לשרותי בריאות הנפש

מתוך העתונות נודע לי ע״ד פרסום ׳עולמנו׳ ירחון כפר שאול לחודש יולי 1955 בעריכת ש.ו., א.ק. ות.ה. בתור איש העוסק בביליוגרפיה של פרסומי ארצנו אשמח אם תסכימו לשלוח לי העתק אחד של העתון הנ״ל לשם רשום ואוסף. בינתיים ציינתי כל תוכנו למזכרת במקרה שלא תמלאו את בקשתי, ואלה פרטיו: דבר המערכת, פתח דבר, בשולי מאורעות בבית העלמין, מעולם המדע, פינת הבול, מדור הספר, שירי החודש קרשים ובדים, מ׳עולם הספרות, מכתבים למערכת, נפש חולה והומור בריא, כפר יובל וכו׳.

הנני מאחל לכם הצלחה בפעלכם והבראה שלמה לקוראי העתון הצנוע דלעיל.

בברכה וברוב כבוד,

מ.ד. גאון

תאטרון

על במת התאטרון / יעקב לרנר

לחובבי האומנות אניני הטעם, בכפר שאול היה חג האורים חג כפול ומכופל. סוף סוף הגיעה לקצה פגרת הקיץ הממושכת ועונת התאטרון נתחדשה. העונה נפתחה על במת התאטרון ״רפוי בשעשועים״ בהצגת בכורה של המחזה המבוסס על הבסט-סלר הידוע של פרנק פנחסי ״חלום ליל חמסין״ מעובד להצגה ע״י ויליאם שכספיר.

כיאה למאורע התרבותי מהמדרגה הראשונה, שררה בכפר שאול אוירת חג באותו יום. כבר בשעות הערב המוקדמות נהר קהל רב, מי ברכב ומי ברגל לכוון אולם בית חדר האכל על מנת לזכות במקום טוב. כאן יש מקום לחזור ולהתריע על שלא קמה עדיין כל יזמה ציבורית לתת לתאטרון ״רפוי בשעשועים״ משכן של קבע לטובתם של הקהל, השחקנים והאמנות כאחד.

אולם נחזור נא לערב הפתיחה החגיגי. בין הקהל הרחב, שמלא את אולם ״בית חדר האוכל״ מפה אל פה, אפשר היה להבחין בשמנא וסלתא של כפר שאול כגון: הפרופסורים למדיצינה, הפקידות הגבוהה, מנהלי המחלקות. בלטו במיוחד יו״ר וחברי הועדים המיוחדים השונים וכו׳. התירים הרבים שהגיעו הנה אף מירושלים על מנת לחזות בהצגה גרנדיוזית זו. בשורות הראשונות אף הבחנתי בצלם, כנראה צלם ״יומן שאול״ שבא להנציח מאורע חגיגי זה.

ההצגה נפתחה באחור קל של שעתיים, לרעם תשואותיהם ומחיאות כפיהם של הנוכחים. לנגד עיננו החלה להתרקם מסכת העלילה המקסימה ביופיה, חשובה בחנניותה העוצרת נשמה במתיחותה המעוררת בדינמיות שלה הנוסכת חם ורך ברומנטיקה שלה וכו׳.

לכ׳ מערכת ״עולמנו׳

כפר שאול

מערכת נכבדה,

עלי להתנצל על האחור שבתשובתי למכתב הגלוי אלי, שפרסמתם בגליון האחרון של העתון, ברם רק בימים אלה חזרתי מחופשה ממושכת למדי ולא היה סיפק בידי לעשות את הדבר קודם לכן ואתכם הסליחה.

...אין לי כל סכסוך אתכם ולא יצאתי מ״עולמנו״ בגלל חלוקי דעות פנימיים אדרבא שמחתי למקרא מכתבכם וקיבלתיו בהוקרה ותודה. אפס, כי לצערי עלי להטעים שאין די במליצות יפות שנודף מהן - ודאי תסלחו - קורטוב ריח של שוחד שפתיים. עזבתי את עבודתי אתכם מסיבות אישיות יותר ועקב יחסה הבלתי הוגן של הנהלת בית-החולים. אני עובד הרבה מאוד במקצועי ומשתכר ממנו ומקדיש לכך כל שעה פנויה שברשותי. אם אני נותן למוסד מזמני, פרושו של הדבר למעשה קרבן כספי, שאיני רואה לו כל הצדקה. במקרה כזה חובתו של המוסד היא לפצות אותי על ההפסד בזמן ובכסף ע״י תשלום מתאים בעד עבודתי.

אנא, אל תפרשו את דברי כאילו עבודתי ב״עולמנו״ הנה בעיני ״הפסד זמן״ ומלאכה לבטלה - נהפוך הוא ואני מתכוון רק לזמן הנגרע מעבודתי הפרטית.

...גישתו של המוסד היא גישה של נצול וכל עוד יעמוד בסרובו להכיר בזכויותי איני מוכן לקחת על עצמי כל עבודה נוספת שהיא.

ברגע שיוצע לי תשלום הוגן, אשמח לחזור אליכם ולעבודתינו.

בברכת ידידות,

ואיחולי הצלחה

מדור השחמט

בעריכת: מ. ו.

תחרות השחמט לאליפות כפר שאול

כידוע התחילה תחרות בשחמט לשם קביעת אלוף השחמט, עוד ב- 8 בחודש אוגוסט ש.ז. תחרות זו כללה את כל השחמטאים שלנו, מתחילים ומתקדמים כאחד. אם אפשר לומר כך. בינהם גם מאנשי הפרסונל שלא נעדרו גם הפעם מהשתתפותם בתחרות, והיוו חלק די ניכר מבחינה מספרית. מבין אלו נבחרו השחקנים המצטיינים (4 אנשי פרסונל: 3 אחים ואחות אחת + 8 חולים), שנבחרו לבסוף להתמודד בינהם להשגת המקומות הראויים להם ולתואר האלוף... אנו תקוה שבהזדמנות החגים הקרבים ובאים נרבה בתחרויות כאלו והנה אחד המשחקים של התחרות המשמש דוגמא מאלפת לרמה המענינת של הקרבות בתחרות...

בעיות אקטואליות

התעללות בחולי נפש / ח. ה.

כרעם ביום בהיר, נפלה הבשורה בכפר שאול כי החולים לא יקבלו דמי כיס. מיד נטשו החולים עבודתם והתקהלו קבוצות קבוצות. צעקו, התמרמרו, ודרשו בתוקף באורים על הגזירה שאין לה תקדים.

כחבר ועד החולים, חשתי למשרד להודיע פשר דבר והנה מה שהוסבר לי נפלה "פלוגתא" בין הנהלת המוסד ובין הנהלת משרד הבריאות. האחרון דורש קבלה מכל חולה המקבל דמי כיס ואילו הנהלת בית החולים טוענת, ובצדק, כי ממחצית החולים אי אפשר כלל לקבל חתימות ומאידך זוהי התערבות בחייה הפנימים של הנהלת המוסד. כך או כך הקרבן הוא החולה.

אינני מבין מה ראה אותו חכם חלמאי לדקדק בעל קוצו של יוד בשתי הלירות העלובות והמעליבות שמקבל החולה כדמי כיס. בו בזמן שמשרד הבריאות מבזבז עשרות אלפי לירות ללא הצדקה כלל. ומי יתקע לידו, שאותו מר גלברט ועוזרו מר פיינשטיין יבואו בקרוב וידרשו קבלה מכל חולה עבור כל זריקה, כדור אספירין או חוקן.

...הידוע לך אדוני המנהל, כי החולה אינו מבין ואינו מסוגל לדעת מדוע שללו ממנו בשרירות לב את דמי הכיס? הוא דורש זאת בתוקף, ואם הוא אינו נענה אז הוא נכנס בדיפרסיה איומה בהתרגזות כך שהוא נצרך לטיפול. טיפול כזה עולה יותר ממה שכל החולים יקבלו דמי כיס במשך חצי שנה.

...ואליך מר פיינשטיין אני פונה, חזור בך ואל תערב את דמי הכיס של חולים ככתוב לא תעמוד על דם רעיך - כי לא תוכל לרחוץ בנקיון כפיך ולומר ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו ראו ויפה שעה אחת קודם, כי בנפשנו הוא.

בעיות אקטואליות

מכתב גלוי לשר הבריאות

אדוני כבוד השר,

נודע לי מן העתונות, שבדו״ח השנתי של מבקר המדינה, הד״ר מוזס, מוזכרת בין השאר פרשת ״אינסטלציה קומפלט״ למכבסה אוטומאטית בסך -.82,000 ל״י, המונחות כאבן שאין לה הופכין במחסן המרכזי של משרד הבריאות, עוד משנת 1954. וכל זאת למרות העובדה שאינסטלציה זו הוזמנה באופן מיוחד כהזמנה חיונית לצרכי בתי החולים.

כאן רוצה אני להעיר את תשומת לב השר לעובדה שזה זמן רב שקבוצת חולים מבריאים בכפר שאול חושבת להקים קואופרטיב, ובזה לפתור את בעית שקומינו. חשבנו לבקש את המכונות מן המחלקה לסדורים קונסטרוקטיביים של הג׳וינט. אולם, לאחר שקראנו על העבודות הנזכרות לעיל, אנו פונים אליך בבקשה לאשר את העברת המכונות הללו לרשות מוסד כפר שאול, ובזה לאשר הקמת מכבסה במקום זה. מכבסה זו תוכל לענות על דרישת המוסד עצמו (המונה כ- 300 איש) וכמו כן אף לספק את צרכי בתי החולים הממשלתיים באזור ירושלים. המכבסה מצד אחד תוכל להביא לחסכון ניכר בהוצאות כביסה לבתי חולים (אשר עד עתה נזקקו לשרות מכבסות פרטיות), ומצד שני תאפשר את פתרון הבעיה הקשה של שקום מחלימי המוסד.

אני תקוה שהצעות אלו תזכנה בתגובה המתאימה.

בכבוד רב,

א. ב.

במסגרת הקורס לעברית, יצאו התלמידים לטיול קצר להרטוב והנה רשמיו של אחד מבין המשתתפים.

טיול להרטוב/ מאת מ. ה.

ביום חמישי, ב- 18 ביולי, יצאה קבוצה של לומדי עברית לטיול להרטוב והסביבה. האנשים קמו בבוקר השקם, התלבשו, התרחצו ועם המכונית של תנובה הגענו לשכונת מונטיפיורי. משם המשכנו באוטובוס עד לרכבת, הרכבת כבר חכתה בתחנה. נכנסנו לתוכה והתישבנו בה. אסתר המורה לעברית הצטרכה לנסוע אתנו, הסתובבה בחוץ ולא ידעה שאנו כבר בפנים, ברגע האחרון הסתכל אהרון דרך החלון וראה אותה, בקושי

הספיקה עוד להכנס. אחרי שעה שהרכבת זזה, היינו כבר בהרטוב. ירדנו שם כי מטרתנו היתה לבקר את מפעל המלט שמשון.

...אחרי תום הביקור עזבנו את המפעל מלאי התפעלות ופנינו לקיבוץ "צרעה" שם אכלנו ארוחת צהריים בחדר האוכל. אחרי זה סיירנו בקיבוץ ושמענו הסבר על תולדות הקיבוץ. אחרי שעזבנו את הקיבוץ חזרנו לתחנת הרכבת, משם לירושלים מלאי רשמים מן הטיול הנחמד.

מועדון וספה: סניף כפר שאול

בעיה חמורה

הנדון: אופנועים עליך כפר שאול

החולים בכפר מחפשים לאחר עמל יתר מרגוע ומנוחה לגופם בשעות הליל. והנה קפץ עלינו רוגזם של האופנועים למינהם שהאחד מתחרה בשני בהקמת שאון... והתוצאה הישירה: ששנתינו בלילות (בלאו הכי) מתערערת עד הסוף ואין דין ואין דיין !...

ודבר זה קבל גושפנקא רשמית כשהאדון בן משה והד"ר גרי הצטרפו לרשת התחבורה המודרנית. נראה שהנסיעה באוטובוס הציבורי הפכה בעיני בעלי האופנועים לדבר מהתקופה הפרהסטורית. אין לנו טענות אם ברצונם של אנשי הפרסונל לרכב דוקא על וספ׳אות למברטות נורטונים וכו׳. אולם מחוץ לכתלי הכפר ומנוחת החולים אינה חייבת להתערער בשל תופעה זו.

בשורות ספורות אלו, פונה אני במישרין לכל בעל אופנוע להקפיד על אי גרימת רעש בשעות הערב לטובתו הוא, משום שאנשים מסויימים יעשו דין לעצמם... וזה לא ינעם להם לאחר מכן ודי לחכימא ברמיזה.

ל.מ. ברטה

לסיום אנו מביאים קטע מתוך מדור 'מכתבים למערכת'. חליפת מכתבים בשלמותה. מעל דפי העיתון נזעקת חברת כפר שאול וקוראת תיגר על המוסכמות הקיימות בקרב החברה שבחוץ. ההחלטיות שעולה מדבריו של ד"ר שוסברגר אינה מותירה ספק בדבר האמון המלא והביטחון ששואב החולה מביתו, מכפר שאול.

ללא תוספות נביא בזה חליפת מכתבים כלשונה מובן בשנוי השמות והמקומות.

המכתב שנתקבל

לכבוד | ירושלים, י"ד אייר תשי"ז
העובדת הסוציאלית | 15.5.57

גב.נ.

אנו הדיירים בבית מסוים ברחוב פלמוני, ואנשי השכונה- בסביבה, חותמים מטה שבעל הבית השכיר חדר למר אלמוני בעזרת "עזרה סוציאלית".

לפי ששמענו שמר אלמוני היה חולה רוח, והוא שכב בבית חולים. לכן אנו לא מסכימים בשום אפן - שבן אדם הזה יהיה שכננו, מפני שאנו מפחדים מאד מאד על ילדינו הקטנים, ועל בנותינו הגדולות. הילדים שלנו ששמעו על הענין הזה מפחדים מאוד, וכבר מהיום הם מסרבים לבוא הביתה לישון. אין אמון בבן אדם כזה, במקרה והוא יקבל התקפה או משהו אחר, כל יום יש לנו ריב עם בעל הבית על הדייר החדש.

אנו מבקשים מכבודכם לסדר את הענין הזה לפני שיבוא הדייר החדש ולפני שיקרה איזה אסון.

אנו מחכים לתשובתכם במכתב. העתק נמצא ברשותנו

בכבוד רב

(חתומים מספר דיירים)

תשובה לפחדנים/ אבי חמדה

נזדעזעתי לשמוע המכתב שקבלה העובדת הסוציאלית מקבוצת דיירים אשר באותו בית בו הם גרים, השכירו חדר לאחד המבריאים, והם קובלים מרה על תופעה זו, ומבקשים את הרחקתו. בטענה כי אין אימון בבן אדם כזה... אני משוכנע: כי אילו היה חי בינינו כיום הפרופסור ז. פרויד - והיה קורא את מכתבכם, כי אז היה טופח לכם על פניכם והיה שולח אתכם אל אותו מקום ממנו בא אותו דייר. אתם כותבים כי שמעתם שהדייר החדש מר אלמוני היה חולה רוח ואתם נורא מפחדים ממנו.

אשאל אתכם שאלה: בנסיעתכם ברכבת - או באוטובוס אינכם מפחדים כלל? והלוא באלה הסכנה גדולה לאין שעור, אינכם נותנים את דעתכם בזמן הנסיעה, שהרכבת או האוטובוס יכולים להתנגש או להתהפך, ואז אתם יכולים להרג! על הנסיעה שבסכנה אינכם נותנים דעתכם משום שאתם מפיקים תועלת ותענוג מסכנה זו. אבל, מאחר ששמעתם רק ששהה בבית חולים לחולי רוח אתם פוחדים פחד מוות! זאת ועוד, אתם כותבים כי ילדיכם הקטנים - ובנותיכם הגדולות רק בשמעם כי דייר כזה צריך לבוא, הם כבר מסרבים לבוא הביתה לישון...(עוד בטרם בא הדייר). כאן אתם מנסים לחפות על פחדיכם וחוסר שווי משקל שלכם בשקר מחוצף... אבל טבעי מאוד למחלתכם אתם...

והרי לכם הצד השני של המטבע.

מה היה קורה: אילו לכל אחד מכם במשפחה היה אדם שהיה פעם בבית חולים - לחולי רוח, והיה משכיר חדר, וכל השכנים היו מתנגדים לשכן כזה, מה הייתם עושים אז? הייתם שוקטים על שמריכם? לא הייתם רצים: להסביר, לשכנע, לבקש את התערבותם של מוסדות, ושל אנשי צבור?

זה מזכיר לי בדיחה מרה. פעם עמד באמצע הרחוב חולה רוח אחד, ועשה כל מני עויות משונות מה שהצחיק את כל האנשים מסביבו, בצד עמדה לה אשה ובכתה, שאלו אותה הנאספים - מה את בוכה? מדוע אינך צוחקת?, השיבה להם האשה: אילו החולה הזה לא היה בני - כי אז הייתי גם אני צוחקת ממנו...

אילו אתם הדיירים, הייתם רואים את בבואתכם באספקלריה של אותו דייר, והייתם מבינים: כי גם לכל אחד מכם יכול לקרות אותה בעיה, כי אז הייתם משליכים את הדעות הקדומות שלכם, ואת פחדיכם המדומים, הייתם מקרבים אדם כזה, ומכניסים אותו אל חיי חברה בריאים ותקינים, ונותנים לו לחיות את חייו האלמנטריים.

אז הייתם גם אתם מבריאים מתחלואיכם, המדומים, האנכיים, והאגואיסטים.

מי יתן ורשימתי זו תסיר את האבק מעיניכם, ותשכילו לראות את הבעיה הכאובה הזאת - באורה הנכון.

תשובתנו

ירושלים, י״ט אייר תשי״ז

20.5.57

לכבוד

דיירי הבית

רחוב פלמוני

א.מ.נ.

מכתבכם אל העובדת הסוציאלית הגיע לידי, והתפלאתי מאוד על הגישה שהנכם נותנים לה בטוי, עמדתכם בטעות יסודה, מר אלמוני - נמצא אמנם בטפול מוסדנו אך לא בתור חולה רוח - אלא לשם שקום חברתי. כהוכחה ידוע: שהוא עובד בהצלחה רבה משנים, והגיע הזמן שיתפוס את מקומו המגיע לו כאזרח מכובד.

ברצוני להודיעך: שמר אלמוני הגיע לסדורים הנזכרים ביוזמת עצמו, ובשום פנים לא ״בעזרת עזרה סוציאלית״, בכל זאת מוסדנו כמוסד ממשלתי צבורי יעמוד בכל תוקף לימינו של מר אלמוני, כשהוא יצטרך להלחם על זכויותיו.

בכל הכבוד

ד״ר שוסברגר

מנהל ביה״ח

מצאנו כי אין הולם יותר מקטעים אלו לסיים פרק זה בתולדותיו של מקום. על האנשים, על העשייה ועל הרגשות.

סיכום

הנה כי כן נפרשו לפנינו תולדותיו של מקום במשך כמחצית יובל שנותיו. למן קומץ בתים בכפר נטוש ושומם דרך מחנה עולים של תחילת קום המדינה ועד בית חולים לחולי נפש ששימש מעון וכפר עבודה לאוכלוסיה בת 450 חוסים ועמם כ-200 אנשי צוות.

תוך שנותרנו עומדים במקום פסענו אט בעזרת ציוני דרך של זמן אל שנותיו הראשונות של בית החולים. בדרכנו אל הראשית התוודענו אל פן אחר ויצאנו נשכרים.

על רקע ימיה הראשונים של מדינת ישראל כשרבבות צובאים על השערים הפעילה הסוכנות במקום בית עולים. כך נפתח לנו צוהר אל חייהם של העולים בתחילת דרכם. איך חיו בבית העולים במה עסקו וכיצד ניתבו דרכם לקראת חיי קבע בארץ. משפנו לדרכם ופינו את הבתים הפכו אלה למקום מישכן לחולי נפש. עולים חדשים, בעיקר ניצולי מחנות ההשמדה היוו את תחילתו של בית החולים. עם השנים הצטרפו אליהם חולים נוספים שמצאו מפלט בכפר שאול. בסיוע הצוות המטפל הפך עבורם המקום לבית ולמשפחה. מתוך הארכיון ומתוך זכרונותיהם של אלה שעסקו במלאכה העלינו נדבך אחד בסיפור כפר שאול.

באמצע שנות ה-70 חלו חילופי אישים בניהול בית החולים. את ד״ר יוחנן שוסברגר הקשיש החליף ד״ר יאיר בראל, את פנינה מזרחי, אחות ראשית, החליפה רבקה אוריון, כמנהלת שירותי הסיעוד ואת מקס בן משה המינהלן החליף בצלאל כנען.

תם פרק ראשון בתולדות בית החולים. הפרק השני שהחל עם הצוות החדש והרוח המתחדשת שהביא עמו, לא נשלם עדיין. כיון שכך מוקדם מדי מלסכמו ועליו יסופר בבוא העת.

רשימת מפות

רשימת איורים

עמוד

רשימת צילומים

ביבליוגרפיה

1. ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ) KKLS ,S-84.
2. ארכיון כפר שאול (אכ"ש) תיקים מס. 6, 12, 13א, 13ב.
3. גנזך המדינה (גנ"מ) חטיבה 21, חטיבה 57.
4. ניר ד., גיאומורפולוגיה של א"י, אקדמון, ירושלים תשמ"ט, 1989.
5. 'עולמנו', ספריית בית החולים כפר שאול.
6. פלזנשטיין ד., שחר א., 'הגיאוגרפיה של המעברות' בתוך 'עולים ומעברות, 1948-1952', סדרת עידן, יד בן צבי, ירושלים, תשמ"ז.

ראיונות

.1	אטיאס חנה	בביתה בירושלים	22-4-1991
.2	אפרתי (ברפמן) בלה	בבית הספר לריפוי בעיסוק הר הצופים	16-4-1991
.3	בן משה מיה ומקס	בביתם בנהריה	16-3-1991
.4	ברוזה רות	בביתה במוצא	16-7-1991
.5	ורסנו מרדכי (מוטקה)	בבית החולים כפר שאול	6-1992
.6	לירון בלה ז"ל	בבית החולים כפר שאול	5-3-1991
.7	מצליח משה	בבית החולים כפר שאול	15-10-1991
.8	פלד פועה	בביתה בירושלים	5-3-1991
.9	משפחת שפרינגר		
	מרים, תמי ואיציק	בבית האם בירושלים	29-7-1991
.10	שרמן שלמה	בבית החולים כפר שאול	2-1991

העתק

לשכת הבריאות המחוזית
ירושלים, ת.ד. 584

21866/9131 11.11.1948

זכרון דברים

סיור בדיר-יאסין (עין-כרם) בהשתתפות ב"כ השלטון הצבאי ומחלקה לטפול בעולים של הסוכנות.

הסיור נערך כדי לעמוד על אפשרויות של שכון עולים ומפונים בנקודות הנ"ל.

בסיור השתתפו כמוסמכי מחלקת הבריאות: הדר.ב. סליטרניק, המפקח האנטימלרי ומר בריינקר, מנהל המחלקה הסניטרית של עירית ירושלים.

שני הכפרים נמצאו מתאימים לשכון בתנאי שיבוצעו שפורים לפעולות נקוי יסודיים. טיב הבתים והסדרים בעין-כרם עולה בהרבה על זה שבדיר יאסין.

הערות למצב סאניטרי-היגייני מצב המים בעין-כרם משביע רצון בגלל המצאו של מעין במקום, המספיק כ-60 ממ"ע ל-24 שעות. הספקת המים בדיר יסין מובטחת על ידי בורות אגירה רבים.

בשני המקומות נמצאו יתושים ודגירת יתושים. בעין-כרם נמצאו רק יתושי פלבוטומוס – מעביר מחלת הפפטצי. בדיר-יסין נמצאו גם יתושים אנופלס – מעבירי הקדחת. אם יבוצע השכון בנקודות אלה, יהיה צורך בריסוס ד.ד.ט. בבתים ובפעולה אנטימלרית בבורות.

מי המעין בעין-כרם ראויים לשתיה ללא טפול מוקדם. את מי הבורות בדיר יסין יש לבדוק בדיקה חימית ולבצע כלורינציה לפני השמוש בהם לצרכי שתיה.

רצוי שעם עלית הקבוצה הראשונה של המתכנים יקבע אחראי לעניני סניטציה. לשכת הבריאות המחוזית מוכנה לבצע את הפעולות הסניטריות הדרושות ולהדריך את המתישבים.

ש.ז.

חלוקה: דר.ברנפן
מר בסן
מר יינקוס
סוכנות

ירושלים, כג׳ כסלו תש״ט
25.12.48

אל – המחלקה להתיישבות, ירושלים

מאת – סניף המחלקה בירושלים.

הנדון: התיישבות דיר-יאסין.

אחרי סיור בכפר ובסביבותיו, בהשתתפות מר ג. רוקח, מר גלוברמן ומר צבי שטיר, הגענו לידי המסקנות דלקמן:

א) הבנינים וחלוקתם.
את שטח הכפר יש לחלק מבחינת הבנין לשני סוגים:-
1) החלק הגובל עם שכונת מונטיפיורי ושכונת גבעת-שאול ואשר בניניו פזורים על פני שטח נרחב, הניתן לחלוקה ולצירוף לכל בית ובית.
2) מרכז הכפר הבנוי כולו בנינים גדולים וצפופים עם מרפסות, גרג׳ים, חנויות וכו׳.

ב) שטח הקרקע
שטחי הקרקע מקיפים את הכפר בצורת חצי עיגול וגובלים ממזרח עם שכונת בית הכרם, מצד צפון עם ליפתא התחתונה, ממערב עם אדמות מוצא תחתית ומצד דרום עם שטחי עין כרם.
חלק ניכר מאדמות הכפר מהווה גושי סלעים ומחצבות אבנים ואיננו ניתן לניצול חקלאי. אין בידינו נתונים בדבר גודל השטחים המועיל ואין מפות מדויקות משטח הכפר והסביבה. אולם במידה שאפשר לדון מההתרשמות במקום, השטחים הניתנים לניצול חקלאי ניכרים הם ומגיעים למאות דונמים של אדמה טובה ורצויה לעיבוד. שטחים אלה עובדו במשך שנים רבות על ידי אנשי הכפר הקודמים. מסביב לבתים נטועים גנים עצי פרי וזית, המתאימים להספקה עצמית של המתיישבים העתידים.

ג) הצעות בקשר לעתיד המקום
לאור הנתונים הנ״ל מצאנו כי רצוי יהיה לחלק את הכפר לשתי צורות התיישבות והן:
א. שכון עם משק עזר, אשר יהיה בנוי על שטח קרקע בגודל של 5 דונם עם בית וחצר לכל מתיישב. חלקת הקרקע תשמש לגידול ירקות, פרחים, עצי פרי. נוסף לזה יפתח המתיישב לול בגודל 500-1000 עוף.
ב. מרכז הכפר יהפך לשיכון בעלי מלאכה ופתוח סדנאות ומחצבות, אשר בחלקם ימצאו את פרנסתם במקום וכן בירושלים העיר.

ד) גודל הישוב
שתי צורות ישוב אלה יכולות לקלוט ביחד כ-150-200 משפחות, כלומר, כ-50 יחידות עם משק עזר והשאר שיכון בלבד.

ה) מצב הבנינים
הבנינים בדרך כלל בנויים בצורה יסודית ויפה ואינם דורשים תיקונים יסודיים. על יד כל בית נמצא גם בור מים לשמוש ביתי. קרבת הצנור המרכזי המספק מים לירושלים, מאפשר גם הספקה נוספת במקרה של צורך. אין אמנם חדרי שמוש מודרניים, אולם דבר זה ניתן לתיקון.
בכפר גם בנינים צבוריים, כגון: בית ספר, בית מרכזי למוסדות צבוריים וכו׳.

צורת שיכון זו לא תאפשר אמנם נצול מלא של כל שטחי הקרקע המשתייכים לכפר זה, אולם דבר זה ניתן לתיקון על ידי מיזוג של השטחים המרוחקים למפעל התישבותי אחר אשר ייוסד בסביבה הקרובה.

צבי שטיר.　　　　ג. רוקח.

רשמי ביקור במחנה העולים בגבעת שאול ב׳

בהתאם להחלטה שנתקבלה במושב המועצה הצבורית שליד המחלקה לארצות המזרח התיכון של הסוכנות היהודית, מיום 28.2.50, בעקבות התלונות המרובות מפי עולים במחנה העולים בגבעת שאול ב׳ (דיר יאסין), יצאה משלחת מורכבת, משני חברי המועצה ופקיד מטעם המחלקה לבקור במחנה הנ״ל.

כאחד מחברי המשלחת, השתתפתי בבקור וברצוני לתאר את רשמי. נתקבלנו ע״י מנהל המחנה שהסביר לנו פנים והעמיד לרשותנו את מזכירו שהדריכנו בסיור. מפיו שמענו כי בית־העולים מכיל כיום 926 איש, אולם בית קיבולו מגיע לכדי 1250 איש (בעונת הקיץ).

מבין המקומות הציבוריים במחנה, הופתענו מהנקיון המופתי השורר בבית התינוקות. כן התרשמנו מהמתפרה שבמקום המשמשת גורם מעודד לעבודה חלק מהנשים ומקור הכנסה כלשהו.

המנהג למסור את מנות החלב ומצרכים אחרים של הילדים לידי ההורים הלוקחים אותם לחדר המגורים, נראה כבלתי רצוי. ויש להתפלא שלא הונהג במקום זה לתת את המנות לילדים עצמם על־מנת שיאכלו אותן בחדר האוכל.

בחדר בגודל של 5½ × 5¾ מטרים מתגוררות 6 משפחות תימניות הכוללות 17 נפשות. אין כל נחיצות במקום, שהינו בקומה שניה של הבנין, ולמרבה הצרה עולים אלה הם עוורים או עוורים למחצה. את צרכיהם הם עושים בחדר המגורים, והשופכים את מי השופכין למטה. בקומה ראשונה ראינו מרתף נטול אור ואויר, עם מחיצת־לבנים באמצעו — לאורך המרתף — ובגובה של שני מטר לערך. במרתף זה דרות שתי משפחות, אחת בת 6 נפשות ואחת בת 8 נפשות. בחצר שמאל ראינו מרתפים אחדים ללא חלונות, אור ואויר, ללא טיח וסיוד, מלאי ליכלוך. וריחות רעים נודפים ממי השופכין שבסביבה.

במרתף אחד בגודל 3 × 3 מטר מתגוררות 5 נפשות — משפחה בת 3 נפשות ביחד עם 2 גברים רחוקים; הם התלוננו מרה והתחננו בפנינו: אנא הצילו אותנו, אין אנו יכולים לישון כל הלילה, בשעות הלילה אנו מתחילים להתרוצץ ממקום למקום כדי למצוא יהודים במחנה שירחמו עלינו ויאכסנו אותנו למשך הלילה.

כמו המרתף הנ״ל יש עוד רבים. וידם של הממונים על מחנה העולים עוד נטויה: הם יוצרים מרתפים נוספים דוגמת המרתף המתואר לעיל. כל אותם המחסנים אשר שמשו לערבים תושבי המקום לשעבר מחסנים לשמירת ואגירת מלאי המזון לעונת המלחה — כפי שמקובל אצל הערבי הכפרי עובד האדמה — מותקנים עתה לשיכון עולים שיבואו בעתיד (באמרי „מותקנים" כוונתי להתקנת חלון בצורת חור בגודל 30 עד 40 ס״מ הרכבת שמשה כדי שיחדור מעט אור לתוך המרתף).

כאשר טענו בפני המזכיר על תנאי שיכון אלה, אשר בלי ספק אינם מתאימים אף לבהמות, השיב שלא הוא מטפל בזה אלא החצרן הממונה על שיכון העולים. וכאן אני מגיע לנקודה מענינת האומרת דרשני: כל דרי המרתפים הנזכרים שתארתי הם עולים מארצות המזרח וצפון אפריקה. מעטות המשפחות המתגוררות ב־?׳ אחד כל אחת. התלונות הן רבות; אין כמעט עולה שאינו מתאונן כי הוטעה ע״י אנשי בית־העולים שממנו נשלח לירושלים. הללו הבטיחו לו כי בהגיעו לירושלים יתנו לו בית ועבודה, וכו׳. רק בירושלים יש בתים. רבים העולים שהגיעו ארצה עוד לפני יותר משנה והם ממשיכים להתגורר במחנה העולים.

אחרי הסיור נערכה פגישה עם העולים בבית התרבות בנוכחות מזכיר המחנה, ובה תשמעו התלונות הבאות:

א. גב׳ א. . ב. . אם לשני ילדים חולים במחלת השחפת, מתרוצצת ממקום למקום כדי לקבל שיכון מתאים יותר בהסתמכה על תעודות מהרופא, אולם העובדת הסוציאלית — גב׳ תפוחי — מתיחסת לענין בשלילה במענה כלפי האם האומללה: הואיל וסידרנו את אביך בן ה־80 ואת דודתך בת ה־70 שנה, עליך לדאוג לדירה בשבילך בעצמך.

ב. ל ׳ ר : חולה־מגמגם, הציג בפני העובדת הסוציאלית, תעודת־רופא תוך בקשה לסידורו באמצעות הלשכה הסוציאלית. אולם גב׳ תפוחי זרקה את התעודה וגרשה אותו מעל פניה. הנ״ל יושב זה למעלה מ־13 חדשים בבתי־העולים מבלי שתהיה לו שום תקוה לעתיד, על אף היותו צעיר ובעל השכלה. אילו הוקדשה לו מקצת תשומת־לב היה הופך לאיש העשוי להביא תועלת.

ג. א. מ. : 15 חדשים בבתי־עולים שונים, פנה למר פינקוס מהמדור לטיפול בעולה של הסוכנות היהודית פעמים רבות, בדבר חדר למשפחתו. מר פינקוס יעץ לאבוטבול שיחפש חדר, ולכשימצא ימסור לו את הכתובת והוא מצדו יסדר שהסוכנות תשלם את שכירות החדר. לאחר שאבוטבול טרח ומצא חדר ומסר את הכתובת למר פינקוס, מסר האחרון את אותו החדר לעולה אחר... מארצות המערב.

ד. 8 משפחות בעלי ראייה קצרה הובאו מבתי עולים שונים לירושלים תוך הבטחה שילמדו אותם מקצוע; ועל אף ההבטחה מבתי־העולים הקודמים שמיד עם הגיעם ירושלימה יהיה הסידור מוכן עבורם. חלפו ימים רבים וטרם נמצא מישהו כיסביר להם או ידריכם על־מנת להרגיע את רוחם המתמרמרה.

ה. על הקיפוח בסידור בעבודה. נשמעו טענות שהעיקרית בהן היא, שיש עולה העובד חדשים רצופים ללא הפסק בעוד שעולים אחרים נשארים ללא עבודה חדשים רצופים.

ו. וכאן פרשה בפני עצמה: 5 משפחות מעדות המזרח פלשו ביום 23.2.50 לבית בשכונת דיר אבו תור מס׳ 19/150 ליד שטח ההפקר. לאחר 4 ימים בהם דרו בבית הנ״ל, חדרה המשטרה דרך הגזוזטרה לתוך הבית שבקומה השניה והוציאה אותם בכח והשתמשה אפילו במכות נגד הנשים: העמיסה את החפצים ואת העולים על מכונית משא והובילה אותם חזרה לבית־העולים בגבעת שאול ב׳. 15 יום לפני המקרה הנ״ל פלשו מאותו בית־עולים שתי משפחות אשכנזיות — כ ׳ ח א ׳. המשטרה אמנם התרתה בהם, אולם לא הוציאה אותם בכוח, ועובדה היא שהם נמצאים עדיין באותו בית שפלשו אליו בשעתו. וביום 25.1.50 פלשו עוד 3 משפחות — משפחת בו ש׳ משפחת ל׳ ומשפחת אי. וכן ביום 26.1.50 פלשו משפחות ס. ומ. לבתים מס׳ 116, 19/115, 19/101 ד־19/115: ואמנם המשפחות הנ״ל קבלו התראות מהמשטרה לעזוב את הבתים שפלשו לתוכם שלא כחוק, אולם לא הוצאו בכוח, ועד היום הם ממשיכים להתגורר בהם.

לאור העובדות דלעיל, המתארות רק חלק קטן מהמקרים המתרחשים יום יום בחיי העולים, הנני סבור כי מן ההכרח הוא להרכיב ועדת חקירה אשר תחקור את המצב בכל מחנות העולים, במיוחד בגבעת שאול ב׳.

אולם הנני סבור שמסקנות אחדות הן מחייבות המציאות לאור ביקורנו אנו, והן:

א. יש לבטל את השיכונים במרתפים שאינם ראויים למגורים.

ב. יש להנהיג חלוקת עבודה צודקת בין יושבי המחנה ועל־ידי כך למנוע ניוון מוסלה היושבים בטל.

ג. יש להעביר את שוכני המרתפים לאהלים, בהתחשב עם מזג האויר ההולך ומשתפר עם בוא עונת הקיץ. אין כל אפשרות להמשיך להחזיק את האנשים במרתפים הנ״ל אפילו שעה אחת נוספת בעונת החום, ביחוד לאור הצפיפות והתנאים בהם הם מצויים.

במקרה שהצעתי תתקבל ותורכב ועדת חקירה, אבקש להביא לידיעתה את הדברים שהובאו ברשימה זו לשם התייעצות בהם. אולם יש לדאוג מראש שמסקנות הועדה תוגשמנה בפועל. הסידורים הדרושים יעשו לשם תיקון המעוות, ובהקדם.

ירושלים, ־?ן באדר ותש״י (6.3.50)

ג. [illegible]

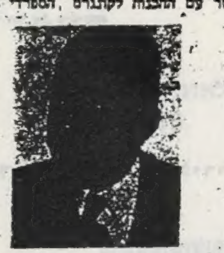
הכרך הרביעי של „האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו"

בימים אלה הופיע הכרך הרביעי של „האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו" של מר דוד תדהר.

כשלושה הכרכים הקודמים כן גם כרך זה מלא וגדוש ערכים מעניינים של „בוני הארץ" מכל החוגים והזרמים ללא הבדל עדה, זרם או מפלגה. רבים מ„אישים" אלה נכתב עליהם כאן בפעם הראשונה. הספר יצא בהדור רב ומלווה במאות תמונות של בעלי הערכים. הערכה מיוחדת עליו תבוא באחד הגליונות של שבועוננו.

ווימליס גומיאס

מר ווימליס גומיאס, חבר הועד הפועל של האחוד העולמי של היהדות הספרדית ומזכיר העדה הספרדית בוה״ב, שהה בשבוע שעבר בארץ. מר גומיאס בא בשליחות האחוד העולמי בקשר עם ההכנות לקונגרס הספרדי העולמי

(ראה מאמר המערכת בע׳ ב׳ על הקונגרס הספרדי העולמי). מר גומיאס נפגש עם ראשי המוסדות הספרדים בארץ ובא בדברים עם נציגי ארגונים ספרדיים שונים על בעיות הקליטה של עולי ארצות המזרח.

ביום השני (13.3.50) עזב את הארץ בדרכו לארצות הברית.

מדינת ישראל
משרד הבריאות

ירושלים,
רחוב המלך דוד, טל. 9-8-4627

בתשובה נא להזכיר
מס' 1/4/220/727

ירושלים, ד' חשון תש"ך
5 בנובמבר 1959

אל : רשות הפיתוח, לידי מר שאג, מר פרוז'נסקי

הנדון: איתור גבולות כפר-שאול

הובא בפני סיכום פגישתכם עם מנהל בית החולים כפר-שאול, בהשתתפות של נציג משרדנו, מר יצב ועיינתי במהלך מחשבתכם עיון יסודי גם עם המנהל הכללי של משרדנו.

להלן ברצוני להביא בפניכם עמדתנו העקרונית בשאלה זו.

הצעתכם , להעתיק את מקומו של כפר-עבודה בכפר-שאול למקום אחר, איננה מעשית כלל ובתקופה הנוכחית אין כל אפשרות להביא לדיון רציני, וזה בגלל שני טעמים:

1) העברת 400 חולים למוסד חדש, פרושה השקעה יסודית של לא פחות מ- 10,000.000 ל"י. דבר אשר אין להעלותו על הדעת, במשך עשרת השנים הבאות.

2) המוסד בכפר-שאול איננו בית חולים במלוא מובן של המלה, אלא כפר עבודה, היינו מקום שבו מתגוררים אנשים מסויימים אשר טפולם העיקרי מבוסס על אפשרות של השגת עבודה. אין להעלות על הדעת, איפוא, שמוסד מסוג כזה יהיה מרוחק מריכוז אוכלוסיה אשר יאפשר מציאת עבודה למבריאים. זה אומר שאפילו במקרה שיוחלט להשקיע את הכספים במבנים אחרים, מקומם של מבנים אלה לא יוכל להיות מרוחק יותר מן העיר כאשר המרחק הקיים כיום מכפר-שאול.

ד"ר ל. מילר
ראש שירותי בריאות הנפש

העתק: המנהל הכללי
מנהל ביה"ח הממשלתי, כפר-שאול
מר יצב
הנהלת שירותי ריפוי
הפסיכיאטר המחוזי, התחנה לבריאות הנפש, ים

עטיפה - גלעד ישראל